QL
696
C6708
1917
BIRD

DODO-STUDIËN

Naar aanleiding van de vondst van een gevelsteen
met Dodo-beeld van 1561 te Vere

DOOR

DR. A. C. OUDEMANS.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

(TWEDE SECTIE).

DEEL XIX. N°. 4.

Met 15 Platen.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
Juni 1917.

Smithsonian Institution
Libraries

Alexander Wetmore
1946 *Sixth Secretary* 1953
S

53X
birds

DODO-STUDIËN //

Naar aanleiding van de vondst van een gevelsteen
met Dodo-beeld van 1561 te Vere

DOOR

DR. A. C. OUDEMANS.

Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

(TWEEDE SECTIE).

DEEL XIX. N°. 4.

Met 15 Platen.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
Juni 1917.

ALLE RECHTEN VOORBEHOUDEN.

OVERZICHT VAN DEN INHOUD.

	Blz.
I. Inleiding. De Vondst.	1
II. De zoölogische zijde ervan	4
III. Geografische en zoögeografische kwesties.	10
A. Het eiland Nazareth.	10
B. Het Zwaaneiland ook door anderen dan door Hollanders bezocht.	11
C. Het betwijfelde bezoek van Portugeezen aan het Zwaaneiland.	12
D. Dodo's op de Seychellen?	12
E. Dodo's aan de straat van Magalhães!	13
IV. Over den Dodo van Zwaaneiland, Dodo van Mauritius of gewonen Dodo (<i>Raphus cucullatus</i> L. 1758).	14
A. Chromatische kwesties	14
I. De kleur van den Dodo	14
II. De kleur der slagpennen.	15
B. Morfologische kwesties.	16
I. De mondspleet.	16
II. De verscheidenheid van gestalten. Getijde-verschillen	17
A. De stoere vorm	17
B. Gedurende den rui.	18
C. De ronde vorm	18
D. De vette vorm.	19
III. De houding van den vleugel.	20
IV. De vorm en de stand van den staart.	21
V. Sexuele verschillen	22
VI. De dwarslijsten over den snavel; zijn lengte; leeftijd-verschillen.	23
C. Biologische kwesties.	24
I. Het nest en het ei der Dodo's	24
II. Het onnoozele van den Dodo	25
III. Het niet verdragen der gevangenschap.	25
IV. Het geluid van den Dodo	25
V. Het voedsel van den Dodo	26
VI. De Dodo was een boschvogel, geen strandvogel	27
D. Eene soort-kwestie	28
E. Nominale en etymologische kwesties.	29
I. Lijst van namen aan den Dodo gegeven.	29
A. Chronologisch.	29
B. Alfabetisch.	31
II. De naam Dodo	33

	Blz.
III. De naam Dodaers	33
IV. De naam Dronte	35
V. De naam „Oiseau de Nazaret”	35
E. Grafische kwesties	36
I. Lijst van afbeeldingen van den Dodo	36
II. De afbeeldingen van 1602	45
III. De figuur op de titelplaat van DE BRIJ	48
IV. De afbeelding van den ronden vorm in den Codex	48
V. De Dodo van GILSBERT DE HONDECOETER	49
VI. De figuur van WILLEM VAN WEST-ZANEN, het doodslaan van Dodo's voorstellend	49
VII. De figuur in EDWARDS	50
G. Levend in Europa ingevoerde Dodo's	51
I. Het betwijfelde verhaal van den levenden Dodo van 1599	51
II. Lijst	53
H. Vermeende resten in Nederland	54
V. Over den Dodo van Mascarenhas, Dodo van Bourbon of Witten Dodo (<i>Apterornis solitarius</i> SELYS 1848)	56
A. De Witte Dodo van SALOMON SAVERY	56
B. De Witte Dodo's van HOLSTEYN	65
C. De Witte Dodo I van HOLSTEYN	67
D. De Witte Dodo II van HOLSTEYN	71
E. De Witte Dodo I van WITHOOS	73
F. De Witte Dodo II van WITHOOS	76
G. De Witte-Dodo-kop van SÄFTLEVEN	77
H. Eene andere afbeelding	78
I. De Witte Dodo zelf	79
J. Sexueele-, getijde- en leeftijd-verschillen	85
K. De „cucullus” of kap	86
L. Het gecoupeerde snavelende	87
M. De Dodo van GOEMARE is een Witte	87
N. Is de Dodo van JAN SAVERY te Oxford een Witte?	88
O. De Dodo van WALTHER is eveneens een Witte	89
P. Ook de Dodo van HOEFNAGEL is een Witte	91
Q. Een stukje genealogie	92
R. Lijst van afbeeldingen van Witte Dodo's	92
S. Levend in Europa ingevoerde Witte Dodo's	96
VI. Over den Dodo van Rodriguez, den Solitaire (<i>Pezophaps foli- tarius</i> GMEL. 1788)	97
VII. Naschrift over de 3 Dodosoorten, Raphidae	100
VIII. Aanhangsel	102
IX. Literatuur	103
Verklaring der Platen	136

ERRATA.

- P. 9, r. 15 v. b. *staaf*: opwijken... *lees*: op wijzen.
- P. 12, r. 13 — 8 v. o. *vervallen*, *lees daarvoor*: De twijfel wordt opgeheven door het feit, dat de Portugeezen in 1561 een levenden Dodo naar Vere brachten. — (*De Géant werd door Hollanders ingevoerd*; zie *Ardea*, VI, p. 52 en 53).
- P. 14, r. 14 v. b. *staaf*: uitgaven 1646... *lees*: uitgaven van 1646.
- P. 23, r. 6 v. b. *staaf*: DE HONDECOETER... *lees*: VAN DE HONDECOETER.
- P. 23, r. 2 v. o. *staaf*: HAYCK... *lees*: VON HAYEK.
- P. 35, r. 6 v. o. *staaf*: geopperd... *lees*: geopperd, vermoedelijk afgaande op eenen zin van BUFFON 1772, v. 2, p. 83, luidende: „ils l'appellent oiseau de Nausée. Ces dernières paroles semblent décider la question de l'identité de l'espèce entre le dronte & l'oiseau de Nazare”.
- P. 40, r. 20 v. o. *staaf*: typische hoornscheeden... *lees*: typische haakvormige hoornscheeden.
- P. 41, r. 5 v. o. *staaf*: geweldige... *lees*: haakvormige.
- P. 43, r. 1 v. o. *staaf*: het mono... *lees*: het gefingeerde mono-.
- P. 44, r. 4 v. b. *staaf*: mystificatie; de... *lees*: mystificatie; SAVERY teekende zich steeds; RS. en de.
- P. 53, r. 16—18 v. b. *vervallen*, *daar dit exemplaar de Wille Dodo van HOEFNAGEL is, vermeld op p. 51—53, 91, 92 en 96*.
- P. 63, r. 12 v. b. *staaf*: WOLGANGH... *lees*: WOLFGANGH.
- P. 67, r. 1 v. b. *staaf*: Volgens MILLIES zou deze veel... *lees*: Volgens MILLIES zoude deze (zie p. 65) veel.
- P. 72, r. 10 v. o. *staaf*: hem... *lees*: haar.
- P. 72 r. 8 v. o. *staaf*: bijna even donker uitgevallen als... *lees*: nog donkerder uitgevallen dan.
- P. 101, r. 18 v. b. *staaf*: den snavel en het... *lees*: den snavel, door de rij van schilden aan den voorkant der loopen, en door het.
- P. 106 en 107 *staaf*: Variorum Navigationis... *lees*: Variorum Navigationes.

DODO-STUDIËN.

I

INLEIDING. DE VONDS.

En dan de Struis! De Struis wordt „het Schotsche huis” genoemd, al staat er in den gevel, onder een dier, dat geen Buffon herkennen zou.: „in den Struis”.

Een correspondent in Zeeland van de Nieuwe Rotterdamse Courant van 7 Aug. 1916.¹

In Augustus 1909 bezochten mijne vrouw en ik het schoone eiland Walcheren en brachten ook eenige uren te Vere door. Walcheren's „ville morte”.

Na het Raadhuis bezichtigd te hebben, waar de dochter van den veldwachter-archivaris PERRELS ons en andere bezoekers rondleidde en uitlegging gaf van de aldaar ten toon gestelde kunstschaten en oudheden, bleven wij, eenige huizen van het Raadhuis verwijderd, verwonderd staan voor twee huizen, aldaar bekend onder de namen van het Schotsche Huis en het Lammetje. Zij behooren eveneens tot de bezienswaardigheden van Vere.

Hoe meer ik den gevelsteen van het Schotsche Huis bekeek (Fig. 1), deste meer steeg mijne belangstelling: de aldaar ingemetselde gevelsteen vertoont namelijk een vogel met de woorden *Inden struys*; de vogel heeft echter niets van een Struis; men zou er eerder een haan in zien, ware het niet, dat de beeldhouwer het dier veel te dikke pooten en een roofvogelsnavel had meegegeven; bovendien siert geen kam den kop. Ook de vlengels wijken zeer af van die van den Struis; ze zijn zelfs voor een haan te kort. De pooten zijn voor een der tegenwoordig levende vogels ongehoord zwaar gebouwd; in dit opzicht evenaart zelfs de Struis het steenen gedenkteekeken niet! Bovendien vertoonen de voeten vier zwaar

¹ De heer A. A. VAN Pelt LIEPNER was zoo vriendelijk, mij dit nummer toe te zenden. — O.

gebouwde en van korte klauwen voorziene teenen, drie naar voren en één naar achteren.

Wij moesten naar Middelburg terug; bovendien deed langer staan in den fellen, kouden wind (in Augustus!) onaangenaam aan. Gedurende den terugtocht dacht ik aan niets anders dan aan dien vogel in den gevelsteen.

Te Middelburg bezocht ik den volgenden dag ten Raadhuize den Gemeente-Secretaris, Mr. G. J. SPRENGER, die mij met de meeste welwillendheid te woord stond. Ik wenschte iets te weten omtrent den bouwmeester der huizen, den ontwerper der gevelsteen; ik wilde nitvorschén, of er in vroeger jaren iemand te Vere, of op Walcheren gewoond heeft, die vreemde vogels uit de Indiën had meegebracht, of meegebrachte vogels levend in een hof hield, enz., enz.

ZEGestr. kon mij, tot zijn en mijn leedwezen, niets omtrent al deze zaken mededeelen; hij verwees mij naar den veldwachter-archivaris van Vere, den heer PERRELS, die, door zijn speurzín gedreven, zich in den loop der jaren een uitgebreide kennis van alles, wat Vere betreft, heeft eigen gemaakt.

Denzelfden dag lieten wij ons, thans per as, naar Vere vervoeren (het denderend geraas der niet van kooetsjoeke banden voorziene ijzeren velgen op de ronde straatkeien bedierf veel van het genot). Weer werd ik magnetisch naar den Struys getrokken. „Dat is geen Struis, òf de beeldhouwer heeft nooit een Struis, laat staan eene afbeelding ervan gezien”. Ten Raadhuize vernamen wij, dat de heer PERRELS afwezig was; ik deelde zijne dochter mijne wenschen mede, en tevens, dat ik haar vader nader zou schrijven.

Eerst in September kwam ik ertoe, den heer PERRELS schriftelijk te verzoeken, mij een en ander omtrent dien gevelsteen mede te deelen.

De dato 16 September ontving ik van genoemden heer een antwoord, dat wel eenig licht werpt op de beteekenis van den gevelsteen, maar zich overigens niet beweegt op historisch-zoölogisch gebied. Slechts het volgende zij hier gemeld, als zijnde van eenig, hoewel indirect belang.

De beide huizen hebben hetzelfde gothische front, dateeren uit de vijftiende eeuw en zijn zonder eenigen twijfel van denzelfden bouwmeester, van wien echter niets bekend is.

In het huis het Lammetje woonde de Conservator van de Schotsche Privilegiën, toen te Vere de groote laken- en wolhandel met Schotland gedreven werd. In de ijzeren ankers van dit huis vindt men nog de distel, die ook in het Schotsche wapen gevoerd wordt.

Het huis de Struis was het huis der „Conciergerie”, waarin alle zaken, die op den „Schotschen Trade” betrekking hadden, behan-

deld werden. Ook werden in dit huis vrije gelagen gelegd, d. w. z. de Schotten waren er vrij van het betalen van belastingen.

De beide gevelsteenen zijn in Renaissance-stijl gehouwen, dateeren uit de 16^e eeuw, 1561, en zijn beslist van denzelfden ontwerper en beeldhouwer, van wien echter evenmin iets naders bekend is.

In dien tijd hadden de huizen geen nummers; de voornamen huizen droegen een of ander kenteeken. De beide gevelsteenen zijn dergelijke „naamsteenen”. De kenteekenen werden ook in de kohieren der huisschatting opgenomen.

Zeër drukke bezigheden deden mijn voornemen rusten, om een opstel over dien gevelsteen samen te stellen; de brief van den heer PERRELS werd tot nader opgeborgen. Mijn verlangen, nog eenmaal het eiland Walcheren te bezoeken, ten einde een foto van den steen machtig te worden, leed door verschillende oorzaken schipbreuk.

In 1912 kreeg ik een ingeving! Ik richtte mij schriftelijk tot den heer P. DE BRUYNE te Middelburg, Algemeen Lid der Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging, legde hem de zaak uit en gaf mijne begeerte te kennen, een foto van den gevelsteen te bezitten.

Onmiddellijk kreeg ik een antwoord, dat wel als een bewijs mag dienen van den grooten ijver en de bereidwilligheid van genoemden heer, maar ook van de groote beteekenis van de Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging, die alle natuurhistorici vereenigt en tot samenwerking noopt.

In het kort zij hier vermeld, dat de heer DE BRUYNE, wíl hij er niet in slaagde, zelf een goede opname van den Struis te nemen, een fotograaf te Middelburg opdroeg, een tele-opname ervan te maken. Den 22 Juni 1912 was ik in het bezit van de foto, die niet goed geslaagd mag heeten (fig. 2); want de fotograaf heeft niet, zooals ik verlangde, een foto gemaakt van den gevelsteen, door deze te nemen boven op eene vigilante of op een hooge trapladder, doch van het grootste gedeelte van den gevel van het huis (fig. 1). Daarna heeft hij eene vergrooting gemaakt van dát gedeelte van deze geveffoto, hetwelk speciaal door mij gewenscht was: den steen met den Struis.

Vóór dat ik overga tot zoölogische beschouwingen, wil ik er nogmaals op wijzen, dat het van groot belang is te weten, dat de beide gevelsteenen van denzelfden ontwerper en beeldhouwer afkomstig zijn. Waar nu het Lammetje vrij wel natuurgetrouw is weergegeven, moet men wel aannemen, dat de

beeldhouwer de gave bezat, natuurvoorwerpen zoo getrouw mogelijk na te bootsen, en is de waarschijnlijkheid zeer groot, dat ook de afbeelding van den vogel de natuur nabij komt.

II.

DE ZOÖLOGISCHE ZIJDE ERVAN.

De vraag doet zich allereerst voor: welke vogel heeft hier als model gediend?

De eerste indruk, dien men bij het zien van den vogel krijgt (fig. 2), is: dat lijkt wel een haan! Zeer juist, dat is het gevolg van de houding van den vogel. Maar onmiddellijk laat men dat denkbeeld weer varen; want, al heeft de vogel een soort van pluimstaart, die, evenals de houding, aan een haan doet denken, geen beeldhouwer zou een haan afbeelden zonder kam, zonder sporen en met een nijptangvormigen bek.

Heeft de beeldhouwer misschien toch een Struis als model vóór zich gehad? Wij kunnen het niet gelooven. Te vergeefs zoekt men naar het intelligente voorhoofd en het heldere oog, die den Struis zoo kenmerken. De snavel is niet breed, plat en gesloten, maar zijdelings samengedrukt en nijptangvormig. De hals is niet lang, slank en kaal, maar betrekkelijk kort, dik en duidelijk bevederd. De romp wordt veel te schuin gedragen; de bevedering maakt niet den minsten indruk, haarvormig te zijn; de veeren zijn afzonderlijk te zien. Wel zijn de pooten van den Struis zwaar gebouwd, vooral de schenen, die meer op dijen gelijken, maar de loopen zijn betrekkelijk hoog en dun in vergelijking met die van den afgebeelden vogel. Terwijl de Struis slechts twee naar voren gerichte teenen bezit, wat toentertijde reeds lang bekend was, vertoont de onbekende er drie naar voren en een naar achteren gekeerd; alle zijn betrekkelijk dik, kort en van een korten klauw voorzien. De staart alleen is „struisachtig”, hoewel zulk een hangpluim eveneens bij eenige Kraansoorten (*Grus*) en bij mannelijk pluimvee gevonden wordt. Doch ook hier kan ik gerust, met eenige afwijking, de woorden van hierboven herhalen: geen beeldhouwer zou een Struis afbeelden zonder siervieren aan de vleugels, met een nijptangvormigen bek en met vier teenen.

De derde vogel, die aanleiding zou kunnen geven tot vergelijking, is de Gaapsnavel (*Anastomus*); want deze heeft ongeveer

dezelfde gestalte als die van het steenen beeld, alsmede een rijptangvormigen bek, maar niet zulke dikke loopen, noch zoo'n dikken luls, evenmin zoo'n bal van veeren als staart, ook niet zulke afgeronde veeren! Eene vergelijking met den gaapsnavel moet eigenlijk geheel buiten beschouwing blijven, daar, voor zoover ik heb kunnen nagaan, deze vogel vóór 1800 onbekend was.

Dan komt aan de orde de Walgvogel der Hollandse zee-lieden, of Dodo der schrijvers.

Bestaat de mogelijkheid, dat de beeldhouwer den Dodo kende, hetzij uit eene afbeelding, hetzij als opgezet exemplaar, of dat hij hem levend vóór zich had, of eens gezien had? Zeer zeker; want het Zwaaneiland (later Mauritius) werd in 1505 door PERO MASCARENAS ontdekt, en tusschen 1505 en 1561 zijn de Portugeezen stellig meer dan eens op het eiland geweest, hebben daar de vogels in den natuurstaat waargenomen, gedood en gegeten en zeer zeker menig exemplaar mee naar huis genomen.

In die dagen had de handel en scheepvaart tusschen Portugal eenerzijds en Vlissingen en Vere anderzijds een enorme vlucht genomen, zoodat ongeveer 1561 stellig een Dodo op het eiland Walcheren moet zijn vertoond.

Wel dateeren de tot dusverre oudst gepubliceerde berichten en afbeeldingen van 1601, maar dit mag niet als bewijs gelden, dat er geen oudere berichten en afbeeldingen bestaan. Telkens duiken nog hier en daar mededeelingen, beschrijvingen, penteekeningen van Dodo's op, of worden aquarellen en olieverschilderijen gevonden, waarop deze wonderlijke vogel, soms zelfs, naar het schijnt, buitengewoon nauwkeurig geportretteerd mag heeten, zonder dat gelijktijdige mededeelingen ervan bekend zijn. Zoo zijn onlangs door KILLERMANN vijf nog onbekende afbeeldingen gevonden, waarvan hij er drie publiceerde (1915).

Het eerste bericht over het bestaan van den Dodo, die door zijn gedaante en gedrag een zeer opvallende vogel genoemd mag worden, viel natuurlijk samen met de thuiskomst der bemanning van het schip, waarvan MASCARENAS bevelhebber was. Het eiland werd dan ook naar den Dodo, dien de Portugeezen voor een soort van Zwaan aanzagen, *Ilha do (de) Cisne* (Cisnes, Cime, Cerne), d. i. Zwaaneiland genoemd. Het is echter mogelijk, dat over dien vogel toentertijde niets is gepubliceerd. Doch ook dit mag betwijfeld worden; misschien bevatten oude handschriften en drukwerken in Portugal, Spanje en Italië nog heel wat bijzonderheden omtrent den Dodo.

Keeren wij na deze uitweiding tot onzen Dodo terug. Al werd

de Dodo door de Portugeezen voor een verwant van den Zwaan aangezien, de Hollanders en anderen hebben het dier, afgezien van den naam „Walvogel” der zeelieden, blijkbaar dikwijls voor een Struis gehouden. Om dit te staven, hebben wij onze oogen slechts te richten naar het opschrift op den gevelsteen te Vere: Inden struys.

Admiraal VAN NECK 1599 (zie DE BOER 1912) noemt ze „vogels grooter dan een swaen, hebbende 't lijf als een vogelstruys, de voeten als een arent, met weynich veeren over 't lijf, de vleugels van de groote als een taling”.¹⁾

De Nederlandsche arts JACOB DE BONDT, die ook Oost-Indië bereide, vergelijkt 1658 den Dodo met een Struis.

WILLUGHBY 1676 plaatst hem in ééne groep met *Struthio*, *Rhea* en *Casuarus*.

JOHN RAY 1713 volgt hem hierin na.

LINNÉ rangschikt den Dodo in zijne *Systema Naturae* ed. X. 1758 onder *Struthio* met den soortnaam *encollatus* (de oudste soortnaam!)

BRISSON 1760 vindt, dat de Dodo in een apart genus moet geplaatst worden: *Raphus*²⁾ (de oudste genusnaam!). Dit genus vormt met *Rhea*, *Casuarus* en *Struthio* de „Ordre XV, à ailes point propes pour le vol.”

HOUTTUYN 1763 neemt hem ook op in „'t Geslacht der Struisvogelen”.

BLUMENBACH 1801 voegt hem in zijne „Ordo Struthiones”.

CUVIER 1817, 1829, 1836 spreekt over den Dodo in eene „noot”, toegevoegd aan de beschrijving van *Struthio casuarus*.

LESSON 1828 verklaart hem eenvoudig voor een „Casoar des Indes, *Struthio Camelus*”!

Ja zelfs onze als ornitholoog algemeen bekende en hooggevaardeerde landgenoot SCHLEGEL ziet nog in 1873 in den Dodo een verwant van den Struis, niettegenstaande sedert 1847 van vele zijden wetenschappelijke tegenwerpingen kwamen opzetten!

Men zal mij toevoegen, dat de gronden, waarop mijne bewering berust, als zou de te Vere afgebeelde vogel een Dodo zijn, toch nog zwak zijn. Ik moet dus overtuigender materiaal laten aanrukken.

Beginnen wij dan met den door CHARLES L'ÉCLUSE van Artois

¹⁾ Ik vind deze passage echter niet in het door Dr. H. T. COLENBANDER 1900 gepubliceerde Reisverhaal van VAN NECK zelf. — Dr. M. G. DE BOLR, desbetreffend gevraagd, kan zich niet meer herinneren, uit welke bron hij deze passage geput heeft. Jammer! — O.

²⁾ Ontleend aan MOEURING 1752; dit werk heb ik niet kunnen raadplegen. — O.

(in de literatuur als *Circus* bekend) 1605 afgebeelden Dodo, waarvan ik U in fig. 5 eene $1\frac{1}{2}$ maal vergrootte reproductie vertoon. Terstond vallen op: de nijptangvormige bek, het naakte gezicht, de dikke nek, de korte vleugels, een overblijfsel van een staartpluim en de stoere loopen met 4 teenen en korte klauwen, 3 naar voren en één naar achteren.

De nijptangvormige bek is hier wel wat te lang geteekend. De korte vleugels dragen slechts vier penne, terwijl ze op den gevelsteen meer gevuld weergegeven zijn. Het pluimstaartje maakt een droevigen indruk, vergeleken bij den vollen dos van den vogel op den gevelsteen. Het gevederte is erg dun, terwijl het op den gevelsteen niets te wenschen overlaat. Van die opvallende verschillen geven wij gaarne eene verklaring ten beste: de afbeelding op den gevelsteen stelt den vogel voor in gezonden toestand, die van *Circus* is stellig genomen naar een in rui verkeerend exemplaar. Maar de nijptangvormige bek, de stoere loopen, de zware teenen, eindigende in korte klauwen, zijn dezelfde. Ook hier maakt de vogel, afgezien van zijn geweldigen snavel, den indruk tot de hoenders te behooren; men zou zeggen: dat is een geplukte kip!

Hoewel de gevelsteen niet duidelijk de enorme, tot onder het oog reikende mondspleet vertoont (zie hierover p. 16) heeft de beeldhouwer vermoedelijk wel het naakte gezicht willen weergeven, getuige de geslingerde lijn, die tusschen het oog en het oorkringetje naar beneden loopt. En als wij goed zien, hebben zij beide een knobbel op den boxensnavel! (zie hierover p. 23).

Menigeen zal mij toevoegen: „ik ben nog niet overtuigd; de houding van den vogel van Vere is zoo geheel anders dan die van den Dodo van *Circus*, dat het wel een andere vogel kan zijn!” Toch niet. Men leze slechts, wat Sir Hymon L'ESTRANGE zegt (zie bij Thomas Brown 1836, v. 1. p. 369; v. 2. p. 173):

„About 1638, as I walked London streets, I saw the picture of a strange fowle hong out upon a cloth...¹⁾ and myselfe with one or two more then in company went in to see it. It was kept in a chamber, and was a great fowle somewhat bigger than the largest Turkey Cock, and so legged and footed, but stouter and thicker and of a more erect shape, coloured before like the breast of a yong cock fesan, and on the back of dunn or deare colour. The keeper called it a Dodo, and...”

De woorden „bigger than the largest Turkey Cocq... but... of a more erect shape” zijn hier van groote waarde:

¹⁾ Hiaat in het manuscript. O.

want zij wijzen erop, dat de Dodo niet altijd een levende vetklomp was, zooals de schilders hem voorstellen, maar ook wel eens de flinke houding had, die ons steenen beeld te zien geeft.

„Maar”, zult ge zeggen, „de vleugels en de pluimstaart van den vogel op den gevelsteen zien er toch geheel anders uit, dan die van den Dodo van CLUSIUS”. Ik ben het met U eens, maar dit bewijst alleen, dat die lichaamsdeelen aan veranderingen onderhevig waren. Dat er echter nog meer Dodo-exemplaren geweest zijn met zoo'n dikke dod veeren als staart, wordt bewezen door onze figuur 3, eene reproductie van eene Dodo-afbeelding, door KILLERMANN te Florence in een prachtigen perkamenten Codex gevonden. Hier zijn de vleugels wél vleugelachtig en is de staart wél een prachtige vederbos. Weer treft ons de haanvorm: een haan zonder kam, zonder sporen en met nijptangvormigen bek! Wel dateert deze afbeelding volgens de mededeeling van KILLERMANN 1915 uit het begin der 18e eeuw,¹⁾ maar de vier door hem gevonden afbeeldingen zijn beslist kopieën naar vroeger bestaan hebbende, zooals hij zelf zegt, en onze figuur 3 zeer zeker naar een levend, of opgezet exemplaar.

Velen onder U zullen zich de opmerking veroorloven, dat de door mij vertoonde afbeeldingen de slechtste zijn, die men ooit van Dodo's heeft gemaakt, hetgeen ik juist betwijfel; ik heb daarvoor mijne gronden, welke ik echter hierbeneden p. 17-20 zal uiteenzetten.

Kan, zoo vragen wij ons af, nog een vijfde vogelsoort in aanmerking komen? Zeker: in 1505 werd een zuidwestelijk van het Zwaaneiland gelegen eiland ontdekt, hetwelk de Portugeezen, maar den ontdekker, Mascarenhas noemden.²⁾ Ook op dit eiland leefde eene soort van Dodo, iets kleiner dan, of even groot als de Dodo van het Zwaaneiland. Het vleesch ervan werd als smakelijk geroemd; geen wonder, dat het dier nóg sneller uitgeroeid werd, dan de laatstgenoemde vogel. Geen schedel, geen poot, geen beenstukje, geen veertje, niets is ons van dezen vogel overgebleven. Gelukkig zijn wij in het bezit van verscheidene afbeeldingen, en deze bewijzen voldoende, dat de Dodo van Vere geen Dodo van Mascarenhas kan voorstellen. Men vergelijke de afbeelding op den gevelsteen met onze figuren 13—28, en lette vooral op het enorm verschil in snavel-, vleugel- en staartvorm bij de beide Dodo-soorten.

¹⁾ In het artikel staat 15e eeuw; maar Dr. KILLERMANN deelde mij schriftelijk mede, dat hier eene drukfout is ingeslopen. — O. —

²⁾ Het eiland heette van 1643-1809 Isle de Bourbon, van 1809-1811 Isle de Bonaparte, van 1811-1818 weer Isle de Bourbon, na 1818 Réunion. — O. —

Ten slotte rest ons nog één vogel, de Solitaire van Rodriguez. Het eiland Rodriguez moet kort na 1505, waarschijnlijk in 1515, door de Portugeezen ontdekt zijn. Het werd naar een der scheepsbevelhebbers, misschien wel naar den ontdekker, Ilha do Diego Rodriguez genoemd. Natuurlijk werd de Solitaire tegelijk met de ontdekking van het eiland aldaar aangetroffen; doch in de literatuur wordt hij, althans voor zoover onze onderzoekingen reiken, niet vóór 1634 genoemd. Zooals ik reeds boven, p. 5, betoogde, mag dit niet als een bewijs gelden, dat dit dier niet eerder bekend was. HERBERT zegt eenvoudig, dat de Dodo „ook op Rodriguez” voorkomt (1634: „and in Dygarroys”).

LEGUAT, die twee jaar op het eiland doorbracht en den vogel dus zeer goed kende, geeft daarvan eene uitvoerige beschrijving, die in verscheidene werken werd overgenomen, zoodat eene herhaling ervan hier ter plaatse onnoodig is. Ik wil er alleen opwijzen, dat LEGUAT geen melding maakt van den pluimstaart, integendeel:

„Les mâles... n'ont presque point de queue, & leur derrière convert de plumes est arrondi comme une croupe de cheval”.

Van het achterdeel der wijfjes zegt hij niets, wat hij wel gedaan zou hebben, indien het van dat der mannetjes afweek; bovendien vertoont zijne afbeelding van het wijfje geen staart (fig. 30). Ook de bek „de coq d'Inde, mais un peu plus crochu” is anders dan die van den Dodo. Hieruit blijkt wel, dat de Dodo te Vere geen Solitaire kan geweest zijn.

Summa summarum, meen ik door het bovenstaande voldoende te hebben aangetoond, dat de gevelsteen te Vere een echten Dodo voorstelt. Wij moeten derhalve wel als vaststaand aannemen, dat reeds bij de ontdekking der drie Maskarenen-Eilanden en kort daarna de drie bekende, Dodo-soorten door de zeelieden levend mee naar huis werden gebracht.

Dat de Portugeezen dit werkelijk deden, blijkt uit hun verhaal, dat zij op hun terugtocht, 1499, van het eiland de San Blas in de Bay Angras een massa Solitarios (Pinguins) meebrachten.

En aangezien de Spanjaarden en Portugeezen sedert de vroegste tijden de hun uit het Oosten toevloeiende producten hier kwamen verhandelen, en omgekeerd de Zeeuwen en andere Nederlanders sedert 1410 geregeld handelstochten ondernamen naar Portugal en Spanje, zoo is het aan geen twijfel onderhevig, dat de door de Portugeezen buitgemaakte vogelsoorten ook wel eens in Zeeland belandden ¹⁾.

¹⁾ Geschiedkundige bijzonderheden heb ik gedeeltelijk ontleend aan werken (zie VIII Literatuur), mij welwillend door collega T. HAZEWINKEL in bruikleen afgestaan. — O.

Uit een en ander moge blijken, dat de beeldhouwer te Vere een echten Dodo als model vóór zich had.

Bij deze studie stuitte ik herhaalde malen op punten, passages, enz., die mij troffen, en die m. i. eene korte bespreking wel waard zijn. Het zijn slechts opmerkingen, geheel subjectief; ik ben er mij wél van bewust, dat velen het niet met mij eens zullen zijn. Evenwel: du choc des opinions. . . .

III.

GEOGRAFISCHE EN ZOÖGEOGRAFISCHE KWESTIES.

A. Over het Eiland Nazareth. FRANÇOIS CAUCHE 1651 beschrijft een „oiseau de Nazaret”, die op het Zwaaneiland zou voorkomen. De uitgever van CAUCHE's reisverhaal, MORISOT, voegt in eene noot de volgende conjectuur toe: „peut estre, que ce nom leur a esté donné, pour avoir esté trouvéz dans l'Isle de Nazare, qui est plus haut que celle de Maurice, sous le 17 degré au dela l'Equateur du costé du Sud”.

Zoowel de beschrijving als de naam van den vogel hebben vele penmen in beweging gebracht; want de eerste komt met geen andere in alle détails overeen, en een eiland Nazareth komt op de kaarten, die de latere ornithologen gebruikten, niet voor. Aanvankelijk nam men aan, dat het eiland een zandbank moet geweest zijn, om er ten slotte toe te komen „dat het Nazareth-eiland, dat ten noorden van Mauritius zoude liggen, nooit elders dan op papier is voorgekomen. De hedendaagsche zeevarenden zijn het daarover eens, dat dit geheele eiland niet bestaat” (VROLIK 1853).

Hoe komt MORISOT dan aan die gissing? Omdat werkelijk op oude Portugeesche kaarten een Ilha de Nazare voorkomt. Dat die kaarten betrouwbaar waren, blijkt wel uit het feit, dat men op de kaart van Afrika alle groote rivieren en — hoewel onder andere namen — de groote Afrikaansche meren aangebracht vindt, die over een paar eeuwen opnieuw ontdekt moesten worden (!!). Op een dier kaarten, het grootste gedeelte van den Indischen Oceaan voorstellende, ziet men:

Madagaskar,

Mascarenhas = Bourbon,

Do Cirne = Mauritius,

I. de Diego Roiz = Rodriguez,

ten Noorden van do Cirne, . . . de Nazare!!

en ten Noorden van de Nazare, . . . da Galega.

Vergelijkt men nu die kaart met onze tegenwoordige, dan zien wij, dat al die eilanden werkelijk bestaan, ook de Nazare, doch dit onder den naam van Tromelin.

Het veranderen van namen was in dien tijd (en is helaas nog) aan de orde. Geen wonder, dat de naam Nazare van de kaarten verdween, en dat een eiland, een zandbank van dien naam tevergeefs gezocht werd.

Een grondig onderzoek ter plaatse naar beenderen in grotten, tuf-, veen- en sliklagen zou ons wel eens eene verrassing kunnen brengen!

B. Het Zwaaneiland ook door anderen dan door Hollanders bezocht. Toen de eerste Hollanders (vijf van de acht schepen van de expeditie van Neck) op het eiland kwamen, vonden zij daar (zie de n. i. oorspronkelijke editie Amsterdam 1601): „vel drie hondert pont was, daer Griexsche Letteren op stonden, Oock vonden vvy alhier een Boevenet ende een Vvinboom, met ee groote Ree, alsoo vvy vel sighen datter een Schip moste ghebleven zijn.”¹

MILLIES 1868 zegt, dat hij in het Journaal van EVERE TEUNIS (een ander journaalhouder van dezelfde Expeditie, hetwelk hij in het Archief der O. I. Compagnie leerde kennen, vond: „een stuk was van 225 re, waarop Arabisch geschreven was.”

In het verhaal, dat DE BRU 1601 publiceert (Quarta Pars, p. 105), lezen wij eveneens: „was, waarop Arabische letters ingedrukt waren.”

JACOB VAN NECK 1600 (zie COLENBANDER 1900) zegt zelf: „op dit was stond eenich vreemd gheschrift in maniere van characteren: wat het bediede en verstonde men niet.”

Indien het Grieksche letters waren, dan zou VAN NECK, Amsterdammer van goeden huize, ze wel als zoodanig hebben herkend. Ik houd het er dan ook voor, dat het Arabische letters geweest zijn.

Van Grieksche schepen kan mijns inziens geen sprake zijn; dies moet het een Arabisch handelsvaartuig geweest zijn; Arabieren bevoeren reeds meer dan 2000 jaren den Indischen Oceaan, kenden

¹ Een boevenet is de leuning van de verschansing, en deze is het verhoogd achtersteel van het schip. Een windboom is een boom, waarmee men de spil ronddraait om het anker te lichten. Ree = Ra. — O. —

reeds in de 11^e eeuw de groote Afrikaansche meren en de bronnen van den Nijl. Ik denk dus, dat Evert Teunis en de journaalhouders, uit wier dagboeken de Brijs putten, gelijk hadden. ¹⁾

De zeevaarders onder Admiraal HARMANSZEN vonden 12 Augustus 1601 op het Zwaaneiland een Franschman, genaamd François, die daar met zeven Engelschen als schipbreukelingen in een bootje was aangekomen; de Engelschen vertrokken weer naar hun vaderland; François bleef er vrijwillig en heeft, geheel naakt, 19 à 20 maanden op het eiland geleefd. Deze mededeeling is niet onwaarschijnlijk; want tusschen 2 October 1598 (vertrek van de 5 schepen onder VAN WARWICK) en 12 Augustus 1601 (aankomst der schepen onder HARMANSZEN) werd het eiland, voor zoover ik heb kunnen magaan, niet door schepen aangedaan. Jammer, dat François geen *Mémoires* heeft nagelaten.

Uit deze mededeelingen blijkt, dat in de buurt van het Zwaaneiland toentertijde niet alleen Portugeezen en Nederlanders, maar ook Arabieren, Engelschen (en Franschen?) met hunne schepen kwamen.

C. Het betwijfelde bezoek van Portugeezen aan het Zwaaneiland.

In verscheidene, zelfs enkele nieuwere werken, die over den Dodo handelen, wordt betwijfeld, of de Portugeezen wel ooit op het Zwaaneiland geweest zijn. Men leest ook, dat de Hollanders in 1598 het eerst op het eiland kwamen en er den Dodo ontdekten (o.a. OLEARIUS 1666, BRANDT 1847, LYELL 1860, ZITTEL 1890)! Twee feiten staan vast, om aan dezen twijfel voor goed een eind te maken. Ten eerste brachten de Portugeezen in 1561 een levenden Dodo naar Vere, en ten tweede in + 1580 een levenden „Géant” (*Lequatia gigantia* SCHLEG.) naar Nederland, die zij toch van dit eiland gehaald moeten hebben. (Men zie over dezen „Géant” ARDEA, VI., p. 37 sqq., 1917.)

D. Dodo's op de Seychellen? Frappant is het volgende: MOREL, 1778, verzekert: „Ces oiseaux . . . n'ont jamais été vus aux Isles de France, de Bourbon, Rodrigue, et même Isles Seychelles nouvellement découvertes, depuis plus de 60 ans.”

Hoe komt hij eraan, de Seychellen hier te noemen? Rekende hij l'Ilha de Nazare daartoe? Heeft hij uit eene ons onbekende bron geput?

¹⁾ De „Vera Descriptio” van de Brijs is blijkbaar aan twee journalen ontleend, nl. aan dat van een der drie schepen onder VAN NECK en aan dat van het Jacht *Friesland*; want de beschrijving van het Zwaaneiland en zijn producten is beslist van een ooggetuige. — O. —

GRANT 1801 zegt hetzelfde zonder MOREL te noemen; LATHAM 1801 citeert GRANT; en DUMONT 1819 schrijft een der genoemde drie na zonder hem te noemen. Na 1819 wordt hierover niet meer gerept.

De toevoeging van „nouvellement découvertes” achter het woord „Seychelles” door MOREL laten wij voor zijne rekening, daar deze eilanden, ofschoon onder andere namen, reeds op de Portugeesche kaarten van 1594 voorkomen.

Heeft CAUCHE werkelijk op het eiland Nazare (Tromelin!) Dodo-achtige vogels gevonden, die hij niet van die op Mauritius onderscheidde?

Onwillekeurig dacht ik aan de passage in TENNENT 1859, v. I, p. 487 en ik vroeg mij af: zou de Heilige Vogel, afgebeeld in het Paleis der voormalige Koningin te Kandy op Ceylon door Arabieren van de Seychellen, of van Zwaaneiland gehaald zijn? Maar toen ik in TETLER'S Stichting te Haarlem de afbeelding ervan zag, verwierp ik die veronderstelling. Ik begrijp niet, hoe TENNENT zeggen kan, dat deze gans meer op een Dodo dan op een gans lijkt: ik zie absoluut geen gelijkenis.

E. Dodo's aan de Straat van Magalhães! De vondst van deze brutale en tevens domme mystificatie ben ik eenigszins verschuldigd aan Dr. G. J. HOOGWERF'S studie van de edities van BONTÉKOE'S reizen, Utrecht, 1915. Daarin lees ik op blz. 149:

„In deze uitgave” (van SAEGHMAN) „komt de afbeelding voor van den vogel Dodo, welke houtsnede de bekende uitgever van reis-journalen ook in de Tweede Reis van SPILBERGEN liet afdrukken”.

Daar ik reeds twee edities van VAN SPILBERGEN'S „Tweede Reis” had doorgebladerd, zonder er iets over den Dodo in gevonden te hebben, was ik zeer nieuwsgierig na te gaan, welke passage in deze reisbeschrijving voor den uitgever SAEGHMAN eene aanleiding kon geweest zijn, er eene afbeelding van den Dodo in af te drukken. Na eenige vergeefsche aanvragen in verschillende richtingen kreeg ik eindelijk een exemplaar van SAEGHMAN'S uitgave (± 1665) van VAN SPILBERGEN'S „Tweede Reis” in handen.

Wie schetst mijne verwondering, toen ik deze afbeelding niet vond op p. 62, waar sprake is van het Zwaaneiland, maar op p. 22, waarop de Baai van van Spilbergen (= de ingang van de straat van Magalhães aan de Chileensche Zee) beschreven wordt! En, ja waarlijk, daar vond ik de volgende passage:

„Op den eersten May” (1615) „heeft den Admiraal MAERTEN PIETERSZ. Schipper op de Morgen-sterre, met den Opper-Stierman

HENDRICK REIJERS, met een Boot uyt ghesonden om de rechte passagie te soecken”.

„De selve niet verre van ons afgevaren zijnde, sagen eenige schoone Vogelen op het Landt sitten, die men Dod-aersen of Dronten noemt, sij hebben groote hoofden. . .” (enz., woordelijk overgeschreven uit C. PLINI SECUNDI, zie beneden p. 56 en 57

„en op de reys mede genomen” (welk overschrijfsel gevolgd wordt door:) „waeromme vier van onse Gasten verlof versocht hebben om aen Landt te gaen, en eenige van deze Vogels te schieten. . .”

Om te weten, welke vogels hier oorspronkelijk bedoeld waren en wier beschrijving door SAEGHMAN zonder gewetensbezwaar vervangen werd door dien van den Dodo, ontbood ik nog eens de twee mij bekende uitgaven 1646. En ziet, op blz. 24 vond ik:

„De selve niet verre van ons afgevaren zijnde: sagen eenighe schoone Voghelen op het Landt sitten, waeromme vier van de Gasten verloff versocht, ende ghekregeen hebben, omme aen Lant te gaen ende na de Voghels te schieten”.

Men ziet: „de schoone vogels” worden hier niet met name genoemd, noch beschreven. Op de begeleidende kaart zijn er twee afgebeeld, ongeveer één centimeter hoog. Uit hun lichaamsbouw, vleugelvorm en houding maak ik op, dat het Magelaanganzen (*Chloephaga magellanica* GMEL.) moeten geweest zijn! SAEGHMAN kon blijkbaar geen weerstand bieden aan de verleiding, zijn nieuwen kliché, dien hij van STJBES te Leenwarden ontving (zie p. 64), te gebruiken, en moest toen natuurlijk de beschrijving van den Dodo daarbij inlassen.

IV

OVER DEN DODO VAN ZWAANEILAND, DODO VAN MAURITIUS OF GEWONEN DODO.

(*Raphus cucullatus* L. 1758).

A. Chromatische kwesties.

I. DE KLEUR VAN DEN DODO. Van de kleur der jonge Dodo's is ons niets bekend. De kleur der oudere exemplaren wordt in de oudste verhalen algemeen grauwwachtig genoemd. De Dodo's van

ROELANDT SAVERY te Weenen, van ROELANDT SAVERY te 's Gravenhage en van C. RUTHARDT te Dresden zijn lichtblauwgrijs ¹⁾. De kleur van den Dodo in het werk van JACOB DE BONDT (= JACOBUS BONTIUS) schijnt ook een lichte te zijn geweest.

Andere exemplaren waren veel donkerder. Zoo treft ons de aantekening in het manuscript van THOMAS CROSSFIELD 1634: „Mr. GOSLING, sometimes schollar to Mr. CAMDEN, enginer, who bestowed the Dodar (a blacke Indian Bird) vpon y^e Anatomy schoole.”

De Dodo van SAVERY-Berlijn is zwart om het gezicht, aan den rug, aan het achterdeel, overigens blauwzwart met bruine borst.

Het exemplaar, dat L'ESTRANGE in 1638 te Londen zag (zie boven p. 7), was eveneens een donker exemplaar met bruine borst: „coloured before like the breast of a yong Cocq fesan, and on the back of dunn or deare colour”. De schilderij van SAVERY-Britsch-Museum vertoont een donkergekleurd exemplaar met bijna witte borst (tenminste volgens de figuur in EDWARDS 1760!)

II. DE KLEUR DER SLAGPENXEN. Herhaalde malen is er door hen, die, ter wille van een studie over den Dodo, vele „Journaelen” moesten doorwerken, op gewezen, dat vele onnauwkeurigheden in de „verhaelen” slechts verklaard kunnen worden door aan te nemen, dat de journaalschrijver na thuiskomst, hetzij uit eigen beweging, of daartoe door den uitgever uitgenoodigd, allerlei aantekeningen aan het „Journael” toevoegde, afgaande op herinneringen, of ontleend aan oudere Journalen, of teekeningen. Ook de uitgevers schroomden niet, iets in te lassen (zie o. a. hierboven p. 13 en 14 en beneden p. 26).

Het komt mij voor, dat reeds de samensteller van het oorspronkelijke journaal van de reis onder Admiraal VAN NECK na thuiskomst de beschrijving van den Dodo aanvulde, of er iets aan toevoegde.

Wij moeten nu met onze gedachten terug naar Anno 1599, toen het eerste viertal schepen, of naar 1601, toen het tweede viertal schepen van VAN NECK repatrieerde. Een der tochtgenooten had eene afbeelding van een Dodo naar het leven gemaakt, blijkbaar

¹⁾ Door de welwillendheid van den heer ASHERS, Galerie-Inspector der „Königliche Gemäldgalerie” te Dresden, ben ik in staat de kleuren van den Dodo van RUTHARDT, 1666, mede te deelen.

Hoofdscheede van boven en ondersnavel en iris okergeel; slagpenen en staartvederen lichtgeel; het geheele diert overigens blauwgrauw. Pooten onzichtbaar.

De kleuren zijn dus precies dezelfde als die van den Dodo van R. SAVERY, Weenen, 1628.

met pen en inkt; van deze afbeelding geeft CLUSIUS een facsimile in zijn werk, 1605, onze fig. 5. Aan deze teekening, hoewel ongekleurd, valt terstond op, dat aan den korten vleugel slechts drie of vier zwarte penmen geteekend zijn.

Daar dit aantal en deze zwarteheid geheel in strijd zijn met de werkelijkheid, moeten wij wel aannemen, dat de teekenaar op die penmen bijzonder zijn best heeft gedaan, zoodat zij te zwart zijn uitgevallen. En nu is het wel merkwaardig, dat ook in de beschrijving van den Dodo in het oorspronkelijke „Journael” (Amsterdam 1601), geheel in strijd met de werkelijkheid het aantal der penmen drie of vier en de kleur zwart genoemd worden.

„Sy en hebben gheen vloghels, dan in plaetse van haer vloghels staen drie ofte vier swarte penmekens.”

Het dagboek werd terstond in het fransch vertaald en verscheen ook in het duitsch en daarna in het latijn, gelijk wij lezen in de Voorrede van DE BRIJ 1601, p. 3.

Natuurlijk is ook in al deze vertalingen het aantal der penmen drie of vier en de kleur zwart genoemd. En aangezien bijna alle latere journaalhouders, uitgevers en vogelbeschrijvers uit deze bronnen putten, vinden wij overal de drie of vier penmen als zwart beschreven.

Even natuurlijk is het, dat de schilders de ware kleur — geel of lichtgeel — aan de penmen gaven.

De eenige schrijvers, die beslist hunne beschrijvingen naar de natuur opstelden, zijn JOHANN VERKENS, 1613: „und keine Flügel, denn an statt derselben stehen etwan 5 oder 6 gelbe Federlein”, en JOAN NIEWHOFF, 1682 (hij moet $\pm$ Febr. 1658 op het Zwaaneiland geweest zijn): „Aen beide zijden zitten eenige kleine pluymige penmen in plaetse van vleugels, uit den gelen witachtigh, en achter aen den stuit, in plaetse van de steert, vijf gekrulde penne-veeren van een zelve kleure.”

B. Morfologische kwesties.

I. DE MONDSPLEET. Deze schijnt zich ver voorbij het oog uit te strekken; zie de figuren 4, 5 en 6. Maar zoodra de Dodo den bek opent, wordt duidelijk, dat zij zich in werkelijkheid slechts uitstrekt tot „three quarters of an inch in front of the eye. From this point a remarkable cutaneous ridge, which seems peculiar to this bird, extends backwards, and gives the appearance of a very capacious mouth” (STRICKLAND, 1848, p. 42; zie ook zijn plaat 5, fig. 1). Zoo wordt ineens verklaard, waarom bij de oudere afbeel-

dingen met gapenden mond (zie onze figuren 2 en 3) de mondspleet veel kleiner is, dan men verwachtte.

II. DE VERSCHIEDENHEID VAN GESTALTEN. GETIJDE-VERSCHILLEN.

A. De stoere vorm. De oudste figuur, die wij thans kennen, is die van den Dodo van Vere (fig. 2); zij stelt voor: een stoeren vogel met flinke houding, goed in de veeren, met wijd geopenden bek; de Dodo van Florence, fig. 3, past hier goed bij.

De treffende overeenkomst tusschen deze afbeeldingen is alleen verklaarbaar door aan te nemen, dat de kunstenaars een vogel vóór zich hadden van dezelfde soort, in hetzelfde stadium van ontwikkeling, van dezelfde sexe en in dezelfde gemoedstoestand. — Wij zien musschen, kraaien, hoenders dikwijls met open bek, bijv. wanneer zij zich in de zon koesteren, of wanneer het zeer warm is, of ook, na lang nagejaagd te zijn, als zij dooddelijk vermoeid zijn of in grooten angst verkeerden. Wanneer nu een Dodo, die toch al niet in staat is, zijn bek behoorlijk te sluiten, geagiteerd is, dan gaapt hij eerst flink, zooals vele afbeeldingen laten zien.

Men zou kunnen opmerken, dat de Dodo toch nooit in die stoere houding is beschreven. Dan vergist men zich. Wij zagen reeds boven, p. 7, dat L'ESTRANGE in 1638 te Londen een Dodo zag: „bigger than the largest Turkey Cocq. . . . but. . . . of a more erect shape”. — Een ongenoemde Nederlandsche zeevaarder schreef in 1631 (zie WINKLER 1887): „sijn seer superbe oft hovaerdich, sij vertoonden haer ons met een steyl straff gesicht ende opspalkende mont, seer permantich en driest van ganc, wilden schier niet een voet voor ons versetten”.

Geven deze beschrijvingen niet volkomen de houding van de Dodo's van Vere en Florence weer?

Men zou ook de opmerking kunnen maken, dat de Dodo in dezen toestand, in tegenstelling met de straks te vermelden vetklompen, wel hard zal hebben kunnen loopen. Dat is ook zoo. Wij vinden bij JÜRGEN ANDERSEN & VOLQUARD IVERSEN 1669 de volgende passage: „kuntten zwar nicht fliegen (weil an stat der Flügel nur kleine Fittige) aber gar schnell lauffen: wir jagten sie ein dem andern zu, dasz wir sie mit Händen greiffen kuntten”. Deze zeevaarders hebben hun Dodo ook niet als vet beschreven!

Hier past het even op de bijzonderheid te wijzen, dat, vooral in dezen stoeren vorm, de Dodo in gewoonten zooveel gemeen heeft met den Solitaire van Rodriguez. Ook LEGUAT zegt van dezen laatsten in zijn stoeren vorm: „On a bien de la peine à les attraper dans les bois. . . . Elles marchent avec tant de

fierté & de bonne grace tout ensemble, qu'on ne peut s'empêcher de les admirer. . . ”

B. Gedurende den rui. De in ancienniteit tweede figuur werd, blijkens de mededeeling van CLUSIUS, door een der tochtgenooten van VAN NECK, blijkbaar naar het leven, in het Dagboek geteekend. Naar die penteekening werd de houtsneê in CLUSIUS' werk vervaardigd. De figuur stelt voor: denzelfden vogel, doch in een geheel anderen toestand, blijkbaar gedurende den rui (fig. 5). Het is, alsof hij geplukt is, geen echte veeren heeft, maar slechts stompjes, wuivende donsveertjes. — Hetzelfde deerniswaardige uiterlijk vertoont ons een eend in vollen rui. — De eigenaardige dikke vederkap, de beroemde „cuculus”, „kap”, of „koekoek”, een der karakteristika van den Dodo, ontbreekt hier ten eenen male. Als wij goed toezien, is zelfs de sterk verhoorde achterrand van de washuid (*cere*) verhevener dan de betrekkelijk kale schedel (datzelfde zien wij bij een geprepareerden schedel van den albatros). Jammer, dat de origineele penteekening verloren schijnt te zijn.

De figuren in de gedrukte Journalen wijken van die van CLUSIUS nog al af. Men zou zoo zeggen: „omdat de reproductie van deze slecht was; de figuur in de gedrukte Journalen zal wel de ware zijn”. Dat is zeer te betwijfelen: de figuren, die in CLUSIUS' werk voorkomen, zijn zóó natuurgetrouw, dat zoowel botanici als zoölogen onmiddellijk uit de figuur de plant, of het dier kunnen determineren. En dat is met de figuren in de Journalen volstrekt niet het geval, al kan men een papegaai wel van een pinguin en dezen van een Dodo onderscheiden. Wij moeten aannemen, dat de figuur van CLUSIUS een facsimile is van de teekening in een der scheepsjournalen van VAN NECK's reis.

C. De ronde vorm. Fig. 4 wil ik korthedshalve den Dodo van VAN NECK noemen, omdat zij ontleend is aan het eerstverschenen journaal van de expeditie van 8 schepen naar Oost-Indië onder leiding van Admiraal VAN NECK, Amsterdam 1601.

Ik noem dezen vorm den ronden (zie ook de lijst van afbeeldingen, p. 36 sqq.), om hem van de andere te onderscheiden.

Naar mijn overtuiging behoort deze figuur tot de minst geslaagden, al is zij zeer waarschijnlijk naar het leven vervaardigd. Toch geeft zij den vogel vrij goed weer: den enormen kop met gebogen snavel, den dikken hals, den korten vleugel, het toefje als staart, de stoere pooten met 4 teenen. Maar wat deze figuur onderscheidt van alle vorige, dat zijn: de gesloten bek en het kort-eivormige lichaam. Zooals de vogel daar staat, zou men hem een snellen

gang toeschrijven; hij lijkt parmantig, volstrekt niet dom, waarvoor hij doorgaat. Deze figuur komt in bijna alle edities der Journalen van VAN NECK voor.

BRANDT 1847, HAMEL 1848, SCHLEGEL 1854 en enkele anderen meenen, dat de figuur in de Journalen van VAN NECK's reis, waarin de Dodo met groote stappen is afgebeeld (fig. 4), hem in den waren toestand weergeven. Hadden genoemde schrijvers de plaat, waarop deze afbeelding voorkomt, wat beter bestudeerd, zij zouden hunne opmerking wellicht achterwege gelaten hebben. Wij zien namelijk op deze plaat alle wezens, ook de menschen, groote stappen maken, zelfs zij, die aan het smeden zijn, die aan het trektoew van een blaasbalg staan, die bezig zijn met koken, of eenige andere handeling staande verrichten; zij loopen allen alsof de duivel hen op de hielen zit.

Ik zeide boven reeds: „dezen vorm wil ik den ronden noemen”, doelende op het opvallende, kort-eivormige lichaam. De vogel is wel dikker dan die van CLESUS, maar bepaald vet kan men hem nog niet noemen. Dezen term heb ik bewaard voor de vierde categorie van Dodo's.

D. De vette vorm. Eindelijk vinden wij een breede reeks van penteekeningen, aquarellen en olieschilderijen van beroemde meesters, waarop de Dodo vereeuwigd is geworden en die hem bijna zonder uitzondering als een logge vetklomp voorstellen (fig. 8, 9, 40, 41). Ik behoef hunne namen hier niet te noemen (zie p. 20, r. 5 v. o.).

Hoe komt het toch, heb ik mij dikwijls afgevraagd, dat er zooveel verschillen zijn in de Dodo-gestalten? Ik heb hierboven (p. 7) al eenige ideeën geopperd, die enkele voorstellingen kunnen verklaren. Zou er ook eene oplossing te vinden zijn voor de laatstgenoemde voorstelling, als zoude de Dodo een walgelijken vetklomp zijn? HAMEL en anderen schrijven het toe aan overmatige voeding in de gevangenschap. Dat is onaannemelijk, omdat in menig reisverhaal de Dodo's op het Zwaanciland zelf, dus in volle vrijheid levend, als zeer vet geschilderd worden, met hun achterdeel bijna den grond rakende!

En nu geloof ik eindelijk een oplossing gevonden te hebben: het vetworden is maar tijdelijk: het ligt in den aard van het dier. — In het werkje van LEGUAT 1708 lees ik over den Solitaire of Dodo van Rodriguez: „Depuis le mois de Mars jusqu'au mois de Septembre, ils sont extraordinairement gras. . . . On trouve des mâles qui pesent jusques à quarante cinq livres”. — Het mager en vlug zijn, het vet en onbeholpen zijn, een en ander is afhankelijk van den tijd van het jaar. Maar zoo'n wanstaltige

vogel trekt onwillekeurig meer bewonderaars dan een stoere, die meer op een mageren kalkoen gelijk; vandaar, dat men den Dodo veel meer als een vetklomp dan in den vorm van fig. 2, 3 en 5 vindt afgebeeld. — Mijns inziens moet de geheele houding van den vogel, ook de kromming van zijn hals- en staart-wervelkolom jaarlijks periodisch veranderd zijn geworden, afhankelijk van zijne magere en vette, slecht- en goed-beveerde toestanden, of levens-tijdperken. Wij hebben dus alle recht te onderstellen, dat de Dodo, evenals de Solitaire, gedurende de maanden Maart tot September vet was, en tusschen October en Februari er meer stoer uitzag. — Wij hebben hier dus te doen met getijde-verschillen.

Wanneer een osteoloog uit gevonden beenderen een skelet monteert, is het niet te verwonderen, dat hij het een opgerichte houding geeft met naar achteren en naar beneden gericht staart, zooals bijv. het skelet te Weenen vertoont (KILLERMANN 1915, p. 370, fig. 7), zoodat men zich moeilijk kan voorstellen, dat dit opgericht skelet met zulke hooge pooten toebehoord heeft aan zoo'n wanstaltig dikke vogel met korte pooten!

III. DE HOUDING VAN DEN VLEUGEL. Opvallend is bij verschillende Dodo-afbeeldingen de houding van den vleugel. Deze wordt of flink tegen den romp aangedrukt en achterwaarts gericht gehouden, zoodat de slagpennen bijna horizontaal liggen, of het is, alsof de vleugel lam is, zoodat hij hangt. En aangezien deze twee poses beide zoo herhaaldelijk worden aangetroffen, moeten wij wel aannemen, dat beide houdingen in werkelijkheid voorkwamen.

Stijf tegen den romp aangedrukte vleugels met bijna horizontale pennen vertoonen ons bijv. de volgende afbeeldingen:

- de Dodo van Vere, 1561, fig. 2,
- de Dodo van VAN NECK, 1601, fig. 4,
- de Dodo van DE BRIJ, 1601, fig. 6,
- de Dodo van CLUSIUS, 1605, fig. 5,
- de Dodo van HERBERT, 1634,
- de Dodo van KESSEL, 1655,
- de Dodo van RUTHARDT, 1666,
- de Dodo van Florence, $\pm$ 1710, fig. 3,
- de Dodo van den Codex, $\pm$ 1710, fig. 7,

Een hangenden vleugel treffen wij aan bij de afbeeldingen van:

- den Dodo van VAN DE VENNE, 1626, fig. 8,
- den Dodo van SAVERY-Berlijn, 1626, fig. 40,
- den Dodo van SAVERY-den Haag, 162.,
- den Dodo van SAVERY-Weenen, 1628, fig. 41,
- den Dodo van SAVERY-Pommersfelden, 162.,

den Dodo van SAVERY-Britsch-Museum, 16...

den Dodo van GYSBERT DE HONDECOETER, Berlijn, 1638? fig. 9,

den Dodo van VAN DEN BROECKE, 1646,

den Dodo van DE BONDT, 1658,

den Dodo van NIEUHOF, 1682.

En aangezien de hangende vleugel uitsluitend voorkomt bij Dodo's, die bijzonder vet zijn, zoo moeten wij wel aannemen, dat deze vetvorming hinderlijk of verlammend werkte op de spieren, die den vleugel ophouden. Merkwaardig is daarom de Dodo-figuur in HEXNIKE's artikel, 1912, waar de vogel in den overgang van mager naar vet verkeert, en de vleugel ook in half-hangenden stand afgebeeld is.

IV. DE VORM EN DE STAND VAN DEN STAART. Het spreekt van zelf, dat de staart (hier bedoel ik de staartveeren) allerlei vormen kan vertoonen naar gelang de vogel in den toestand van rui verkeert (fig. 5), of goed in de veeren zit (fig. 2 en 3), een manlijk individu (fig. 8, 9, 41) is, of een wijfje is (fig. 2, 3, 40).

Allerzonderlingst varieert de plaats van den staart. Om bij onze figuren voorloopig te blijven: fig. 2 vertoont hem aan het eind van wat men „romp” zou noemen. In fig. 5 bevindt zich de staart niet aan het einde van den romp; evenmin bij de Dodo's van VAN NECK (fig. 4), van DE BRIJ (fig. 6) en van den Codex (fig. 7).

Zoodra wij echter fig. 8 beschouwen, die den Dodo van VAN DE VENNE voorstelt, beginnen wij het hoofd te schudden en vragen: hoe nu, draagt hij den staart op zijn rug? die staart is tenminste nog al hoog geplaatst!

Dat is echter nog niets, vergeleken bij de voorstellingen van den Dodo, door onze schilders nagelaten; het toppunt wordt bereikt op de schilderij van ROELANDT SAVERY te Berlijn, alwaar de staart zich midden op den rug bevindt, bijna even ver van het achterhoofd af, als de dikte van den hals! (fig. 40).

Welke afbeelding is nu goed? Welke geeft de natuur weer? Ik geloof alle, en verklaar de verschillen in den stand van den staart, als het gevolg van den vervettingsgraad van het abdomen. Hoe meer vet zich daar tusschen de darmen ophoopt, misschien ook wel onder de huid, subcutaan, destomeer treedt het abdomen propvormig, zakvormig onder den staart te voorschijn, dezen (ik bedoel nu de staartwervels, niet de veeren), maar boven duwend, daarna vertikaal plaatsend, ten slotte kopwaarts ombuigend. Iets dergelijks — hoewel niet door vetvorming — vindt men bij verschillende individuen van het ras „pauwstaart-duif”, en geschiedt willekeurig bij pronkende pauwen en kalkoenen.

Bij den Dodo van CLUSIUS (fig. 5) is het duidelijk, dat de aars zich aan het einde van den romp bevindt. Zoo'n romppunt is, dank zij de tot een penseel saamgerichte circumanaalveertjes, ook zeer duidelijk te zien bij den Dodo van SAVERY-Britsch-Museum en bij de figuren van BLUMENBACH 1799, THOMPSON 1829 en BRANDT 1847.

ROTHSCHILD 1907 zegt in zijn „Explanation of Plate 24”: „The tail, however, appears to have been curled over the back in life, according to most authors.” Met „tail” bedoelt hij „staartveeren”. Daarom zou het beter geweest zijn, indien hij geschreven had: „to have been placed on the back” of wel „directed over the back”, aangezien men bij het lezen der woorden: curled over the back” geneigd is te verstaan, dat de staartveeren naar voren, kopwaarts, omgebogen waren, wat op geen enkele afbeelding te zien is.

V. SEXUEELE VERSCHILLEN. Er zijn nog andere opvallende verschillen in den staart op te merken. Bij eenige afbeeldingen staat hij als een dod van veeren geïsoleerd, zoo bij de Dodo's van Vere (fig. 2), van SAVERY-Berlijn (fig. 40), van SAVERY-Pommersfelden, van SAVERY-Britsch-Museum, van NIEBUHR, van Florence (fig. 3).

Bij anderen loopen de staartveeren naar beneden geleidelijk over in een rijken dos van onderstaartdekveeren en circumanaalveeren, welke als een slap kwastje naar beneden hangen („like an China beard”, HERBERT 1638). Zoo bij de Dodo's van VAN DE VENNE (fig. 8), van DE HONDECOETER (fig. 9) van SAVERY-den Haag, van SAVERY-Weenen (fig. 41) en van DE BONDT.

In overeenstemming met dergelijke verschillen bij den Witten Dodo (zie p. 85) meen ik in de laatst beschreven vormen manlijke Dodo's te moeten herkennen. Merkwaardig is het, dat deze allen tevens licht getint zijn in tegenstelling van de mannetjes van den Witten Dodo, die donkerder zijn dan de wijfjes.

Dan zijn derhalve de buitengewoon vette individuen, bij wie „de neers bijna langs d'Aerde sleept”, wijfjes; in tegenstelling met de mannetjes dragen zij slechts een geïsoleerden dod van staartveeren, zijn niet in het bezit van opvallend gevormde onderstaartdek- en circumanaalveeren; ook zijn zij allen donkergetinte individuen.

Evenals bij den Witten Dodo en bij den Solitaire mogen wij wel aannemen, dat de mannetjes veel grooter waren dan de wijfjes. Ik ken slechts éene passage, die op zeer groote individuen wijst: „tam grandes ut geminos cygnos acquaint” (zoo groot, dat zij twee zwanen gelijk zijn; DE BRIJ 1601, 4. Pars, p. 105).

VI. DE DWARSLIJSTEN OVER DEN SNAVEL; ZIJN LENGTE; LEEFTIJD-VERSCHILLEN. Afgezien van eenige oudere teekeningen vertoonen de Dodo's van SAVERY-Berlijn-♀ (fig. 31), SAVERY-Pommersfelden-♀ (fig. 32) en SAVERY-Zool.-Soc.-♂ (fig. 33) geen dwarslijsten over den snavel. — Die van Vere-♀ (fig. 2), van Florence-♀ (fig. 3) van VAN DE VENNE-♂ (fig. 8), DE HONDECOETER-♂ (fig. 9) en van SAVERY-Weenen-♂ (fig. 34) hebben een dwarslijst. — De schilderij van SAVERY-den Haag-♂ (fig. 35) en de teekening van NIEUW-♀ (fig. 36) laten twee dwarslijsten zien, of vermoeden. — Aan de snavels van de Dodo's van SAVERY-Britsch-Museum-♀ (fig. 37) en van DE BODT-♂ (fig. 38) kan men drie dwarslijsten onderscheiden. — De Dodo van RUTHARDT-♂ telt er vier (fig. 39).

Zeër beslist hangen die dwarslijsten samen met den leeftijd der individuen (in geen geval met de sexe), evenals die over den snavelwortel van den Jaarvogel, *Rhyticeros plicatus* LATHAM, van Malacca en de Soenda-Eilanden. Nu kan men mij tegenwerpen: „dat zou dan een unicum onder de *Columbae* zijn”. Zeker, maar ook de Jaarvogel is een unicum onder zijns gelijken!

Het is bekend, dat de dwarslijsten aan den snavelwortel van den Jaarvogel niet aangeven, hoeveel jaren de vogel oud is; want er gaan jaren voorbij eer weer een nieuwe dwarslijst optreedt. Van zoodanige waarde acht ik óók de dwarslijsten over den snavel der Dodo's.

Waar bevinden zich die dwarslijsten, en, indien er meer dan één is, welke is dan de oudste? Het antwoord luidt: de dwarslijsten bevinden zich vóór het neusgat; zij worden aangelegd aan den achterrand der hoornscheede; deze verplaatst zich bij de vorming van elke nieuwe dwarslijst naar voren; de oudste dwarslijst is dus degene, die vlak vóór het neusgat geplaatst is; door het naar voren verplaatsen der hoornscheede, of, wat hetzelfde is, door de vorming van nieuwe dwarslijsten, wordt de snavel allengs langer; vandaar, dat de Dodo-figuren zonder dwarslijst over het algemeen den kortsten, die met vier dwarslijsten den langsten snavel vertoonen.

Merkwaardig is, dat EDWARDS 1760 en BRODERIP 1837 den Dodo van SAVERY-Britsch-Museum voorstellen met 3 lijsten over den snavel (zie ook STRICKLAND 1818, p. 28), terwijl DE BLAINVILLE 1835 den kop van denzelfden Dodo levensgroot en in kleuren afbeeldt zonder lijsten (zie ook STRICKLAND 1818, pl. V, f. 2 en HAYEK 1893 v. 4, p. 266, f. 3271). Alle drie beweren natuurgetrouwe reproducties te leveren!

C. Biologische kwesties.

I. HET NEST EN HET EI DER DODO'S. De overigens zeer inaccurate CAUCHE 1651 zegt hiervan: „Ils ne font qu'un oeuf, blanc, gros comme un pain d'un sol¹⁾.... Ils ponnent sur l'herbe qu'ils amassent, et font leurs nids dans les forests...” Dit alles is zeer aannemelijk; ook de Solitaire van Rodriguez, de Europeesche stormvogels, de Jan van Gent en de meeste Alken leggen slechts één ei. Alle *Columbae*, waartoe de Dodo behoort, leggen (slechts twee) witte eieren. Aangezien CAUCHE ook van de Kaapsche Pelikaan vertelt, dat het ei zoo groot is als een „stuivers broodje”, zoo weten wij meteen, dat de Dodo één wit ei legde, zoo groot als dat van den Kaapschen Pelikaan (STRICKLAND 1848, p. 21). Dat zulke zwaargebouwde, kortvleugelige vogels hun nest op den grond maakten, is iets, dat vanzelf spreekt. Merkwaardig is zeker, dat des Dodo's levende verwant, de Manumea (*Didunculus strigirostris* JARDINE) eveneens op den grond broedt, ofschoon hij goed kan vliegen.

Ik weet zeer goed, dat verscheidene dodologen meenen, dat CAUCHE een Kasuaris heeft bedoeld. Het is mogelijk, dat hem bij de beschrijving van den vogel een Kasuaris voor den geest zweefde; maar zeker niet bij deze gegevens; want een Kasuaris legt niet slechts één wit ei, doch vele groene.

HYDE 1700 is de eerste, die ons vertelt: „plurima parit ova” (hij legt veel eieren); maar uit welke bron hij put, zegt hij niet. De BLAINVILLE schijnt deze stoute bewering van hem te hebben overgeschreven (1835, p. 14): il pond un grand nombre d'oeufs”. Maar met meer verbazing leest men bij NOLL 1889: „Die Nester im Gebirge lagen so voll Eier, dass die Leute sich nicht genug darüber wundern konnten und reichlich wohlschmeckende Kuchen daraus bereiteteten”. Want deze passage vindt men, voor zoover ik mij herinneren kan, in de algemeene beschrijving van het Zwaaneiland, niet in het Dagregister van VAN NECK maar in een der latere; zij heeft niets te maken met den Dodo: het waren schildpadeieren! Waarschijnlijk putte dus HYDE uit dezelfde bron! ²⁾

1) „Sol” = „sol”, niet = „terre”. — „Pain d'un sol” werd in het Duitsch vertaald: „Erdbrod” (sie!). — O. —

2) Hoe NOLL fantaseert, blijkt ook uit de volgende aanhalingen (de spatieeringen zijn van mij):

p. 109: „1605 giebt CLUSIUS die erste Kunde von ihm”.

p. 110: „1599 schon sollen zwar die Gebrüder de Bry einen Dodo mit nach Holland gebracht haben und dieser Vogel soll... das Muster aller nach ihm in Wien angefertigten Abbildungen sein”. Gebr. DE BRY waren boekdrukkers, geen zeevaarders!

(MILLIES, 1868, vermoedt, dat de Dodo van VAN DE VENNE door twee schepen, die

II. HET ONNOOZELE VAN DEN DODO. Niet alleen door zijn gebrek aan vliegvermogen, maar ook door zijn gedrag in het algemeen maakte de Dodo den indruk, dom, onnoozel, inbeziel te zijn: „est avis stupida!” (JACOB DE BOEDT). Merkwaardig is het zeker, dat ook van zijn levenden verwant, den Manumeca, vermeldt wordt, dat hij zich gedurende het broeden met de hand laat grijpen. Inmiddels leerden de Dodo's reeds spoedig: „gewaltig hart beissen” (VERKENS, 1613): „haar oorloochsgeweer was haer mont, daar mede sy fel wisten te bijten” (Anonymus 1631, zie WINKLER 1887).

III. HET NIET VERDRAGEN DER GEVANGENSCHAP. Wij kunnen er wel zeker van zijn, dat de Dodo's niet lang in gevangenschap geleefd hebben, daar ook de Manumeca moeilijk lang levend is te houden. RORSCHILD 1907 is echter van meening, dat de Dodo, in 1599 door VAN NECK medegebracht, in 1626 nog in leven was!

IV. HET GELUID VAN DEN DODO. Slechts één verhaal bezitten wij, dat zeer apokrief is (dat van CAVENE 1651), waarin vermeld wordt, dat de Dodo schreeuwde als een jonge gans. Ware de verhalen geloofwaardig, men zou het moeten aannemen, maar dat is niet het geval; de mededeelingen van CAVENE hebben al heel wat penen in beweging gebracht, en het is het best, althans aan deze mededeeling niet veel waarde te hechten.

Alle *Columbidae* laten, evenals *Strigidae* (Uilen) en *Cuculidae* den oek-klank hooren. Zelfs de levende verwante van den Dodo, de Manumeca (*Diduculus strigirostris* JARDINE), laat een geluid hooren, dat als koe-koe-koe-koe klinkt. Onaannemelijk is het ten eenen male, nu de duif-natuur van den Dodo vast staat, hem een ander geluid dan de oek-klank toe te schrijven. Vermoedelijk waren de klanken gelijk aan doe-doe, zooals ook wel eens de naam van den Dodo in het Hollandsch geschreven wordt; ook in het Duitsch: dudn. In het Fransch vond ik doudon, maar ik ben er zeker van, dat dit een zetfout is voor doudon, daar ik dien naam vond in een Fransche vertaling van een Duitsch werk.

9 en 19 Februari 1626 te Texel terugkwamen, medegebracht is; Nout, die Mynscijteert, schrijft p. 110: „sicher ist es”.

Sprekende over den Dodo van VAN DE VENNE 1626 p. 110: „Es war wohl ein Fuss dieses Exemplars, den C. Clusius später” (N. B. + 1603!) „bei Prof. Petrus Paus in Leiden sah”! p. 112: „und da die Bilder von SAVILEY ebenfalls nach einem Dodo gemalt wurden, der in der Menagerie des Kaisers RICHARD lebte”.....

p. 112: De „Quinta Pars Indiae Orientalis” van Gebruoders de BRO verschen te Middelburg 1601!

p. 112: „an dem Hofe des Kaisers RICHARD II. in Wien”.

p. 113: „ROLAND SAVILEY... lieferte auf mehreren Oelgemalden Abbildungen des Dodo, welche alle nach dem in der Wiener Menagerie lebend gehaltenen Dodo gemalt sein sollen”. — O.

Een tweede mededeeling is evenzoo onaannemelijk. JÜRGEN ANDERSEN & VOLQUARD IVERSEN 1669 vertellen namelijk: „und wenn wir einen am Bein fest hielten, und er ein Geschrey machte, kamen andere herzu gelauffen, dem gefangenen zu helfen, und wurden selbst mit gefangen." Het is bekend, dat sommige vogelsoorten zoo handelen: Papagaaien (zie p. 49), *Aphanapterix imperialis* en onze Scholekster (*Haematopus ostralegus*); doch van den Dodo geloof ik het niet, omdat *Columbidae*, waartoe de Dodo behoort, wanneer zij gevangen worden, geen geluid van zich geven. Ook de Solitaires, wanneer zij gevangen worden, geven geen geluid: „jettent des larmes sans bruit" (LEGUAT 1708). Het is weer een van de vele voorbeelden van het overschrijven van vroegere schrijvers, hoewel deze uitdrukkelijk vermelden, dat dit Papagaaien gold! Het is een even brutaal en domme mystificatie als die van SARRHMAN (p. 13 en 14). (Zie ook Aanhangsel).

V. HET VOEDSEL VAN DEN DODO. Hierboven, p. 16 en 17, heb ik al eene verklaring trachten te geven van den gapenden snavel, maar ik ben er nog niet over uitgepraat. Zoo'n zonderling gevormde snavel kan wel, evenals bij *Anastomus*, in verband gestaan hebben met de levenswijze, of liever met den aard van het voedsel. Een haaksnavel vindt men bij Roofvogels, die lederhuid, vleesch en ingewanden van hun slachtoffer moeten verscheuren, of stuk trekken. — Een haaksnavel vindt men ook bij een massa Zeevogels, zooals groote Meeuwen, Fregatvogels, Albatrossen, waarmee zij groote, zware visschen uit zee ophalen en vasthouden. — Evenzoo bij Papagaaia-achtigen, die er steenvruchten mee kraken, en er zich mee optrekken bij het klimmen, dank zij hunne sterke nekspieren.

Nu bestaat ik beken het — de mogelijkheid, dat zoo'n geweldige bek met haaksnavel bij den Dodo „van zelf" ontstond, onafhankelijk van het gebruik, dat ervan gemaakt werd, dus als een zoogenaande hypertelische vorming moet worden aangezien.

Voor zoover mij bekend is, bestaat er slechts ééne passage in een handschrift, die melding maakt van het voedsel van den Dodo. Die passage uit een brief van een anonymen schrijver, d.d. 1631, werd eerst in 1887 gevonden en gepubliceerd (De Navorscher, p. 4): ende opspalkende mont. . . . haar spijs was rauwe freuyt." Ook *Treronidae*, die een Dodo-achtigen snavel hebben en tot voor kort als het naast aan Dodo's verwant werden beschouwd, eten harde zaden en vruchten. *Gourinae* (*Goura* en *Caloenas*) voeden zich „on the ground, more especially on fallen fruits and berries." (BLYTH 1845). — Niet overbodig lijkt het mij, hier in herinnering te brengen, dat de Manumea (*Didunculus strigirostris* JARDINE)

eveneens zulk een gebogen, hakigen snavel heeft, vruchten en bessen eet, de grootere vruchten, evenals meezen en kraaien doen, tusschen de pooten houdt, en met den haak stukken uit de vruchten scheurt. Ja, er wordt zelfs van hem medegedeeld, dat hij zich eveneens met knollen (bulbous roots) voedt (STRICKLAND 1848, p. 39, 40).

Aangezien de Dodo niet kon vliegen, moet hij zich dus wel gevoed hebben met afgevallen vruchten, vooral met allerlei palmvruchten, die zoo overvloedig op het Zwaaneiland voorradig waren. Hij zal de hardste niet versmaad hebben, want zijn zijdelings saamgedrukte snavel verraaft een geweldige kracht. Doch ook kan hij met den haak aan zijn snavel de vruchten op dezelfde wijze behandeld hebben als zijn stamverwant *Didoaefolus*. Met zijn algemeen als krachtig beschreven klauwen zal hij den grond hebben kunnen openkrabben, zooals onze hoenders doen, en met den snavel knollen uit den grond gehaakt, zooals zijn familielid de Manumea.

Dat neemt niet weg, dat de Dodo, bij gebrek aan fruit, zich wel eens gewaagd kan hebben aan Schelpdieren, Schaaldieren en Stekelluidigen: met zijn haak kan hij steenen gekeerd hebben, om naar Krabben te zoeken. Van dergelijke ingrijpende veranderingen in het dieet van vogels leerden wij reeds op school, omtrent den schapevleesch-etenden Ken-papagai (*Neslor notabilis* GOULD van Nieuw Zeeland; weten wij van de krabben-etende kalkoenen op de eilanden van West-Noord-Amerika, en vinden wij bij herhaling melding gemaakt in het meesterwerk van Dr. J. C. KOKINGSBERGER, Java Zoölogisch en Biologisch, dat onlangs, Dec. 1915, voltooid werd.

Geen enkele authentieke mededeeling leert ons, dat de Dodo „granivoor” was, zooals OWEN leerde, omdat in de krop steenen gevonden werden. Het inslikken van steenen is geen bewijs van een granivoor dieet, daar Struisvogels, Kasuarissen, Hoendervogels eveneens die gewoonte hebben en omnivoor zijn; ook Pinguïns slikken steenen in, terwijl hun voedsel toch uit niets anders dan uit visch bestaat.

Maar al die onderstellingen zijn thans waardeloos geworden, nu wij met zekerheid weten, dat de Dodo zich voedde met afgevallen vruchten.

VI. DE DODO WAS EEN BOSCHVOGEL, GEEN STRANDVOGEL. Ik moet hier nog een opmerking maken. In verscheidene werken van den lateren tijd (na 1800) lezen wij, dat de Dodo een strandvogel was. Ik heb in de oudere journalen geen enkele passage kunnen vinden, die ook maar in de verte daarop wees; integendeel, op mij

heeft het altijd den indruk gemaakt, dat de Dodo een boschvogel was. Ziehier mijne gronden.

1e. In geen der Journalen is ooit sprake van een strand; wèl worden de drie Maskarenen-Eilanden ongeveer aldus beschreven: in de verte ziet men alles groen en de heerlijkste bloemengeuren verspreiden zich kilometers ver in zee; van nabij ziet men de rotsachtige kusten met branding en in het midden een bergachtig terrein. Wèl wordt van rivier-oever's gesproken, waar aal, baars en schildpadeieren overvloedig gevonden werden; ter plaatse wordt echter de Dodo niet genoemd.

2e. In het Journal van VAN NECK's reis wordt het eiland als boschrijk geschilderd met de kostbaarste houtsoorten, vol duiven en papagaaien; er wordt verhaald, dat eenige schepelingen verkenningsstochten maakten, gewapend met kompassen, om den weg terug te vinden, en terugkwamen met „acht ofte negen groote ende seer veel cleyne Voghels, die sy met der handt ghegrepen hadden”. Dus in die bosschen!

3^e. In het Journaal van VAN DER HAAGEN's reis lezen wij: „aten anders niet dan Schilt-padden, Dodaersen, Duyven, Tortel-duyven, grauwe Pappegayen, ende dierghelijke, die alle daghe in 't bosch met de handt gingen grijpen” (1646, II, p. 88).

4^e. Ook in de figuur van WEST-ZANEN (fig. 10) speelt de tragedie van den massamoord zich in een bosch af (1648).

De idee, dat de Dodo een strandbewoner was, is blijkbaar hierdoor ontstaan, dat onze schilders hem meestal aan het water, ja zelfs in het water staande afbeeldden. En dat zij dat deden, komt blijkbaar weder daarvan, dat de Dodo, die niet kon vliegen, door de bezitters ook niet in een kooi gehouden werd, maar bij andere vrij loslopende siervogels: eenden, ganzen, steltloopers, enz., die men kortwiekte, of leewiekte, losgelaten werd. — Bang voor, of afkeerig van water was de Dodo zeker niet: geboren en getogen op een rotsachtig boschachtig eiland was hij aan veel water-zien gewend en bovendien weten wij van *Columbidae*, waartoe de Dodo behoort, dat zij veel drinken, gaarne baden en zelfs zich somtijds niet ontzien, evenals Meeuwen op het water uit te rusten.

D. Een soort-kwestie.

Wanneer ik de drie afbeeldingen van den schedel, door BRANDT 1847 gegeven, nauwkeurig vergelijk met die, welke door MELVILLE 1848 gepubliceerd zijn, dan zie ik zulke enorme verschillen (ik noem ze niet, want ik ben geen osteoloog), dat ik daaruit meen te moeten afleiden, dat de afbeeldingen van BRANDT niet geheel

natuurgetrouw zijn, òf wel, dat die schedel niet een is van den gewonen Dodo, maar van den Witten Dodo, of van den Solitaire. Nergens wordt dan ook vermeld, dat deze schedel de rest is van een vogel, die van het Zwaaneiland geïmporteerd werd. (Zie ook p. 89).

E. Nominale en Etymologische kwesties.

I. LIJST VAN NAMEN AAN DEN DODO GEGEVEN. Deze lijst maakt geen aanspraak op volledigheid; niemand zal ooit in staat zijn, van een onderwerp de geheele literatuur door te werken. Menige naam zal er nog wel in ontbreken; menig jaartal zal blijken te jong te zijn.

A. Chronologisch.

Struys	Gevelsteen te Vere; 1561
Walchvoghel	Journal van VAN NEEK's reis, Amsterdam, 1601.
Oiseau de nausée	Idem, Fransche editie, Amsterdam, 1601.
Walchstocken	DE BRIJ, India Orientalis, Pars IV, 1601, p. 105.
Walcknügél	DE BRIJ, India Orientalis, Pars IV, 1601, p. 105.
Walcknügél	DE BRIJ, India Orientalis, Pars IV, 1601, p. 105 en onder Plaat 3.
Walckvögel	DE BRIJ, India Orientalis, Pars V, 1601, p. 7.
Walgh-vogel	CLASIUS, 1605, p. 100.
Walgh-voghel	CLASIUS, 1605, p. 100.
Toterst	VERKENS, 1613, p. 51.
Totters	DE BRIJ, 1613, volgens HAMÉL, 1848.
Waltvögel	DE BRIJ, 1613, volgens HAMÉL, 1848.
Waldtvögel	DE BRIJ, 1613, volgens HAMÉL, 1848.
Dodeers	WASSENAAR, v. 10, 1626, p. 119, 121.
Dodaers	Penteekening van ADR. VAN DE VENNE, 1626.
Do Do	ALTHAM, 1628, zie NEWTON 1874.
Doffaerssen	anonymus 1631, zie WINKLER 1887.
Dodur	CROSSFIELD, 1634, zie STRICKLAND 1849.
Dodo	HERBERT, 1634.
Wallighvogel	Journal van HEEMSKERK's reis, 1616, p. 30.
Dod-aars	H. SOETEBOM, 1648, p. 21.
Dronte	H. SOETEBOM, 1648, p. 21.

Giant	LATHAM, 1823.
Dod-Aërs	OKEN, 1837.
Doddars	Catalogus Verkoopig KLINKENBERG, 1844.
Gekaperde kalkoen	VROLIK, 1853.
Disgusting bird	STERLAND, 1867.
Dode	in ongenoemd weekblad, 1871.
Doedoe	VAN DALE, Woordenboek, 1884.
Struiskasuaris	VAN DALE, Woordenboek, 1884.
Basterdstruis	VAN DALE, Woordenboek, 1884.
Dronthe	KURT ERASMUS, 1908.

B. Alfabetisch.

Autruche encapuchonné .	BUFFON, 1772.
Basterdstruis	VAN DALE, Woordenboek, 1884.
Coeq étranger	SALERNE, 1767.
Cygne	SALERNE, 1767.
Cygne à capuchon	BUFFON, 1772.
Cygne capuchonné	BOMARÉ, 1768.
Cygne encapuchonné . . .	BUFFON, 1772.
Dinde sauvage de Mada- gascar	BOMARÉ 1768, volgens MORFÉ 1778.
Disgusting bird	STERLAND, 1867.
Dod-aars	II. SOETEBOOM, 1648, p. 24.
Dodaers	Penteekening van ADRIAAN VAN DE VENNE, 1626.
Dod-Aërs	OKEN, 1837.
Dodaerts	BUFFON, 1772.
Dodar	CROSSFIELD, 1634, zie STRICKLAND 1849.
Dodarse	BUFFON, 1772.
Doddars	Catalogus Verkoopig KLINKENBERG, 1844.
Dodderse	ANDERSEN en IVERSEN, 1669.
Dode	in ongenoemd weekblad, 1871.
Dodeers	WASSENAAR, v. 40, 1626, p. 119, 121.
Dod-Eërs	HERBERT, 1677, p. 303.
Do Do	ALTHAM 1628, zie NEWTON, 1874.
Dodo	HERBERT, 1634.
Doedoe	VAN DALE, Woordenboek, 1884.
Dondon	ARTEAUD (BLUMENBACH, 1803 zie p. 25!).
Dood-eërs	BONTEKOE, 1810, voor <i>Raphus solitarius</i> SELAG.
Dodtaerssen	anonymus 1634, zie WINKLER 1887.

Dronte	H. SOETERBOOM, 1648, p. 21.
Dronthe	KURT ERASMUS, 1908.
Dudu	BECHSTEIN, 1791.
Ekelvogel	GATTERER, 1790.
le Géant	PRÉVOST, Hist. gén. d. Voyages, 1747.
Gekaperde kalkoen	VROLIK, 1853.
Gekaperde zwaan	HOULTUYN, 1763.
Gekapte dod-aars	BLUMENBACH, 1802.
Gekapte kalkoen	VROLIK, 1853.
Gekapte Swan	JONSTON, 1660.
Gekapte Zwaan	HOULTUYN, 1763.
Giant	LATHAM, 1823. Gen. Hist. Birds.
Hooded Dodo	LATHAM, 1785, v. 3 P. 1 p. 1
Hooded Swan	RANDLE HOLM, 1688
Monchschwan	GATTERER, 1790.
Monk Swan	CHARLETON, 1668.
Momikzwaan	HOULTUYN, 1763.
Nazarene Dodo	LATHAM, 1785.
Nazarvogel	BOROWSKI, 1781.
Oiseau de dégout	BUFFON, 1772.
Oiseau de nausée	Journal van VAN NECK's reis. Fra. ed. Amst. 1601.
Oiseau de Nazar	BOROWSKI, 1781.
Oiseau de Nazare	BUFFON, 1772.
Oiseau de Nazaret	CAUCHE, 1651.
Oiseau de Nazareth	GELIN, 1788.
Struiskazuaris	VAN DALE, Woordenboek, 1884.
Sruys	Gevelsteen te Vere, 1561.
Toterst	VERKENS, 1613, p. 51.
Totters	DE BRIJ, 1613, volgens HAMEL, 1848.
Uitlandsche haan	JONSTON, 1660.
Valgh-vogel	LATHAM, 1780 (zie p. 9 30!)
Vogel von Nazaret	BOROWSKI, 1781.
Walchstocken	DE BRIJ, Ind. Or. Pars IV, 1601, p. 105.
Walchvoghel	Journal van VAN NECK's reis, Amsterdam, 1601.
Walekuëgel	DE BRIJ, Pars IV, 1601, p. 105.
Walekuögel	DE BRIJ, Pars IV, 1601, p. 105 en onder Plaat 3.
Walekvögel	DE BRIJ, Pars V, 1601, p. 7.
Waldrvogel	DE BRIJ, 1613, volgens HAMEL, 1848.
Walgh-vogel	CLUSIUS, 1605, p. 100.

- Walgh-voghel OLISIUS, 1605, p. 100.
 Walg-vogel VAN NECK's reis, 1615, 3^e ed. van
 LEWIN HULSIUS.
 Wallighvogel Journaal van HEEMSKERK's reis, 1646,
 p. 30.
 Waltyvögel DE BRIJ, 1613, volgens HAMEL 1848.
 Walyvogel DUMONT, 1819.

II. DE NAAM DODO. Deze naam komt het eerst geschreven voor in een brief van EMANUEL ALTHAM 1628 en wel gespeld „Do Do” (gepubliceerd door NEWTON 1874): „very strange fowles called by ye portingals Do Do” . . . „and a bird called a Do Do” . . . „called by ye portingalls a Do Do.” Gedrukt vinden wij hem, gespeld „Dodo”, het eerst bij HERBERT 1634. In 1638 geeft hij er eene verklaring van: „A Portuguize name it is, and has reference to her simpleness”. Mij komt deze verklaring gezocht voor; doch indien zij waar is, dan geloof ik tóch nog, dat de Portugeezen het dier doudo noemden, omdat zijn geluid als doedoe klonk, zoodat ons van de Engelschen overgenomen woord dodo eigenlijk moet geschreven worden doedoe (Duitsch: dudu, Fransch: doudon), het geluid van den Vogel. — Hoeveel honderden vogels zijn niet naar hun geluid genoemd! —

Mijne onderstelling wordt zeer versterkt door de oudste schrijfwijze „Do Do” door ALTHAM; de portugeesche naam klonk hem in de ooren als „Do Do” (evenals 't engelsche werkwoord „to do”).

III. DE NAAM DODAERS. In verscheidene edities van het reisjournaal van VAN NECK, 1601—1616, wordt erop gewezen, dat de Dodo: „ende heeft een rond gat.”

Het opschrift op VAN DE VENNE's penteekening luidt: „Vera effigies huius avis WALGH-VOGEL, (quae & à nautis DODAERS propter foedam posterioris partis crassitiem nuncupatur) qualis vixit Amsterodamum perlata est ex Insula MAVRITII. ANNO M.DC.XXVI.”

Dat is: „Nauwkeurige afbeelding van dezen vogel Walgvogel, (die ook door de zeelieden Dodaers wordt genoemd wegens de leelijke dikte aan het achterdeel) zooals zij levend te Amsterdam werd aangevoerd uit het eiland Mauritius. In 't jaar 1626”.

T. V. D. in PLINI SECVNDI 1650 verklaart: Sy hebben een dicke ronde Naers, daer uyt het schijnt, dat haer de naem van Dod-aers toegekomen is.”

Ook in CACHÉ, 1651, leest men: „il a le cul tout rond.”

JOAN NIEHOFF 1682, die ongeveer 1658 op het Zwaaneiland moet geweest zijn, vertelt ons: „De buik en aers is dik, die bijna op

d'aerde hangt: waerom, en van wegen hunnen loomen gang, deez vogel Dodaers bij d'onzen genoemd wort."

MOHRING 1752 vond het noodig, voor den Dodo een apart genus voor te stellen; hij gaf het den naam van *Raphus*. Hij heeft dus goed begrepen, welk lichaamsdeel van dezen vogel bij de ruwe zeelieden den meesten indruk maakte! („*Raphus*" beteekent „reet", een vulgaire uitdrukking voor een gezond achterdeel).

Geheel anders denkt HOUTTUYN 1763 erover: „Ik heb den naam van Dod-Aars, om dat de staartveeren als tot een bol samengerold zijn, behouden". . . . „en de Stuit bedekt met een dod van gekrulde Vederen."

Alzoo ook SCHLEGEL 1854.

Uit deze gegevens mag men wel afleiden, dat het woord dod een bol, iets ronds beteekent: men geeft een schreiend kind ook een dod of dodde in den mond, om het te sussen.

„Merkwaardig, in Alkmaar leeft nog, al hoort men het zelden, „Dodgatten" voor wat vreemd gefatsoeneerde menschen, vooral wat de partes posteriores betreft." Aldus C. W. BRUINVIS te Alkmaar in literis.

Het ligt dus voor de hand, dat matrozen een vogel „met een rond gat" met de eveneens trivale uitdrukking „dod-aers" noemden.

Wat heeft men zich over dien naam reeds het hoofd gebroken! Men leze daarover STRICKLAND 1848, VROLIK 1853, MILLIES 1868.

Nu is het wel merkwaardig, dat er nog een andere vogel is „met een rond gat", eveneens „dodaars" genoemd, nl. *Podiceps fluvialis* TUNST. 1771, ons „hagelzakje."

Bekend is, dat menschen, bij het zien van vreemde dieren, dezen namen geven van hun reeds bekende dieren wegens hunne frappante of vermeende gelijkenis. Denken wij slechts aan de tallooze namen van zeedieren als zeepaardje, walrus, walvisch; verder landdieren als guineesch biggetje, huidelrat, spitseekhoorn, vleermuis, enz. Onze egel heet in zeer veel gewesten „stekelvarken"; de gelijkenis van zijn kop en snoet met die van een varken is werkelijk groot. Toen de eerste reizigers in vreemde gewesten een heel ander stekelig dier zagen, kreeg het onmiddellijk den naam van „stekelvarken", ofschoon het meer een konijn is. En zoo zijn er talrijke voorbeelden aan te halen.

Nu rijzen natuurlijk de vragen: droeg onze dodaars (*Podiceps*) reeds eeuwen geleden (1500—1600) dien naam? Werd deze naam van het in Nederland zeer bekende vogeltje, evenals die van het Nederlandsche stekelvarken op een tropisch stekelig konijn, overge-

dragen op den Walgvoël? Of werd de naam van dodaars (*Raphus*), juist andersom, overgedragen van den Dodo op het hagelzakje (*Podiceps*)? Of kregen beide vogels, onafhankelijk van elkaar, denzelfden naam?

IV. DE NAAM DRONTE. Wat dezen naam betreft, geloof ik, dat STRICKLAND 1848 en MILLIES 1868 de waarheid nabij zijn in hunne woordafleiding, al opperen zij die schoorvoetend. De eerste vraagt, p. 16: „can it be . . . allied to the English drone, in German Dronne? (= een ♂ bij, een trage).

En MILLIES, p. 16, „in het Deensch beteekent het werkwoord drunte of drønte talmen, traag zijn, het naamwoord drønter talmer; maar hoe een Noordsche naam door onze landgenooten op dezen vogel overgebracht, de beteekenis toegepast en de vorm veranderd zou zijn geworden, is nog niet geheel duidelijk.” (Noot): „Toch moeten wij opmerken, dat meermalen in het begin der XVIIe eeuw het bezoek van Deensche schepen op Mauritius vermeld wordt, zooals bijv. van het schip *Christianshafn* in 1623, van het schip *Fleensburgh*, dat in 1623/24 zeven-en-een-halve maand in de Zuid-Oost-haven lag.”

Ziedaar! Kan dát niet de oorzaak geweest zijn, dat onze zee-lieden den Deenschen naam drønter overnamen? Hebben wij niet eveneens van de Noorsche volkeren overgenomen hvalfisk (walvisch), hvalross (walrus), narhval (narval), rendjur (rendier)? Deze namen schieten mij te binnen; wie weet, hoeveel meer er zijn!

In welk jaar de naam dronte het eerst door de Nederlanders gebruikt werd, valt moeilijk te zeggen; vermoedelijk wel ± 1623. Gedrukt komt hij het eerst in 1648 voor. Zoo is het ook vreemd, dat de naam Totersten in 1613 voor het eerst gedrukt voorkomt in een Duitsch reisjournaal, terwijl hij toch beslist afgeleid moet worden van den Hollandschen naam Dodaars, die evenwel niet voor 1626 in manuscript (teekening van VAN DE VENNE) en gedrukt (in VAN WASSENAAR) gevonden wordt. Het ontstaan van zulke namen verliest zich „in nevelen”.

V. DE NAAM „OISEAU DE NAZARET”. De afleiding van dezen naam van „Oiseau de nausée” is het eerst door HAMEL, 24 Maart 1848, geopperd. Nu is het opmerkelijk, dat na hem een aantal dodologen het hem nazeggen, doch het doen voorkomen, alsof zij zelve op dat denkbeeld kwamen. Zie over het bestaan van het eiland Nazaret, hierboven p. 10 en 11. De waarschijnlijkheid is groot, dat CATCHE een vierde soort van Dodo op het eiland Nazaret vond. dezen vogel in zijn gedachte en in zijn dagboek betitelde met „Oiseau

de Nazaret", en dezen naam overbracht op den gewonen Dodo, toen hij dien later op het Zwaaneiland aantrof.

F. Grafische kwesties.

I. LIJST VAN AFBEELDINGEN VAN DEN DODO. Ook deze lijst maakt geen aanspraak op volledigheid. Menige figuur zal nog gevonden worden, die op onderstaand overzicht gemist wordt: het onvermijdelijk gevolg van de onmogelijkheid, alle literatuur te kunnen raadplegen.

1561. **Origineel.** Stoer ♀. Gevelsteen te Vere. (Fig. 1 en 2).
 1599. **Orig.** In rui. ♀ ? Penttekening in het manuscript journaal van VAN NECK's reis. Verloren gegaan? Zie 1605.
 1601. **Orig.** Rond. ♀ ? Kopergravure. Journaal van VAN NECK's reis, Amsterdam, 1601. (Fig. 4).
 1601. Rond. ♀ ? Zelfde kopergravure. „Le second Livre", VAN NECK, Amsterdam, 1601.
 1601. Rond. ♀ ? Zelfde kopergravure. Journaal van VAN NECK's, Middelburg, 1601.
 1601. **Orig.** Rond. ♀ ? Kopergravure. Titelpaat van DE BRIJ, India Orientalis, links boven. Zie over dezen Dodo beneden, p. 48.
 1601. **Orig.** Rond. ♀ ? Kopergravure. Titelpaat van DE BRIJ, India orientalis, rechts boven. Zie over dezen Dodo, hier beneden, p. 48. (Fig. 6).
 1601. Rond. ♀ ? Kopergravure. DE BRIJ, India Orientalis, Plaat III, fig. 2. Spiegelbeeld van het origineel van 1601, Amsterdam.
 1602. **Orig.** Verscheidene teekeningen, door een der tochtgenooten van de reis onder Admiraal WOLPHART HARMANSZON naar het leven op het Zwaaneiland vervaardigd. Zie hier beneden, p. 45.
 1605. In rui. ♀ ? Houtsnee. CLUSIUS, p. 100. Volgens hem zelf eene kopie naar het origineel van 1599. (Fig. 5).
 1619¹⁾. Rond. ♀ ? Kopergravure. Zelfde cliché als 1601. Journaal van VAN NECK's reis, Amsterdam, 1619.

¹⁾ KILLERMANN 1915, p. 360, vermeldt nog een „Kupferstich" van NICOLAS VISSCHER met het jaartal 1610. Nadat ik tevergeefs bij 50 bibliotheken om het werkje van N. VISSCHER had aangeklopt, verzocht ik hem, mij zoo mogelijk eene foto van die prent te doen toekomen. Bereidwillig kwam mijn collega mijn verlangen tegemoet. De prent bleek eene mij reeds bekende te zijn; zij is echter eene uit: „Volatilium varii generis effigies NICOLAS DE BRIJX invenit, CLAES JANSZ. VISSCHER exendit." (12 tabb. aen. long. 3, lat. 5 unc. s. d. 1630?). Ik zie echter in de op een boomstronk staande zoogenaamde Dodo-figuur slechts een hoenderachtigen vogel, die het meest op *Guttera pucherani* (HARTLAUB) van Oost-Afrika gelijkt. — O. —

1626. Rond. ♀? Kopergravure. Verkleind spiegelbeeld van de gravure van 1601. Slechts $5\frac{1}{2}$ mM. hoog. Journaal van VAN NECK's reis, Amsterdam, 1626.
1626. **Orig.** Vet ♂ voorbij den bronsttijd. Penteekening van ADRIAAN VAN DE VENNE in Oost-Indische inkt, naar het leven. Amsterdam, 1626. N.B. Met twee rechtervoeten. Thans te Utrecht in het werk van CLASUS. (Fig. 8).
1626. **Orig.** Vet ♂. Olieschilderij van GILBERT DE HONDECOETER, collectie Prof. STUMPF te Berlijn. Zie VILHAGEN & KLASING, v. 25, 1910 '11, p. 157. Zie over dezen Dodo p. 49 en fig. 9.
1626. **Orig.** Vet ♀. Olieschilderij van ROELANDT SAVERY. Met twee rechtervoeten! Thans te Berlijn in het „Altes Museum“, Cabinet 3, Division 2, N°. 710. (Fig. 31 en 10).
16. **Orig.** Vet ♂, van achteren gezien, kop naar links, bijtend aan zijn linker voet. Olieschilderij van ROELANDT SAVERY. Vroeger collectie BRODERIP, thans Zool. Soc. London. (Fig. 33).
16. **Orig.** Vet ♂. Olieschilderij van ROELANDT SAVERY, voorstellende Orpheus, de dieren temmend. Thans te 's Gravenhage, Maurits-huis, eerste zaal links. Met twee rechtervoeten. De eigenaardige golfvormig opgezette kopveeren vinden wij terug bij den Dodo van RUTHARDT 1666. (Fig. 35). Volgens SCHLEGEL 1851 dateert de schilderij van 1638; op welken grond?
16. **Orig.** Vet ♀. Olieschilderij. Volgens HANS SLOANE in Nederland naar het leven geschilderd. Zie EDWARDS 1760. Vermoedelijk van ROELANDT SAVERY. Met twee rechtervoeten! Vroeger collectie HANS SLOANE, daarna collectie EDWARDS, thans Britsch Museum te Londen. (Fig. 37).
16. **Orig.** Olieschilderij van ROELANDT SAVERY, vroeger collectie Dr. SEIFTER. Na zijn dood verdwenen (?) volgens ROTHSCHILD 1907). (Is deze = 1910, 1912?)
1628. **Orig.** Vet ♂. Olieschilderij van ROELANDT SAVERY. Met twee rechtervoeten! Vroeger in den Belvédère, thans in het Kunsthistorisches Hofmuseum te Weenen. Het jaartal staat achter de schilderij. Zie FITZINGER 1848. (Fig. 34, 41).
16. **Orig.** Vet ♀, in het water staande. Olieschilderij van ROELANDT SAVERY, voorstellende Orpheus, de dieren temmend. Thans eigendom van Graaf SCHÖNBORN, te Pommersfelden, Beieren. Volgens JÄCKEL 1868 te koop. N. B. JÄCKEL geeft geen jaartal op. (Fig. 32).
16. **Orig.** Vet. Olieschilderij van ROELANDT SAVERY, voorstellend Orpheus, de dieren temmend. Galerie der Gesellschaft für Bildende Kunst te Berlijn. (Is deze = 1910, 1912?)

1634. **Orig.** Rond. ♀? Kopergravure van THOMAS HERBERT.
1635. In rui. ♀? Houtsnee. Kopie naar die van CLUSIUS, 1605. Bij NIEREMBERG 1635.
- 1637? **Orig.** Olieschilderij van THEODORUS VAN THULDEN, voorstellend Orpheus, de dieren temmend. Thans te Madrid.
1638. Rond. ♀? Kopergravure van HERBERT. Dezelfde als die van 1634.
1646. Rond. ♀? Kopergravure in het Journaal van VAN NECK's reis, Amsterdam, 1646. Zelfde kliché als Amsterdam, 1601.
1646. **Orig.** Vet ♀. Naar het leven. Bek niet goed geslaagd. Kopergravure in het journaal van PIETER VAN DEN BROECKE.
1648. **Orig.** Kopergravure, voorstellend het doodslaan van Dodo's door H. SOETEBOOM. Amsterdam. Zie p. 49 en fig. 10.
- (1651). (Over de olieschilderij van JAN SAVERY, thans te Oxford, zie bij den Witten Dodo, p. 88 en 93).
- ±1655. **Orig.** Mager, doch niet in rui. Olieschilderij van JOHANNES VAN KESSEL, 1626—1679. KILLERMANN 1915 geloof, dat deze eene kopie is naar CLUSIUS 1605. ZE. zond mij eene schets in potlood. De algemeene kleur is niet aangegeven; de bovensnavel is groen, de tong rood, het achterhoofd bruin, de staart zwartachtig. M.i. is de schilderij naar het leven genomen.
1658. **Orig.** Vet ♂. Kopergravure, stellig naar het leven, maar met twee linker voeten. JACOB DE BONDT. (Fig. 38).
1658. Vet ♂. Kopergravure, slechts 18 millimeter hoog, midden op de titelplaat van Piso's werk. Verkleind naar de groote kopergravure van DE BONDT 1658.
- 16... **Orig.** Teekening? Aquarel? Olieschilderij? Jaartal? Hiernaar is de Dodo van Florence vervaardigd. Zie 1710.
- 16... **Orig.** idem, idem, Hiernaar de Dodo van den Codex, zie 1710.
- 16... **Orig. Orig.**, idem idem, Hiernaar de 2 anderen van 1710.
1660. In rui. ♀? Houtsnee. JONSTON; kopie naar CLUSIUS, 1605.
1663. Vet ♂. Kopergravure. Spiegelbeeld van den Dodo van DE BONDT 1658. In THEVENOT 1663.
1663. Vet ♀. Kopergravure, slecht spiegelbeeld van den Dodo van VAN DEN BROECKE 1648. In THEVENOT 1663.
1666. **Orig.** Vet ♂, op den grond liggend. Olieschilderij van C. RUTHARDT, voorstellend Circe en Ulysses. Königliche Gemälde-Galerie te Dresden. Zie over de kleuren van dezen vogel hierboven, p. 15, noot. RUTHARDT heeft zijn Dodo een menschelijk oog en een menschelijk oor gegeven. De eigenaardige golfvormig opgezette kopveeren vinden wij terug bij den Dodo van SAVERY-den Haag (vergelyk fig. 39 met fig. 35).

1611. **Orig.** Vet ♂, op den grond liggend. Olieschilderij, toegeschreven aan FRANZ FRANCKEN 1581-1612, voorstellend de Schepping der Dieren. Vermoedt wordt, dat de vogels door een andere hand geschilderd werden. Scène-rie en pose van Dodo en Pelekaan toonen aan, dat deze twee vogels kopieën zijn naar die van RICHARDT 1666, zoodat zij door dezen, of door een ander, in of na 1666 geschilderd zijn. Königliche Gemälde-Galerie te Dresden.
1671. In rui. ♀? Houtsneë. Slechte kopie naar CLARIUS, 1605. ADAM OLEARIUS, 1671.
1676. Vet ♂. Houtsneë. WILLUGHBY; slecht spiegelbeeld maar het origineel van JACOB DE BONDT 1658.
1677. Rond. ♀? Zelfde kopergravure als van 1634. HERBERT, 3^e editie, 1677.
1682. **Orig.** Vet ♀. Kopergravure. In het verhaal van JOAN NIEHOE. Stellig naar het leven in 1658 op het Zwaameiland vervaardigd. De onderkaak is scherp-hakig naar beneden gebogen; misteekend, of we hebben hier met een teratologisch geval te doen. (Fig. 36). Twee rechter voeten!
1688. **Orig.** Vet ♂ Kopergravure. In RANDLE HOLM. Heraldisch. In het wapen der Familie Dronte. Lijkt het meest op de reproductie door WILLUGHBY 1676 van de houtsneë van DE BONDT 1658.
1700. In HYDE, Veterum Persarum, p. 312, t. 7. Mij onbekend.
1704. Vet ♀. Kopergravure. In het verhaal van JOAN NIEHOE. Dezelfde als die van 1682.
- 1710? In het Officium B. M. Virginis, Rari IX, te Florence; niet gepubliceerd; zie KILLERMANN 1915, p. 360. Stellig eene kopie naar een veel oudere afbeelding.
- 1710? In het Officium B. M. Virginis, Rari IX, te Florence; niet gepubliceerd; zie KILLERMANN 1915, p. 360. — Eveneens eene kopie naar eene veel oudere afbeelding.
- 1710? Stoer ♀. In het Officium B. M. Virginis, Rari IX, te Florence. Zie KILLERMANN 1915, p. 360, fig. 6a. — Gekleurde reproductie naar eene oudere origineele afbeelding. Zie hierboven ± 1659. Onze figuur 3. „Dodo van Florence”.
- 1710? Rond ♀. In het Officium B. M. Virginis, Rari IX, te Florence. Zie KILLERMANN 1915, p. 360, fig. 6b. — Gekleurde reproductie naar eene oudere origineele afbeelding. Zie onze figuur 7 en p. 18. „Dodo van den Codex”.
1760. Vet ♀. Kopergravure. EDWARDS, Gleanings, vol. 2 1760, t. 294. Volgens hemzelf eene reproductie naar de schilderij in zijn bezit, thans in het Britsch Museum. Zie boven p. 23.

1773. In rui. ♀♀ Houtsneë. JONSTON. Kopie naar CLUSIUS, 1605.
1773. Vet ♀. Kopergravure. Kopie, even groot, naar EDWARDS 1760. SELIGMANN, Sammlung seltener Vögel, v. 8, 1773, t. 84.
1776. Vet ♀. Zelfde kopergravure. Hollandsche editie van SELIGMANN door HOUTTUYN.
1781. Vet ♀. Kopergravure. Kopie op $\frac{1}{2}$ grootte naar EDWARDS 1760. BOROWSKI Gemeinnütz. Nat. Thierk. v. 1, t. 25.
1785. Vet ♀. LATHAM. Nat. Hist. or Gen. Syn. Birds, v. 3, t. 70; is eene reproductie op $\frac{1}{2}$ naar den Dodo van EDWARDS 1760, doch slanker. De heele vogel is donkerlood-blauw, gezicht bruin, vleugel geel met zware zwarte randen aan de veeren en met 3 zwarte vlekken, staart geel en N.B. het neusgat vóór de twee snavellijsten!!
1792. SHAW. Nat. Misc. v. 4, t. 123, 143; v. 5, t. 166.
1795. Vet ♀. BECHSTEIN, Latham's Vögel, v. 2, t. 71.
1799. **Orig.** Vet ♀. Kopergravure in kleuren. BLUMENBACH. Eigen ontwerp: „Die Abbildung ist im ganzen nach der in MELCHIS. THEVENOT's klassischen Sammlung von Reisebeschreibungen genommen; Kopf und Beine aber nach den gedachten in England befindlichen Originalstücken verbessert”. Ongelukkig ontbreken juist aan den uitgedroogden kop te Oxford de typische hoornscheeden van den bek, zoodat BLUMENBACH's ontwerp ten deele foutief is. Ook twee rechter voeten. Bovendien vind ik hoegenaamd geen gelijkenis tusschen zijne afbeelding, die een ♀ voorstelt, en de twee in THEVENOT (zie hierboven 1663), die een ♂ en een ♀ weergeven; integendeel zij gelijkt „im ganzen” op die van het Britsch Museum!
1801. Vet ♀. BUFFON, editio SONNINI, Oiseaux, t. 33, f. 1. (zie 1803).
1803. Vet ♀. Kopergravure in kleuren. BLUMENBACH Manuel, ed. ARTAUD, v. 1, t. 15. Is van denzelfden cliché als van BLUMENBACH 1799.
1803. Vet ♀. Kopergravure. GUENAU DE MONTBEILLARD in BUFFON ed. SONNINI, v. 4, p. 337, t. 33, f. 1. Verkleind naar SAVERY-Britsch Museum.
1809. SHAW, Zool. Lect. v. 1, t. 69.
1823. Vet ♀. Kopergravure in kleuren. LATHAM, Gen. Hist. Birds, v. 8, t. 135. Van denzelfden cliché als LATHAM 1785, (zie aldaar!); maar rug blauwzwart, gezicht, borst en buik wit, met bruine veertoppen, vleugel oker, staart rose.

- 1826 STEPHENS, Gen. Zool of SHAW, v. 11, t. 40.
- 1828 In rui. ♀? Houtsneë. DUNCAN. Ruwe kopie naar CLUSIUS 1605.
- 1828 Rond. ♀? Houtsneë. DUNCAN. Ruwe kopie naar HERBERT 1634.
- 1828 Vet ♂. Houtsneë. DUNCAN. Ruwe kopie naar WILLUGHBY 1676.
- 1829 **Orig.** Vet ♀. Houtsneë? THOMPSON. Blijkbaar door hemzelf ontworpen naar oude teekeningen, doch verkeerdelijk met korten, stijf aan den romp gedruken vleugel! Voeten goed.
1835. Prachtige reproductie in kleuren van den kop van den ♀ Dodo in het Britsch Museum. De BLAINVILLE, 1848. Zie echter p. 23.
1837. Vet ♀. Kopergravure. Slechts 1 cM. hoog, maar bijzonder fraai van uitvoering! Naar THOMPSON, 1829. BUCKLAND Geol. Ae. v. 2, t. 1, f. 120.
1837. Vet ♀. Kopergravure? Houtsneë? Kopie naar de schilderij in het Britsch Museum. — BRODERIP, Art. Dodo in Penny Cycl. v. 9, p. 47.
1837. Vet ♀. Steengravure. BRONN, Leth. Geogn. t. 14 fig. 7. Verkleinde kopie naar THOMPSON, doch zonder den pluimstaart!
1843. Vet ♀. Lithografie in kleuren. Is een mixtum. Het lichaam naar BOROWSKI 1781; kop naar BLUMENBACH 1799; borst, vleugel en staart napelsgeel; overigens alles lood-violet. Geen lijsten over den snavel, nussgat op de goede plaats, doch daarachter 2 sikkelvormige vuurroode lijsten; waarschijnlijk dus naar LATHAM 1785, zie aldaar. — Abbildungen zu Oken's Allg. Naturg. 1843.
1866. In rui. ♀? Kopie naar de houtsneë van OLEARIUS, 1674. — LEHMANN, 1845.
1877. **Orig.** Halfvet ♀. BRANDT. Eigen ontwerp. Hecht meer waarde aan de teekeningen van VAN NECK, CLUSIUS en de Brit naar het leven, dan aan de schilderijen van SAVERY en anderen naar een verkleumd exemplaar in een koud klimaat (zie! zie p. 19.) Geeft naar die oude teekeningen een eigen ontwerp, waarvan de kop „ganz genau nach einem Gypsabgusse des Oxforder Kopfes." Ongelukkig ontbreken daaraan juist de zoo karakteristieke geweldige hoornscheeden! Ook twee rechtersvoeten!
1848. Vet ♀. Plaat I tegenover den Titel van STREICKLAND & MELVILLE 1848. Faesimile in kleuren naar de schilderij van ROELANDT SAVERY-Berlijn-1626.

1848. Rond. ♀? Facsimile van VAN NECK's Plaat 2, 1601. Plaat II in het werk van STRICKLAND & MELVILLE.
1848. In rui. ♀? Facsimile van den Dodo van CLUSIUS, 1605. — STRICKLAND & MELVILLE, p. 12.
1848. Vet ♀. Facsimile van den Dodo van VAN DEN BROECKE, 1646. — STRICKLAND & MELVILLE, p. 18.
1848. Rond. ♀? Facsimile van den Dodo van HERBERT, 1634. — STRICKLAND & MELVILLE, p. 19.
1848. Vet ♂. Facsimile van de houtsneê van JACOB DE BONDT, 1658. — STRICKLAND & MELVILLE, p. 24.
1848. Vet ♀. Gravure, voorstellend de schilderij in het Britsch Museum, van de cliché van 1837. — STRICKLAND & MELVILLE, p. 28.
1848. Vet ♂. Gekleurde Facsimile van den Dodo van ROELANDT SAVERY, Weenen, 1628. — Plaat 3 in STRICKLAND & MELVILLE, 1848. — Facsimile „des gefeierten Künstlers" door „Herrn LUDWIG SCHMORR VON CARLSFELD, Custos an der k.k. Gemälde Galerie im Belvedere . . . die Publication derselben aber der Arbeit STRICKLAND's und MELVILLE's vorzu-behalten". Zie FITZINGER, 1848.
1848. **Orig.**? Vet ♂? Olieschilderij van WEITSCH te Berlijn. Volgens SCHULZ 1892 kopie naar SAVERY-den-Haag. Betwijfeld door KILLERMANN 1915, p. 360. (Mij onbekend.)
1849. Vet ♂. Facsimile van de kopergravure in RANDLE HOLM, 1688, heraldisch. — STRICKLAND, in Ann. Mag. Nat. Hist. 1849, p. 259.
1853. Halfvet ♀. Houtsneê. Verkleinde reproductie van den Dodo van BRANDT, 1847. — VROLIK, 1853.
1853. Vet ♂. Houtsneê. Reproductie van den Dodo van SAVERY-Zool.-Soc.-Lond. — VROLIK, 1853. Spiegelbeeld van het origineel, waarvan men eene reproductie in kleuren eerst in 1859 vindt en waarop men den Dodo op zijn rechter poot ziet staan, waarvan de voet tussehen bladeren verborgen is. Op het spiegelbeeld staat de Dodo dus op zijn linkerpoot. De graveur heeft nu aan dien poot een voet „bijgeteekend"; van vogelvoeten schijnt hij niet veel te weten, want de voet is een rechtervoet. — Uit welke bron putte VROLIK deze afbeelding? Waarschijnlijk ontving hij van BRODERIP een overtrek, die hij zelf liet „bijwerken." —
1851. **Orig.** Vet ♀. Houtsneê. Eigen ontwerp naar alle hem bekende verhalen, afbeeldingen en resten. SCHLEGEL, 1854. N.B. Zie pag. 52.

1859. Vet ♂. Gekleurde lithografie naar het origineel van SAVERY-Zool.-Soc.-Lond. — BRODERIP in Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4. (so called 1862) 1859, p. 183.
1868. Vet ♀. Houtsneë naar SAVERY-Pommersfelden. — JÄCKEL in Zool. Gart. 1868.
1868. (De talrijke omtrek-figuren van von FRAUENFELD ga ik stilzwijgend voorbij.)
1868. Vet ♂. Facsimile naar VAN DE VENNE, 1626, te Utrecht. — MILLIES in Verh. Kon. Akad. — Foto? —
1880. Vet ♂. Kopie naar de schilderij van ROELANDT SAVERY te 's Gravenhage door DONA JR., voor rekening van Mr. J. P. AMERSFOORDT. Thans in de Directeurs-kamer van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap „Natura Artis Magistra” te Amsterdam.
1881. Reproductie naar? — BECHSTEIN, Vogelkunde. Mij onbekend.
1883. Vet ♀. Houtsneë. Slecht spiegelbeeld van 1803 BLUMENBACH. — LEUNIS-LUDWIG, Syn. Thierk. v. 1. p. 435.
1884. **Orig.** Vet ♀. Houtsneë. „Nach einem alten Oelbild und den vorhandenen Ueberresten restituirt”. MARTIN, 1884, v. 1. P. 1. p. 394.
1885. **Orig.?** Vet ♀. Houtsneë. Eigen ontwerp? SCHUFELDT in HARPER's Weekly. Deze figuur vertoont een Dodo ♀, met den kop naar beneden duikend en naar den beschouwer gewend, zoodat de rug min of meer van boven en de staartbos van voren gezien wordt; daarbij heeft de vogel den kop naar links gewend, zoodat deze door ons van rechts gezien wordt. Het is mij niet gelukt, uit te vorschen, of deze figuur eene fantasie van SCHUFELDT, dan wel een origineele van ± 1630 voorstelt.
1885. Vet ♀. Houtsneë. Kopie naar SCHUFELDT, 1885. — VETH in De Huisvriend.
1889. Vet ♀. Houtsneë, voorstellend den Dodo van SAVERY-Pommersfelden. NOLL 1889. Zelfde kliché als van JÄCKEL 1868.
1889. Vet ♀. Houtsneë. Verkleinde reproductie, met veel fantasie, naar SAVERY-Brisch-Museum. — NOLL 1889.
1890. Rond. ♀? Facsimile van de Plaat 2 uit het Journaal van VAN NECK's reis 1601. — ROLAND BONAPARTE, 1890, Plaat 3.
1893. Vet ♀. Houtsneë. Reproductie naar SAVERY, 1626, Berlijn. G. von HAYEK, Handb. Zool. v. 4. p. 265.
1893. **Orig.** Halfvet ♀. G. von HAYEK, Handb. Zool. v. 4. p. 268. In den linker benedenhoek vindt men (behalve de initialen van den graveur X. A. v. O. B.) het mono-

- gram van ROELANDT SAVERY: R en S elkander kruisend. Het onderschrift luidt: „Nach Savery's Bild in Wien. — Een en ander is eene geweldige mystificatie: de figuur is een mixtum, grootendeels eene kopie naar BRANDT, 1847, maar met vleugel, aars en staart naar SAVERY-Britsch-Museum! — Ook twee rechter voeten!
- 1897? Vet ♂, liggende houding. Reproductie van den Dodo van RUTHARDT 1666. — BIEDERMANN in Abh. Ber. Zool. Mus. Dresd. v. 7. n. 2. p. 16. Taf. — Mij onbekend.
- 1897? Vet ♂, liggende houding. Reproductie van den Dodo van? FRANZ FRANCKEN? 1666? — BIEDERMANN, in Abh. Ber. Zool. Mus. Dresd. v. 7. n. 2. p. 16. Taf. — Mij onbekend.
1906. Vet ♀. Houtsneê. Facsimile, doch spiegelbeeld van BLUMENBACH 1799. — KILLERMANN 1906-7, p. sep. 5.
1906. Vet ♂. Foto. De heele schilderij van ROELANDT SAVERY, 1628, Weenen. — KILLERMANN 1906-7, p. sep. 6.
1907. (De talrijke omtrek-figuren in ROTHSCHILD, Extinct Birds, ¹⁾ ga ik op één na stilzwijgend voorbij, evenals die van von FRAUENFELD, 1868). — De zoogenaamde omtrek van den Dodo van SAVERY-den-Haag is uit de vrije hand geteekend; hij geeft den vogel niet zuiver weer; de heele kop is misteekend.
1907. Orig. Vet ♀. Steendruk. ROTHSCHILD, Extinct Birds. „This was taken from the picture by ROELANDT SAVERY in Berlin, but the wings, tail and bill have been altered, partly from PIERRE WITHOOS' picture of the Bourbon Dodo, and partly from anatomical examination". Hoe gewaagd het is, eene afbeelding te geven van *Raphus cucullatus* L. met lichaamsdeelen, ontleend aan eene aquarel, die *Raphus solitarius* SELYS voorstelt, behoeft ik wel niet te releveeren. Mijne opmerking over hetgeen ROTHSCHILD van den staart zegt, gaf ik reeds boven, p. 22. Twee rechter voeten!
1910. Vet ♀. Houtsneê van G. SCHOCH. Komt voor in HENNICKE 1912, p. 490, kijkt naar rechts; tilt de linker poot op. Is dit de verloren Dodo van Dr. SEIFFER? Zie p. 37. Wel heb ik aan Dr. HENNICKE gevraagd, of deze figuur

¹⁾ Aan den heer W. WARNSINCK te Arnhem ben ik veel dank verschuldigd voor zijne groote welwillendheid, mij zijn exemplaar van ROTHSCHILD's beroemd en zeer kostbaar werk „Extinct Birds" voor onbepaalden tijd in leen afgestaan te hebben. Van dezen prachtarbeid bestaan slechts 300 exemplaren. — O. —

- eene van SAVERY is, en in welk museum de schilderij hangt, doch hij deelde mij mede, dat de figuur buiten zijn weten door den Uitgever (Verleger) in zijn artikel geplaatst werd, en dat deze hem bij navraag schreef: „Leider ist es mir nicht gelungen, festzustellen woher das betreffende Bild stammt.“
1910. Vet ♂. Fotozineo naar DE HONDECOETER $\pm$ 1638. VELLAGEN & KLASING, v. 25, p. 151.
1912. Vet ♀. Houtsnêe. Kliché van C. SCHUCH 1910. — HENNICKE, 1912, p. 490.
1912. Rond. ♀? Faësimile van plaat 2 van VAN NECK's Journal 1601. — DE BOER, 1912, p. 112.
1912. Vet ♀. Fotozineo naar ROTHSCHILD 1907, op $\frac{1}{2}$ der grootte. PYCRAFT in *Marvels of the Universe*, 30 Apr. 1912.
1913. Vet ♀. Fotozineo. Fraaië reproductie naar ROELANDT SAVERY, 1626, Berlijn; doch hersteld: een rechter en een linker voet! REICHENOW.
1915. Vet. ♀? Fotozineo naar HERBERT 1634. — KILLERMANN, 1915, p. 355.
1915. Stoer ♀. Fotozineo naar Officium B. M. Virginis, $\pm$ 1710. KILLERMANN, 1915, p. 360, fig. 6a.
1915. Rond. ♀? Fotozineo naar Officium B. M. Virginis, $\pm$ 1710. KILLERMANN, 1915, p. 360, fig. 6b.
1915. Vet ♂. Fotozineo naar MILLER, 1868. — KILLERMANN, 1915, p. 357, iets verkleind.
1915. Vet ♂. Fotozineo van een gedeelte der Schilderij van ROELANDT SAVERY, 1628. Weerch. — KILLERMANN, 1915, p. 358.
1915. Vet ♂. Fotozineo van een gedeelte der Schilderij van ROELANDT SAVERY-den Haag. — KILLERMANN, 1915, p. 358.

II. DE AFBEELDINGEN VAN 1602. Snuffelend in allerlei boeken, waarin ik iets meende te zullen vinden omtrent Dodo's, stuitte ik op het volgende:

ALFRED NEWTON, de redacteur van het ornithologisch tijdschrift *The Ibis*, schrijft, 1868, p. 503:

„A short time since, a friend of ours, who, though no naturalist, was aware of the store set upon old representations of the Dodo, was good enough to inform us that he had lately been making some literary researches in Holland, and had been shown a manuscript copy of an old journal kept during a voyage to Mauritius, which was illustrated by several drawings, apparently

contemporary, of Dodos. We immediately communicated this intelligence, with all the additional particulars we could gather, to Professor SCHLEGEL, who, in return, informs us that the book had been already brought to his notice, and that its pictorial contents are of great value, the figures of the Dodo and other birds having been most beautifully drawn from life by a man who knew well what he was about. We understand that the narrative had been printed before, but no account given of the figures with which it is embellished. However, Professor SCHLEGEL tells us he is preparing a short memoir on the subject; we therefore have no desire to anticipate him by mentioning at present the different points of interest furnished by this discovery, feeling sure that he will neglect none of them in telling the story his own way."

Vijf jaar daarna zegt SCHLEGEL 1873, p. 184: „Je me propose de publier une petite série de figures inédites de cet oiseau, faites au trait par le dessinateur habile accompagnant la deuxième ¹⁾ expédition des Hollandais aux Indes Orientales."

NEWTON 1875, p. 349, deelt ons mede, dat „a friend of ours" was „Mr. HESSELS, an assistant in the Public Library of the University of Cambridge", dat het handschrift was „a journal kept during the voyage of WOLPHART HARMANSZOOM to Mauritius in 1601—1602 . . . this interesting volume, which, if I am not mistaken, belongs to a Library at Utrecht." Ook zegt hij: „A few days ago M. ALPHONSE MILNE EDWARDS was so good to send me tracings of the sketches, which he had obtained during a recent visit to Leyden; and I now have the pleasure of showing them to the Members of the Society present" (in de vergadering).

Het spreekt van zelf, dat ik mij na kennismeming van het hier vorenstaande tot Dr. E. D. VAN OORR wendde, directeur van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie te Leiden. Zijn antwoord was helaas teleurstellend:

„De teekeningen, waarvan in uw brief sprake is, zijn helaas niet meer in het Museum. Vroeger heb ik al eens een onderzoek naar deze teekeningen ingesteld. De bibliotheek van SCHLEGEL is in 1884 verkocht bij de firma BRILL alhier. In den Catalogus komt onder n°. 36* voor: „Zeichnungen und Studien ausgestorbener Vögel von den Mascarenen. En portefeuille", waaronder de bewuste teekeningen zich ongetwijfeld bevonden moeten hebben. Dit nummer is gekocht door de firma QUARITCH in London. Vermoedelijk zullen de teekeningen dus wel in Engelsch bezit zijn. Maar waar? Ik acht het

¹⁾ Lees: „troisième." — O. —

niet onmogelijk, dat zij in handen van Prof. NEWTON in Cambridge gekomen zijn."

Begin Augustus '16 kreeg ik ineens weer een inval. „Zeichnungen und Studien" zijn wat anders dan een Journal. Dit moet zich dus nog in Nederland bevinden! Bovendien noemt NEWTON het journal „the book" en „a volume"; dit stopt men toch niet in een portefeuille."

Maar wat voor moeite ik mij ook getroostte, waarbij Dr. BIJANCK, bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, Dr. H. T. COLENBRANDER, directeur van het Bureau voor 's Rijks geschiedkundige publicaties te 's-Gravenhage, Dr. J. DE HULLE, Archivaris te 's-Gravenhage, de heer W. C. MÜLLER, Bibliothecaris der Koloniale Bibliotheek te 's-Gravenhage, de heer J. H. VAN ZELM VAN ELDIK, bibliothecaris der Remonstrantsche Gemeente te Rotterdam, Dr. M. G. DE BOER, te Amsterdam, Prof. Dr. H. J. GROENEWEGEN te Leiden en de bibliothecarissen der vier Universiteiten hier te lande mij krachtig steunden, het handschrift is nog steeds „zoek".

Door deze briefwisseling ben ik het volgende te weten gekomen. P. A. TIELE zegt in NIJHOFF'S Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis, 2^e reeks, v. 6, blz. 218, dat het bedoelde handschrift berust in de Bibliotheek der Remonstranten te Rotterdam.

In den Catalogus dier Bibliotheek komt de titel van dit handschrift echter niet voor. Alle handschriften werden tusschen 1865 en 1870 (ze waren toen nog niet gecatalogiseerd) naar Leiden gezonden om door Prof. ROGGE bestudeerd te worden. De heeren TIELE en ROGGE hebben toen de handschriften gecatalogiseerd, doch in den catalogus, die zeer zorgvuldig bewerkt is, komt het handschrift niet voor. Het is misschien destijds toegestaan, dit handschrift naar elders te doen verhuizen, omdat het in eene theologische handschriftenverzameling feitelijk niet thuis hoort. Maar in de notulen der Remonstranten, gehouden tusschen 1865 en 1870 is er daarentrent niets te vinden.

Den 5^{den} October vond ik weer eene aanduiding, waaruit blijkt, dat het vermoeden van Dr. E. D. VAN OORT juist was: de portefeuille met „Zeichnungen und Studien" is in handen gekomen van Prof. NEWTON. In Juni 1905 werd de inhoud ervan, gedurende het Vierde Internationaal Ornithologisch Congres te Londen, te Cambridge tentoongesteld. In het Verslag van dit Congres (zie ORNIS, v. 11, 1907, p. 82) wordt daarover het volgende vermeld:

„Drawings on Exhibition at Cambridge: H. SCHLEGEL. Tracings of drawings by an unknown artist who must have been on board one of WOLPHART HARMANZOO'S ships when they touched at Mauritius. The originals were found by Dr. TIELE in a MS. narra-

tive of the voyage (1601—1603), in the library of the church of the Remonstrants at Rotterdam, whence it has since been transferred to the Archives at the Hague?.

Het is dus mogelijk, dat aan het voornemen der Heeren TIELE en ROGGE onopzettelijk geen gevolg is gegeven en dat het handschrift zich dus nog bevindt in de nagelaten boekenschat van een der beide geleerden. Maar waar is het nu?

Niets belet thans de publicatie der zich te Cambridge bevindende overtrekken.

III. DE FIGUUR OP DE TITELPLAAT VAN DE BRIJ. Meer gemelde uitgevers Gebroeders DE BRIJ te Frankfort a. M. voegden aan hun werk *Variorum Navigationes*, dat uit twee dikke deelen bestaat, twee titelplaten toe, die een denkbeeld geven van wat in elk der deelen aan onderwerpen te lezen en aan figuren te zien is. Op de titelplaat van het tweede deel ziet men in de twee bovenhoeken, ieder op een voetstuk, een Dodo; de beide figuren zijn naar elkander gewend. De eerste indruk, dien men bij het zien van deze figuren krijgt, is, dat de Gebroeders DE BRIJ den Dodo van VAN NECK (fig. 4) als model voor deze twee teekeningen gebruikt hebben, en dat deze daarbij toevallig een weinig anders uitgevallen zijn. Maar bij nader onderzoek zien wij toch te veel verschillen, die niet aan „toeval” toegeschreven kunnen worden. De houding der pooten en van den hals zijn ook te natuurlijk. De twee figuren beschouw ik dan ook beslist als kopieën naar origineele teekeningen door een der tochtgenooten van VAN NECK naar het leven vervaardigd. De rechter Dodo nu, naar links loopend (fig. 6) heeft eene houding, die den imbeciel kenmerkt; soezend loopt het dier met kalmen tred voort.

IV. DE AFBEELDING VAN DEN RONDEN VORM IN DEN CODEX. Nu is het wel merkwaardig, dat Dr. KILLERMANN 1915 onlangs te Florence in een perkamenten Codex, die naar zijne meening van de eerste helft der achttiende eeuw dateert, eene Dodo-afbeelding vond (fig. 7), die frappant gelijkt op die van DE BRIJ. Is de Dodo van den Codex $\pm$ 1710 nu gekopieerd naar den Dodo van DE BRIJ 1601? Naar mijne overtuiging neen. Er zijn verschillen in, die al weer niet het gevolg zijn van onhandigheid in het teekenen. De veertjes op den achterrug, meest in verkeerde richting liggend, zijn te natuurlijk. Zij moet naar eene origineele teekening, naar het leven vervaardigd, gekopieerd zijn. De mogelijkheid bestaat, dat het origineel, waarnaar de DE BRIJ's kopieerden, in Italië verzeild geraakt is. De waarschijnlijkheid is eveneens groot, dat beide figuren kopieën zijn naar verschillende origineele teekeningen door twee teekenaars

op verschillende tijden vervaardigd. In alle geval moet het origineel zich nog te Florence bevinden. Een dankbaar werk voor Italiaansche ornithologen, om naar dit manuscript-journaal te zoeken!

V. DE DODO VAN GLISBERT DE HONDECOETER. Frappant is de gelijkenis van deze afbeelding met die, door ADRIAAN VAN DE VENNE nagelaten. Vergelijk fig. 8 en fig. 9. In het rechter beneden vierde deel van HONDECOETER'S schilderij ziet men een Dodo, die beslist naar hetzelfde individu geschilderd werd. In het jaar, dat VAN DE VENNE zijne penteekening naar het leven vervaardigde, 1626, was GLISBERT, volgens HAVERKORN VAN REUSEWICK 1892, 22 jaar oud, dus oud genoeg om zijne sporen op het gebied der schilderkunst verdiend te hebben. Hij werd dan ook 1630 (volgens anderen reeds 1627) in het schildersgilde van SINT LUCAS te Utrecht opgenomen. Daar GLISBERT van zijne geboorte af tot 1630 (1627) te Amsterdam woonde, staat het vast, dat hij denzelfden Dodo als ADRIAAN VAN DE VENNE, in 1626 naar het leven te Amsterdam op het doek bracht, of althans schetste.

VI. DE FIGUR VAN WILLEM VAN WEST-ZANEN, HET DOODSLAAN VAN DODO'S VOORSTELLEND. Het is algemeen bekend, dat het scheepsvolk de Dodo's met de hand ving en met stokken doodslough.

Ik moet hier eerst een ander verhaal inlasschen ter verklaring van eene afbeelding, waarover ik straks wat mede te deelen heb.

In het reisverhaal van STEVEN VANDER HAGEN 1646, die van 26 Nov.—19 Dec. 1607 op het Zwaaneiland vertoefde, lezen wij:

„alle den tijt dat wijn lagen, zijnde ontreut 23 dagen, aten anders niet dan Schilt-padden, Dodaersen, Duyven, Tortel-duyven, grauwe Pappegayen ende dierghelijke, die alle daghe in 't bosch met de handt gingen grijpen, dat een ghenoechte om sien was, principalijk de grauwe Pappegayen, van deweleke een ghevanghen hebbende, doende dat krijten, daer straex met honderden om haer ooren quamen vliegen, die met kleyne stoeckens ter neder wierpen. .

Zoo ook BONTJES 1646 (zie HooGWERF 1915), die van zijn verblijf in 1617 op het eiland Mascarenhas verhaalt: „Maer dat meest te verwonderen was, de papegayen en ander gevoghelic, als wij daer een of hadden en dat wat meulden dat het kreet, soo quamen alle de andern, die daer ontreut waren, daer na toe, ghelijck of sy haer wilden ontsetten, en lieten haer mede grijpen, kregen derhalven genoegh van dat goet om te eten.”

Zulke vernakelijke verhalen werden natuurlijk door latere journaalhouders, of reisbeschrijvers, gretig weder verteld. Zoo vinden wij dan ook het relaas van VANDER HAGEN bijna woordelijk overgenomen

in WILLEM VAN WEST-ZANÉN's beschrijving 1648 van de reis onder WOLFERT HARMENSZ. ofschoon in het oorspronkelijk Journaal van die reis (27 Sept. 1601) niets daarvan te vinden is! Het merkwaardige van dit boekje nu is het volgende: de uitgever H. SOETEBOOM voorzag het van eenige origineele kopergravures en versjes. Op een der platen, N°. 3, in drie horizontale vakken verdeeld, ziet men in het middelvak de zeelieden bezig met het doodslaan van Pinguins. Daar vlak onder en links is eene voorstelling van het „doen krijten” en vangen van Papagaaien en dáár weer onder een versje (fig. 10). Dit versje heeft natuurlijk zóó de aandacht getrokken der dodologen, dat het hier en daar overgenomen werd als een bewijs ervan, hoe in die dagen de Dodo „the topic of the day” was.

Zoo ook STRICKLAND & MELVILLE 1848 en MILLIES 1868. Beiden was het niet ontgaan, dat in het verhaal ook melding wordt gemaakt van den massamoord van Dodo's. Hoewel H. SOETEBOOM, p. 21, voorzijde, 2^e kolom, zelf verklaart: „haar afbeeldsel is in de vorige Plaat,” verzekert STRICKLAND, p. 15: „This account is accompanied by a very rude plate, intended to represent the „Scheep-lieden” killing Dodos; but as the artist has evidently taken Penguins as his models, I do not repeat this engraving.”

En MILLIES, p. 10: „Zoo deelt WILLEM VAN WEST-ZAENEN, of zijn uitgever H. SOETEBOOM, een aantal bijzonderheden omtrent de door hem genoemde Dod-aersen of Dronten mede, maar op de plaat tusschen bl. 19 en 20 zijn er eenvoudig pinguins van gemaakt”.

Toen ik echter de plaat nauwkeurig bekeek, vond ik wel degelijk „haar afbeeldsel”, het doodslaan van Dodo's voorstellende. Zij is echter klein en, zeker alleen dáárom, tot heden aan de aandacht der dodologen ontsnapt. Ter bevestiging van deze mijne bewering geef ik hier in fig. 10 een bijna tweemaal vergrootte foto van deze voorstelling. Men ziet op den voorgrond twee mannen, die een papagui „meulen en doen krijten”, waardoor alle andere naar hen toevliegen, als om den gevangene „te ontsetten”. Op den achtergrond echter zijn drie mannen bezig, Dodo's met stokken dood te ranselen, terwijl een vierde ernaar kijkt, en een vijfde twee doode Dodo's aan de pooten vasthoudt, zoodat hunne koppen langs den grond slieren.

VII. DE FIGUUR IN EDWARDS. Bekend is, dat de schilderij in het Britsch Museum in Holland naar een levenden Dodo vervaardigd werd, en dat de figuur in EDWARDS 1760 naar deze schilderij in koper gegraveerd werd.

DEMOÏT 1819 vertelt van deze afbeelding: „La figure du dodo que l'on trouve, sous le n°. 294, dans les planures d'EDWARDS,

a été copiée d'après un dessin fait à l'île Maurice sur un individu vivant”.

SELIGMANN 1773 gaat een eindje verder: „G. Edwards ad vivum delineavit”!

STEPHENS 1819 weet het nog beter: „The painting” is vervaardigd „by EDWARDS”! en.... „The Dodo appears to have existed only in his imagination!”

G. Levend in Europa ingevoerde Dodo's.

I. HET BETWIJFELDE VERHAAL VAN DEN LEVENDE DODO VAN 1599. De Gebroeders DE BRIJ te Frankfort ¹⁾, 1601, geven eene blijkbaar door henzelfen naar de beschrijving ontworpen plaat III te zien, waarboven men leest:

„Quomodo Hollandi in Mau- „Hoe de Hollanders op het
ritii Insula ingentès testudines Eiland Mauritius zeer groote
inuenerint”. | schildpadden vonden”.

Men ziet o.a. tien mannen in één omgekeerde schildpadschaal zitten. Onder die plaat staat o.a. te lezen:

„Sed & aliae ibidem aues visae | „Maar daar werden ook andere
sunt, quas VValckuögel Batavi vogels gezien, welke de Hollan-
nominarunt, & unam secum in ders Walgvogels noemden en
Hollandiam importarunt”. (waarvan) zij een met zich in
Holland invoerden”.

Deze passus heeft heel wat pennen in beweging gebracht. Hoe komt dat?

In 1597 werd door de Hollanders onder HOUTMAN uit de Molukken een Kasuaris meegebracht, die eerst in den tuin van Graaf VAN SOLMS te 's-Gravenhage geborgen werd, aldaar door COLLAERT op koper werd gebracht (Plaat 3 „Auis ignem denotans”) spoedig daarna geëxpedieerd werd naar den Keurvorst van Keulen, die hem, alweer kort daarna Keizer RUDOLPH II te Praag (N. B. niet te Weenen) ten geschenke bood. Deze Kasuaris is aldaar tweemaal door G. HOFFMAGEL op perkament geschilderd geworden; de portretten worden thans te Weenen bewaard (zie p. 92) ²⁾.

1) Zij waren geen tochtgenooten van VAN NECK, zooals HAMEL 1818, NOËL 1889 en anderen meenen, maar graveurs, die nooit de zee roken. — O. —

2) Keizer RUDOLPH II had zijn hof te Praag, niet te Weenen. Hij omringde zich met geleerden en kunstenaars o.a. KEPLER, TYCHO DE BRAHE, HOFFMAGEL; en gaf zich zoozeer over aan wetenschap en kunst, dat hij regeeringszaken totaal verwaarloosde. Wel bestonden te Elbersdorf en te Neugebäu bij Weenen dieren tuinen (Menageriën), waaraan RUDOLPH II schatten besteedde (zie Literatuur: FITZINGER), doch ook te Praag werden vreemde dieren in een Menagerie gehouden, die reeds 1558 bestond (zie LÖNNER in

1. 1894.

Nu wil het ongeluk, dat Gebroeders DE BRIJ, die nog nooit eene afbeelding van een „Walgvogel” zagen, laat staan met een levenden kennis maakten, eene afbeelding uit het Journaal van HOUTMAN'S reis, boven bedoelden Kasuaris voorstellende, tweemaal op de titelplaat en driemaal op Plaat III reproduceerden! Het volgend jaar hebben zij echter deze fouten hersteld.

Daar verder over den geïmporteerden Dodo nergens eenige nadere inlichtingen in de literatuur gevonden werden, besloten de dodo-logen, dat Gebroeders DE BRIJ zich vergist moesten hebben, toen zij beweerden: „en waarvan zij een met zich in Holland invoerden”, en dat zij den Kasuaris van 1597 zullen hebben bedoeld, die nog in hunne herinnering voortleefde: zij beeldden immers geen Dodo, maar een Kasuaris af.

SCHLEGEL 1854, p. 237, echter, die de Dodo's tot de Struisen rekent, beweert, dat hij nooit beter afbeelding van den Dodo zag, dan op die Plaat! (N.B. niettegenstaande men bij alle individuen twee halslellen kan zien!)

Daartegenover gaat HAMEL 1847 zelfs zoover, dat hij betoogt: „de Hollanders kwamen in Juli 1599 terug; DE BRIJ'S Quarta Pars werd in Februari 1600 afgesloten ¹⁾; de DE BRIJ'S maakten gebruik van eene Deutsche vertaling van het Journaal der Hollanders door den Dantziger ARTHUS ²⁾ en gaat dan verder: „Wenn man dieser Nachricht Glauben beimessen dürfte, so musste der erwähnte Dodo in Juli 1599 in Holland angelangt sein”.

Natuurlijk! Waarom niet? Van de 4 in Juli 1599 repatricerende schepen heeft: „T groot Jacht *Friesland* daer Schipper op was JAN CORNELISZ” van 17 September tot den 2^{en} October 1598 in de WARWICK-Haven van het Zwaanciland doorgebracht; den 31^{en} December kwam het te Bantam aan om reeds den 4^{en} Januari 1599 met JANSZ. FORTUYN als schipper, onder Admiraal VAN NECK terug te gaan. Dit schip had dus blijkbaar den Dodo aan boord. Wanneer wij nu in de literatuur omtrent dezen Dodo geen verdere vermelding kunnen vinden (zon de poot in het bezit van Prof. PIETER PAUW te Leiden $\pm$ 1603 er een stuk van zijn?), dan mag dat niet als een bewijs gelden, dat het door Gebroeders DE BRIJ medegedeelde onwaar is. — Wanneer wij in het dagboek van een student te Oxford, 1634 vinden: „Mr. GOSLINGE, sometimes schollar to Mr. CAMDEN, enginer, who bestowed the Dodar vpon y^e Anatomy schoole”, en verder in de literatuur niets vinden nòch

¹⁾ Deze bewering zoek ik bij de BRIJ tevergeefs. — De Tertia Pars werd zelfs in 1601 gedrukt! De Pars Quarta eveneens in 1601; voorbericht 6 Augustus 1601! — O. —

²⁾ Ook deze passus is voor mij bij de BRIJ onvindbaar. — O. —

over zekeren Gosling, noch over Camden, evenmin over dien Dodo, ja zelfs nergens bewijzen hebben van het bestaan van die „Anatomy Schoole“, mag dat dan als een bewijs gelden, dat alles, wat genoemde student neerschreef, onwaar is? — Ik zie in de poging om te bewijzen (sic), dat de Gebroeders de Bruin zich vergist moeten hebben, omdat zij een Kasuaris afbeeldden in plaats van een Dodo, een totale mislukking; ik zie geen kans, hunne mededeeling te loochenen, al beken ik evenmin in staat te zijn te bewijzen, dat zij wèl waar is. — De Dodo, hier bedoeld, is waarschijnlijk de door G. HOERNAGEL vóór Sept. 1600 afgebeelde Witte Dodo. Voorzoover ik kan nagaan, zijn de Hollanders niet vóór 1617 op het eiland Mascarenhas geweest. Zij hebben dus dezen jongen Witten Dodo van een portugeesch schip overgenomen.

II. LUST.

1561. Een ♀ te Vere diende als model van den gevelsteen (Fig. 1, 2).
- 1599½ Juli. Een exemplaar, medegebracht door de eerste vier repatriëerende schepen onder Admiraal VAN NECK. Zie p. 51—53 en p. 91 en 92.
1626. Een ♂ met één dwarslijst over den snavel, Amsterdam; hiernaar vervaardigde ADRIAAN VAN DE VENNE zijn pentteekening met Oost-Indische Inkt (Fig. 8); en GILBERT DE HONDECOETER's zijne schildrij (Fig. 9) (zie p. 19).
1626. Een ♀ zonder dwarslijst over den snavel, zeer donker getint, met bruine borst, model voor de olieschilderij van ROELANDT SAVERY-Berlijn. (Fig. 31, 10).
- 16... Een ♀, idem, kleuren onbekend; model voor de olieschilderij van ROELANDT SAVERY-Pommersfelden. (Fig. 32.) De afgebeelde vogel is nog niet in zijne maximum-vervettingstoestand, of dien reeds voorbij.
- 16... Een ♂, idem, met bijzonder okergele slag- en stuurpennen; model voor de olieschilderij van ROELANDT SAVERY-Zool.-Soc.-Lond., voorstellend den Dodo van achteren gezien, reeds voorbij den grootsten vervettingstoestand, met gerafelde slagpennen. (Fig. 33.)
- 16... Een ♂ met $2\frac{1}{2}$ dwarslijsten over den snavel model voor de olieschilderij van ROELANDT SAVERY-den Haag. (Fig. 35.)
- 16... Een ♀ met $3\frac{1}{2}$ dwarslijsten over den snavel, en bijna witte borst; model voor de olieschilderij in Nederland gemaakt, thans in het Britsch Museum, toegeschreven aan ROELANDT SAVERY. (Fig. 37.)
1628. Een ♂ in vol prachtkleed met één dwarslijst over den snavel,

- grijsblauw. Hiernaar: de olieschilderij van ROELANDT SAVERY, thans te Weenen ¹⁾. (Fig. 34, 41.)
1634. Een zeer donkergetint individu, dus een ♀, te Oxford. — „A blacke bird” werd door Mr. GOSLING ten geschenke aangeboden aan de Anatomische School te Oxford.
- 16... Een stoer ♀, als dat van Vere, kwam vermoedelijk te Genua aan. Naar dit exemplaar is eene teekening, aquarel, of schilderij vervaardigd, en deze is weer $\pm$ 1710 te Florence gereproduceerd in het Officium B. M. Virginis te Florence. Zie KILLERMANN 1915 (Fig. 3).
- $\pm$ 1637. De Dodo van THEODOOR VAN TULDEN (of THULDEN), thans te Madrid, is stellig naar het leven te Antwerpen genomen, waar deze beroemde schilder woonde.
1638. Sir HAMON L'ESTRANGE zag een levend ♀ te Londen, stoer, opgericht, met donkeren rug en bruine borst.
- $\pm$ 1650. Een exemplaar te Londen opgezet voor het Tradescant Museum, verhuisde later naar het Ashmolean Museum te Oxford.
- $\pm$ 1655. Het is onaannemelijk, dat een schilder als JOHANNES VAN KESSEL te Amsterdam een Dodo op het doek zou brengen naar een oud prentje van CLUSIUS (zie p. 38). Dan zou hij de slagpennen ook zwart geschilderd hebben. Er moet dus te Amsterdam, of elders $\pm$ 1655 een levende Dodo geweest zijn.
- $\pm$ 1666. Een ♂ met 4 dwarslijsten over den snavel, diende als model voor de olieschilderij van RUTHARDT, thans te Berlijn. (Fig. 39.) Over de kleuren van dezen vogel zie hierboven, p. 15.

H. Vermeende resten in Nederland.

Vast staat dat, zooals CLUSIUS 1605 ons mededeelt, Professor PIET (of PETER) PAUW te Leiden een poot (lees: voet) van den Dodo bezat, „onlangs uit Mauritius aangebracht”. Volgt de meesterlijke beschrijving van dezen voet. — Dezelfde CLUSIUS verhaalt, dat hij bij CHRISTIAAN PORRET twee steenen, uit den krop van een Dodo afkomstig, zag „van verschillenden vorm, de eene plat en rond, de andere ongelijk, hoekig, een duim groot, die ik naast den poot van den vogel heb doen afbeelden” (zie onze fig. 5). Door JONSTON 1660, p. 139, weten wij, dat „KRISTIAAN PORRET, een neerstigh onderzoeker en kruidmenger, tot Leiden” was. Waar die voet en die steenen gebleven zijn? Natuurlijk later door een oningewijde weggeworpen.

¹⁾ Door NEWTON werd in 1874 een brief van EMANUEL ALTHAM van 1626 uit Mauritius gepubliceerd, waarin deze aan zijn broeder in Engeland schrijft: „called Do Do... I have sent you one by mr perce...” „of mr perce you shall receive... a bird called a Do Do, if it live...” „you shall receive... a strange fowle... called by ye portingalls a Do Do”. Wij hebben geen enkel bewijs, dat deze Dodo levend in Engeland aangekomen is. — O. —

Geheel anders is het gesteld met het verhaal van ADAM OLEARIUS in zijn „Beschreibung der Gottorfischen Kunst-Kammer“, 1666, „worinnen Allerhand ungemeine Sachen, so theils die Natur, theils künstliche Hände hervorgebracht und bereitet“. Het boekje is, wat wij tegenwoordig een bereideneerden Catalogus zouden noemen en bevat eene beschrijving van de voorwerpen, aanwezig in het Museum te Gottorf, eigendom van Hertog FRIEDRICH zu Schleswig-Holstein &c. Deze kocht in 1651 de Kunst-Kammer van zekeren DR. VAN DEN BROECKE (in het latijn: PALUDANUS) te Enkhuizen, zooals ons wordt medegedeeld in de „Vorrede“ p. 5: „Die Kunst-Kammer betreffend, hat dieselbige ihren Anfang von der weit-berühmten Enckhusischen Kunst-Kammer, welche PALUDANUS der weyland fürtreffliche *Medicus* in Aegypten und andern Australischen, wie auch *Oriental-* und *Occidentalischen* Orten, die er meist selbst besucht, zusammen gesumlet, und in ein ansehnlich *Corpus* gebracht. Von PALUDANI Erben aber hat sie höchstermelter Fürst erkaufft, und Anno 1651 durch mich aus Holland in Holstein bringen und auff der Residentz Gottorf aufrichten lassen, woselbst sie nachgehends von Jahren zu Jahren mit allerhand raren auch *preciosen* kostbaren Sachen vermehret.“

Nu wordt onder N°. 5 vermeld: een kop van een Dodo. Uit bovenstaande passage der „Vorrede“ wordt door meniggeen afgeleid, dat die kop eenmaal in het bezit was van Dr. VAN DEN BROECKE te Enkhuizen. Wat is hiervan waar? Ik heb mij moeite gegeven dat na te vorschen en ben tot het volgende besluit gekomen:

Uit DE BRUIJ'S *Variorum Navigationes*, v. I, *India Orientalis*, Partes II en III blijkt, dat VAN DEN BROECKE de reis naar Oost-Indië meemaakte met JAN HUYGEN van Linschoten. Zij vertrokken in 1579 met 80 schepen uit Texel, voeren om Afrika, langs Afrika's oostkust, langs Zuid-Azië tot voorbij de Molukken, bereikten zelfs Japan, keerden in 1589 langs denzelfden weg terug en bereikten 3 September 1591 Enkhuizen ¹⁾. Hij is niet op een der Maskarenen-Eilanden geweest, kan dus niet den Dodo-kop van een dier eilanden meegenomen hebben. Zoo blijven slechts drie mogelijkheden over, 1°, dat VAN DEN BROECKE op de reis in een der havens van een ander den Dodo kocht, 2°, dat hij na zijn thuiskomst te Enkhuizen in 1591 van een der Portugeesche, of na 1599 van een der Hollandsche zeevaarders den kop ontving, en 3°, dat de kop nooit in VAN DEN BROECKE'S bezit geweest is, maar door Deensche zeevaarders (zie o.a. p. 35).

¹⁾ In JAN HUYGEN'S Voorrede van Pars II, p. 1 verso, staat abusievelijk „Sum Wroder“ in plaats van VAN DEN BROECKE. — O. —

werd mee gebracht en in het museum te Gottorf terecht kwam. — Geen dezer drie mogelijkheden kan tot zekerheid verheven worden.

Nog zonderlinger is het volgende. MARTIN (1884) vertelt ons: „Die Museen von Kopenhagen und Harlem besitzen noch Kopf und Füsse, welche vielfach abgegossen worden sind.” (sic!) — Ook in BREHM 1906 leest men: „Andere dergelijke overblijfselen (kop, poot, bovenkaak) zijn in de Musea van Haarlem, Londen, Kopenhagen en Praag voorhanden.” — Ik verzocht den Conservator van TEYLER'S Stichting te Haarlem, Prof. Dr. Eugène Dubois, mij wel te willen mededeelen, wat daarvan waar is. Z.H.G. antwoordde mij, 9 Febr. 1916: „mij is van „Kopf und Füsse” van den Dodo of Dronte, welke zich hier zouden moeten bevinden, niets bekend.” — Blijkbaar heeft MARTIN zich verschreven en heeft hij Oxford bedoeld, en heeft BREHM van eerstgenoemden overgeschreven.

V.

OVER DEN DODO VAN MASCARENHAS, DODO VAN BOURBON OF WITTEN DODO.

(*Apterornis solitarius* Selys 1848).

A. De Witte Dodo van Salomon Savery.

In ± 1651 verscheen een boekje, getiteld: „C. PLINII SECVNDI Des wydt vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken.... t'Amsterdam, ABRAHAM en JAN DE WEES, Boekverkoopers inde 4. Evangeliste.

Door de welwillendheid van den bekenden Vogel-schilder TH. VAN HORTÉMA, wien ik over de aquarel van HOLSTEIN schreef, en die mij ongevraagd bovenstaand boekje „om de curiositeit” toezond, wien ik daarvoor zeer dankbaar ben, daar hij daardoor onbewust der wetenschap een grooten dienst bewees, ben ik in de gelegenheid, het gedeelte van den tekst, dat over den Dodo handelt, uit dit zoo uiterst zeldzame boekje te reproduceeren.

Het luidt als volgt:

„Op 't Eylandt Mauritius in Oost-Indien, als mede op sommige andere plaatsen, ghelyck mede in West-Indien, vindtmen Voghels soo groot als Swanen, die men Dod-aersen of Dronten noemt, sy hebben groote hoofden, en daer op een velleken in manier van een Kapken, sy hebben geen vleugels, dan in plaats van dien drie of vier swarte pennekens, en daer haer staert behoorde te staen

zijn vier ofte vyf ghekrulde pluymkens, van graeuw achtighe verwe. Sy hebben een dicke ronde Naers, daer uyt het schijnt, dat haer de maem van Dod-aers toegekomen is, in de maegh hebben sy gemeenlick een steen van een vuyst groot, deze is bruyen, graeuw van verwe, en vol gaetkens, en hollicheydt doch soo hardt als een gracuwe Bentemer-steen. Het Boots-volek van *Jacob van Aeck* noemdense Walgh-vogels, om datse die niet recht gaer of murruw konden koken: of om datse so veel Tortelduyven konden bekomen, die leckerder smaecken, datse van dese Dod-aersen de Walch kregen. Aen drie of vier van deze Vogels had al 't Scheepsvolek van een Schip, voor een maelydt genoegh Peten: Dese Dod-aersen hebbense oock ingesouten en op reys mede genomen."

Men ziet, de tekst is bijna woordelijk eene vertaling van *Christus* 1605, heeft dus betrekking op den gewonen Dodo, niet op den Witten. Slechts de woorden „ghelyck mede in West-Indien" zijn ongemotiveerd eraan toegevoegd!

De kopergravure, die den tekst begeleidt (onze fig. 15), is onze volle aandacht waard; men lette, in verband met de hieronder volgende geschiedenis, voorloopig op de volgende bijzonderheden: de Dodo kijkt naar rechts; over den kop is een haarnetje geteekend, zooals vrouwen plegen te dragen; duidelijk zijn de knoopen ervan te zien; er is geen duidelijke aars te zien; op den voorgrond ziet men een schelp, blijkbaar een *Struthiolaria nodulosa*.

In + 1665 verscheen een der talrijke edities van BONTÉKOE's reis. Wat deze editie van GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN ¹⁾ van alle andere onderscheidt, is, dat zij versierd wordt door eene figuur (Fig. 16), die zich terstond verruimt als eene kopie van den Dodo van SALOMON SAVERY. „Alone of all the editions of BONTÉKOE which I have seen" zegt STRICKLAND 1848, p. 63; ook niet in de oorspronkelijke uitgave: Hoorn 1616. Deze feiten zijn voor mij voldoende om te beweren, dat de figuur niet van BONTÉKOE's hand kan zijn. NEWTON, die aanvankelijk, 1868, anti-STRICKLAND was, is het, 1876, hiermee eens: „I think you will admit that the copper-plate of the PLINY has not been copied from the woodcut of the BONTÉKOE, but the woodcut from the copper-plate." Maar hij zegt niet, dat hij sedert van opinie veranderd is, en hij geeft ook niet aan, op welke gronden zijne bewering of vermoeden steunt.

Ik heb er mij van kunnen overtuigen, dat de reproductie, die

¹⁾ STRICKLAND 1848 schat het jaar van uitgave op 1616. Het is gebleken, dat zij tusschen de jaren 1660 en 1670 moet plaats gehad hebben. Zie G. J. HOOGERWIJN, BONTÉKOE's reis, Utrecht, Oosthoek, 1915, p. 118.

STRICKLAND van deze figuur geeft, een (zoogenaamde!) facsimile is; ik wensch er nu nog op te wijzen, dat de figuur niet origineel kan zijn, maar eene kopie is naar die van SALOMON SAVERY: over den kop gaan twee elkaar kruisende streepsystemen, die niets van een „netje” hebben: geen knopen zijn meer zichtbaar; de krulveeren in de aarsstreek zijn niet als zoodanig weergegeven; de *Struthiolaria nodulosa* lijkt wel een tiara, of een drijftol; de boschage op den achtergrond is zeer leelijk; enz.

Merkwaardig is het, dat, hoewel STRICKLAND niet kon weten, dat er eene oorspronkelijker teekening van den Dodo van SALOMON SAVERY bestond, hij toch schrijft, p. 63: „the black-letter of the Dutch text omits to tell us whether this design was due to the pencil of BONTEKOE or his publisher ZAAGMAN, or whether it was copied from some contemporary painting now forgotten.” Ook STRICKLAND voelde dus de niet-originaliteit!

En nu VON FRAUENFELD 1868. Wanneer een ernstig wetenschappelijk man titels opgeeft, of teksten aanhaalt uit oudere werken, dan wordt verondersteld, dat hij daarbij de grootste nauwgezetheid betracht. Wanneer men nu gewaar wordt, dat hij bij het overnemen van den titel van het bovengenoemde journal van IJSBRANTSZ BONTEKOE uit STRICKLAND, IJSBRANTSZ verandert in ISBRANTSZ, en ZAAGMAN in ZAGMAN, dan geeft dat te denken. Verder lees ik: „STRICKLAND glaubt, dass dasselbe um das Jahr 1646 erschienen und diese possible Abbildung, wie er sie nennt, von BONTEKOE, dessen Schiff bekanntlich in die Luft flog, und von dessen Bemannung nur er ganz allein wundervoll gerettet ward, aus dem Gedächtniss gezeichnet sei.” — Nergens heeft STRICKLAND deze vermoedens uitgesproken! Wel lezen wij, p. 58, over den tekst: „and as BONTEKOE's account must have been written from memory (for his ship was afterwards blown up, and he was the sole survivor), we must not look for scientific accuracy in his statement.” (De spaticeringsen zijn van mij) ¹⁾.

Nog ongelukkiger is het gesteld met den door VON FRAUENFELD gereproduceerden tekst en met den overtrek, dien hij van de figuur geeft. In den titel wordt „PLINI” . . . „PLINII”, „vermaerden” . . . „ver-

¹⁾ Intusschen is deze bewering van STRICKLAND eveneens onjuist. Toen het schip 19 Nov. 1619 met 119 man aan boord in de lucht vloog, bleef niet alleen BONTEKOE, maar ook „HERMEN VAN KNIPHUYSEN uyt de Eyder van daen” in het leven. Maar bovendien hadden zich juist te voren 70 man van de 189 opvarenden in de boot en in de schuyt in veiligheid gebracht, welke na de ontploffing ijlings terugroilden en BONTEKOE en VAN KNIPHUYSEN oppikten. Derhalve was BONTEKOE niet „the sole survivor.” Ook schijnt door de 70 man nog een journal gered te zijn; hoe anders kon BONTEKOE later zooveel data aenschrijven? — O. —

maerdten", „ABRAHAM EN JAN DE WEES" . . . „ABRAHAM JAN DE WEES" gespeld. In den overgeschreven tekst vind ik elf fouten. (Vergelijk hem met dien, hierboven p. 56 en 57.) Nu zou men kunnen opperen, dat von FRAUENFELD eene andere editie geraadpleegd zal hebben; dát juist geloof ik niet; hij heeft in het geheel geen editie geraadpleegd; hij heeft gebruik gemaakt van een afschrift, hem door von Tschusi verstrekt, en deze schijnt aan eenen totaal onbevoegde opgedragen te hebben, het afschrift te maken.

Een zeker bewijs ervoor, dat von Tschusi in het bezit was van een exemplaar van dezelfde editie, waarvan ik boven den tekst weergaf, en tevens een typisch staaltje van overschrijven is het volgende: tusschen de woorden „behoorde" en „te" is het stukje lood, dat deze woorden scheidde, het zoogenamde „pasje", bij het drukken (gelijk meer geschiedt) een weinig gerezen, zoodat het op gelijk niveau kwam met de letters; het heeft daar een paar vlekjes ingelaten; de overschrijver heeft den afdruk van dat pasje voor een I aangezien en kalnweg geschreven „behoordelte". Hier was hij dus te secuur.

En de figuur? Von FRAUENFELD geeft in zijn Plaat 3, fig. 9, een overtrek van den Dodo van SALOMON SAVERY, maar welk een! (zie onze figuur II). Ook deze overtrek is blijkbaar op last van von Tschusi door eenen totaal onbevoegde vervaardigd: In plaats van het „netje met knopen" zijn eenige sprietjes op den kop geteekend, die von FRAUENFELD aanleiding geven te schrijven: „Allein eine Abbildung, die ich Herrn Ritter von Tschusi verdanke, und die vollständig mit dieser" (nl. van BONTEKOE) „übereinstimmt, aber ohne so übertrieben zu sein, weit natürlicher erscheint, lässt mich vermuthen, dass diese Abbildung nur eine sehr manierirte Kopie sei". . . . „das Gitterwerk am Kopfe in STRICKLAND's Darstellung aus BONTEKOE zeigt sich hier als Borstenhaare. Auch der After ist hier so dargestellt, wie er übereinstimmend in einer späteren Abbildung vorkommt" ¹⁾).

De omtrek van von Tschusi is een spiegelbeeld; reeds wees ik erop, dat het „netje" veranderd is in een paar sprietjes, maar nog meer: een toefje krulveertjes ter hoogte van de aars is veranderd in een uitpuilende endeldarm, of uitzakkende aars, wat het volk een „zieltje" noemt! Zoo ziet men alweer, hoe nuttig het is, steeds de origineele bron te raadplegen, en hoe gevaarlijk het is, af te gaan op overtrekjes of handreproducties, door een ander vervaardigd. Heeft von FRAUENFELD de zoogenamde facsimile, die STRICKLAND van

¹⁾ Hij bedoelt den Dodo van ROLAND SAVERY. — *Lord-Zool-Soc.* — O. —

BONTEKOE's figuur geeft, zelf overgetrokken? Het is haast niet te gelooven! De „kop” van zijn overtrek (zie onze figuur 12) vertoont ruitvormige naar voren (!) gerichte schubben, zooals de ruitvormige pannen van een leien dak!! Ook het werk van een onbevoegde?

De eigenaardig dansende houding van den vogel met half geopenden bek wordt door de dodologen zeer verschillend beoordeeld. BRODERIP 1859 meent, dat hij naar voedsel zoekt en naar den zeeslak kijkt. STRICKLAND 1848, p. 63, zegt ervan: „This highly ludicrous representation is more like a Fighting-cock than a Dodo”... MILLIES 1868 vindt haar een „barbaarsche figuur”. VON FRAUENFELD 1868 schijnt het met STRICKLAND eens te zijn. Ik volstrekt niet; ik geloof, dat de oorspronkelijke teekenaar het dier werkelijk eens of meermalen in die vermakelijke houding waarnam, terwijl het dier aan het pronken was. Een doffer pronkt ongeveer evenzoo: parmantig stappend en den kop naar links en rechts buigend. In de oorspronkelijke teekening zijn de circumanaalveeren uitgespreid en is de aars zichtbaar. Zoo doet ook een pronkende doffer; ja zelfs vertoont deze, in een kooi opgesloten, opzettelijk zijn partes posteriores (parallel: vele apen). De rugveeren zijn wat opgericht „gesträubt”, een bekend gevolg van dezen aangename gemoedstoestand. Deze opgerichte rugveeren zijn NOLL 1889 niet ontgaan; hij heeft echter de figuur niet begrepen, noemt haar „abenteuerlich”. „Der vorwärtsschreitende Vogel hat ein eigentümliches Netzwerk auf dem Kopfe und einen Federkamm über den Rücken”. — Van de Dodofiguur, voorkomende in de editie van ± 1665 van BONTEKOE (editie GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN) zegt STRICKLAND 1848, p. 63: „But there can be no doubt that this figure refers to the true Dodo of Mauritius, and not to the „Solitaire” of Bourbon, with which BONTEKOE confounded it”.

Boven, p. 57, heb ik reeds uiteengezet, waarom ik er vast van overtuigd ben, dat BONTEKOE deze figuur niet verward kan hebben met den „Solitaire” van Bourbon, daar hij de figuur niet kende; GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN heeft blijkbaar den cliché van SYBES te Leeuwarden gekocht (zie p. 64) en gebruikte hem nu voor zijne editie. BONTEKOE wist daar niets van. Indien de cliché aan dezen laatste toebehoord had, of aan zijnen uitgever, dan zou hij er wel voor gezorgd hebben, dat zijn oorspronkelijk verhaal (Hoorn 1646) ermee versierd was geworden. Het is dus louter toeval, dat in eene der edities van BONTEKOE's Journaal eene figuur voorkwam van den Witten Dodo, waarover hij juist schreef.

COKER 1856 wees erop, dat de Witte Dodo een geheel andere soort was dan de gewone Dodo, dat ook de vleugel anders was. NEWTON 1868 toonde aan, dat de eerste vier slagpennen niet achterwaarts, maar beneden- en voorwaarts gericht zijn, hetgeen voor hem aanleiding was, ook den Dodo van SALOMON SAVERY als een Witten Dodo te herkennen. Ik ben het niet hem eens en zal beneden op nog meer overeenkomsten wijzen.

Uit de literatuur (NEWTON 1876) was mij bekend, dat er nog eene andere editie van PLINI SECVNDI bestond, nl. die van ABRAHAM WOLFGANGH 1662; maar het interesseerde mij niet, omdat ik ten onrechte meende, dat zij wel gelijk zou zijn aan die van ABRAHAM & JAN DE WEES.

Daar liet een mijner leerlingen, C. W. RENSSER, mij een „curieus boekje” zien, dat hij onlangs aan een boekestalletje gekocht had. Wie schetst mijne vreugde, toen ik daarin niet alleen eene nog onbekende derde editie van C. PLINI SECVNDI herkende met het onderschrift: „[Amsterdam By GILLIS VALCKEMER, 1662”, maar ook terstond zag, dat de daarin voorkomende Dodo-figuur fijner bewerkt was en het spiegelbeeld vormde van die, welke bij ABRAHAM & JAN DE WEES voorkomt.

Deze ontdekking prikkelde mij, om in bibliotheken naar de editie van WOLFGANGH te zoeken, teneinde de daarin voorkomende figuur te vergelijken met die van SAEGHMAN, DE WEES en VALCKEMER. Hoewel ik de editie van WOLFGANGH niet te zien kreeg, vond ik toch loon maar arbeid; want ik maakte kennis met nog zestien andere edities van C. PLINI SECVNDI, waarin nog vier andere kopieën van de oorspronkelijke figuur of „prent” voorkomen!

Doel eerst een woordje over den vervaardiger van deze laatste. Het heeft mij niet veel moeite gekost, te weten te komen van welken „kopersnijder” deze Dodo is. Op advies van den heer F. SCHMIDT DEGENER, directeur van het Museum BOYMANS te Rotterdam, richtte ik mij tot het Rijks-Prentenkabinet te Amsterdam. De heer J. PH. VAN DER KELLEN DZ., Conservator bij dit kabinet, deelde mij mede, dat hij op het ééne, hem door mij toegezonden prentje (foto van de figuur in C. PLINI SECVNDI, editie HARTGERS 1650) moeilijk kon afgaan en vaststellen, wie de maker ervan was; hij verzocht mij dus, hem in staat te stellen, inzage te krijgen van het boekje, waarin de figuur tegelijk met andere prentjes voorkomt. Ik deed hem toen de editie HARTGERS 1650, de voor zoover mij bekend oudst gedateerde (met Dodo!), toekomen. Daarop schreef ZE. mij:

„Bijna zonder twijfel zijn de prentjes door SALOMON SAVERY, geb. $\pm$ 1594, gest. na 1664, gemaakt. Hij werkte te Amsterdam en heeft ook de prentjes gemaakt van J. H. KRUL's „Mimic Spieghel der Deugden", uitgegeven in 1640 door onzen Joost HARTGERS, alsmede eene reeks van 16 stuks, verschillende dieren, gemaakt met titel: „Warande der Beesten". — Later schreef de heer VAN DER KELLEN mij nog: „Het is moeilijk na te gaan, naar welke voorbeelden SAVERY gewerkt heeft en in hoeverre hij zich aan die voorbeelden gehouden heeft".

Uit de door mij in diverse bibliotheken ontdekte edities van C. PLINI SECUNDI, alsmede uit de mededeelingen van den heer VAN DER KELLEN, leid ik de volgende geschiedenis af van den Witten Dodo van Salomon Savery.

1. Zeker iemand teekende een pronkend mannetje van den Witten Dodo naar het leven. Deze droeg over den geheelen kop een aantal overeindstaande haarvormige veertjes. De schilder teekende deze, geheel naar de natuur, of onwillekeurig, in twee nagenoeg elkaar kruisende richtingen. Wie deze kunstenaar was, is met geen mogelijkheid meer uit te maken.

2. Deze teekening, of aquarel, werd, waarschijnlijk in opdracht van den uitgever JOOST HARTGERS, door SALOMON SAVERY op koper gebracht. Nu worden diverse tinten of nuancen op koper voorgesteld door streepsystemen; vandaar de overlangsche harceering over den kop (zie fig. 13). SALOMON SAVERY heeft de aan den bovenrand van den kop staande, en de boven dien rand uitstekende haarvormige veertjes goed weergegeven; maar hij heeft blijkbaar de door den oorspronkelijken teekenaar op het voorhoofd schots en scheef aangebrachte, haarvormige veertjes voorstellende streepjes niet begrepen; vandaar dat hij ze als een netje (met knoopen!) dwars over de harceering, overbracht. Deze „plaat" leverde de „prentjes", die ik wil noemen: Witte Dodo van Salomon Savery. Wanneer normale drukinkt over de plaat gespreid werd en deze plaat tevens rein was, leverde zij prentjes, waarop alle lijnen afzonderlijk goed zichtbaar zijn (fig. 13) ¹⁾; kwam er daarentegen te dikke drukinkt op, of was de plaat na veel gebruik vuil, dan vloeiden de lijnen in elkaar, waardoor de prent veel donkerder werd (fig. 14); men zou deze zelfs voor eene geheel andere aanzien! En toch is zij een „druk" van dezelfde plaat! Zij is o.a. tusschen hals en vleugels zóo zwart, dat de voorgrens van den naar beneden

¹⁾ Het papier was bij dit exemplaar tusschen hals en vleugels een weinig beschadigd; vandaar de witte vlek, die men op de reproductie waarneemt. Betere zag ik niet. — O. —

hangenden vleugel bijna niet te onderscheiden is; vergelijk fig. 13 met 14. Zij is herkenbaar aan het ovale wit van het rechter oog, aan het vijfhoekige schildvormige wit van het linker oog, den goed zichtbaren „taud” aan den bovensnavel, de vertikale schaduw tusschen hals en vleugel en tusschen dezen en den staart; ook de voorrand van den vleugel en het buikje tusschen de pooten zijn zwart. Boven de figuur staat met fijne lettertjes het woord *Dod-aers*. — Deze prent vond ik in C. PLINI SECUNDI editie van JOOST HARTGERS, Amsterdam 1650, van JAN HENDRICKSZ. & JAN RIEUWERTSZ., Amsterdam 1657, van GERRIT VAN GOEDESBERGH, Amsterdam 1662, en van GILLIS VALCKENIER, Amsterdam 1662. Hiertoe behoort misschien ook die van ABRAHAM WOLGANGH, Amsterdam 1662, die ik nog niet zag.

3. Naar deze prent werd, waarschijnlijk in 1651, eene plaat gemaakt, die ik wil noemen „Witten Dodo A van Salomon Savery (fig. 15). Zij onderscheidt zich van de vorige door nog zwaarder vertikale schaduweering achter den hals, zoodat die wel op manen lijkt; de voorrand van den vleugel is zóó zwart gemaakt, dat men dien ook voor een gedeelte der manen aanziet; het voorhoofd, de krop, de buik zijn zwart; het wit van het rechteroog is bijna rond; de prent is een spiegelbeeld van de vorige en van alle volgende, en daarbij ruwer. Boven de figuur is de naam *Dod-aers* ook met grootere en grovere lettertjes gegraveerd. — Men vindt haar in C. PLINI SECUNDI editie ABRAHAM & JAN DE WEES, Amsterdam (zonder jaartal; ± 1651?) en van ABRAHAM DE WEES, Amsterdam 1662.

Eerstgenoemde editie schat ik van 1651, omdat de prent blijkbaar eene kopie is van die van 1650; maar de tekst is slechts bijgewerkt tot 1643, welk jaartal te vinden is op pp. 117, 261 en 345; ook is de massa tekst minder dan die van 1650. De heer Mr. Dr. C. P. BURGER, bibliothecaris der Amsterdamsche Universiteit, vindt het niet ondenkbaar, dat zulk een kortere PLINIUS nog door ABRAHAM & JAN DE WEES zou herdrukt zijn, al was een andere uitgever al met een uitgebreideren voor den dag gekomen. Mij komt het echter voor, dat de editie werkelijk ouder is dan die van 1650, en dat dus eene nog oudere editie bestaat, of bestaan heeft, waarin onze figuur 13 voorkomt.

4. Dan volgt eene houtsnede, die ik wil noemen „Witten Dodo B van SALOMON SAVERY” (fig. 16). Geen knopen in het netje; niet zulke zware slagschaduwen; de „manen” zijn veranderd in huidplooiën, waarvan de voorste den rugrand parallel loopt tot aan den staart, enz. De naam „Dod-aers” is verdwenen. Om de teeke-

ning is een dun zwart raam aangebracht. — Men vindt haar in C. PLINI SECUNDI editie van GJSBERTS SJBES, Leeuwarden 1651; in die van GJSBERTS SJBES, Leeuwarden 1657 (N.B. op de titelplaat staat 1656); in VAN SPILBERGEN'S „tweede reis” door de straat van Magalhães van GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN, Amsterdam $\pm$ 1665 (zie p. 13 en 14); in BONTKOE'S reis, bezorgd door denzelfden, Amsterdam $\pm$ 1665 (zie p. 60); en in PLINI SECUNDI, editie van JURIAEN VAN POOLSUM, Utrecht 1687. — Een niet geheel zuiver facsimile vindt men in STRICKLAND 1848, titel en p. 63.

5. Nu volgt weer eene kopergravure, die ik wil noemen Witten Dodo C van Salomon Savery (fig. 17). Zij is zeer licht getint, en de lettertjes van het woord Dod-aers zijn weer aanwezig en fijn; de figuur is dus eene zeer goede kopie naar onze figuur 13 en o. a. hieraan kenbaar, dat over ieder oog twee van boven afhangende stiften te zien zijn. Deze vinden wij in C. PLINI SECUNDI, editie van de Wed. van MICHEL DE GROOT, Amsterdam 16.. (onleesbaar, vermoedelijk 1682; op de titelplaat staat: Wed. van MICHEL DE GROOT en GJSBERT DE GROOT, waaruit ik besluit, dat er nog eene oudere editie van bestaat, vermoedelijk van 1680). ¹⁾

6. Eene nieuwe kopergravure wil ik noemen „Witten Dodo D van Salomon Savery (fig. 18). Zij is blijkbaar eene ruwe kopie naar C en is kenbaar aan de lichte tint, de schuine harceering onder den kop, aan hals en krop, de ruwe zwarte harceering aan den buik tusschen de pooten en aan drie van boven afhangende stiften over het linker oog. Boven den vogel staat met fijne letters geschreven het woord Dod-aers. Deze gravure vond ik in C. PLINI SECUNDI, editie t'Amsterdam, by de Wed. GJSBERT DE GROOT, en ANTHONY VAN DAM, Anno 1724. Daar op de titelplaat staat: t'Amsterdam, by de Wed. GJSBERT DE GROOT, 1703, bestaat er ook eene editie van dit jaar; vermoedelijk bevat deze dus ook eene prent van dezelfde plaat.

7. Dan volgt eene afschuwelijke houtsnede in een dik zwart raam: Witten Dodo E van Salomon Savery (fig. 19). Zij overtreft in leelijkheid de figuurtjes op oud-hollandsche cents-kinderprenten. Ik zal haar niet beschrijven, maar wil er toch op wijzen, hoe door de onverschillige nalatigheid van den houtsnijder het „haarnetje” weer verdwenen, en de „encullus” of „kap” in eere is hersteld. Zij is vermoedelijk eene kopie naar B; let o. a. op de stralende lijntjes boven den vleugel. Ik vond haar in C. PLINI

¹⁾ In het opsporen der dubieuse jaartallen ondervond ik veel steun van den heer Mr. Dr. C. P. BUNGEN, Bibliothecaris der Universiteit te Amsterdam.

SECONDI editie ISAAK VAN DER PUTTE, Amsterdam 1733, en van de Erve H. VAN DER PUTTE en B. BOEKHOUT, Amsterdam 1776.

8. Eindelijk vind ik eene kopergravure, die ik „Witte Dodo F van Salomon Savery” wil noemen (fig. 20). Zij is blijkbaar weder eene kopie naar C, maar donkerder in het gezicht, onder den kop, aan den buik tusschen de pooten, aan alle staartveeren, en onderscheidt zich bovendien nog door eene wigvormige vlek over de oogen. Zij is ook zuiver afgewerkt; let o. a. op den vleugel! Boven den vogel het woordje *Dod-aers* in fijne lettertjes, en om de geheele teekening een dun zwart raam. Dezen vinden wij in C. PLINI SECONDI editie van JAN MORTIERRE, Amsterdam 1757, en in eene, bewerkt door zekeren „Liefhebber der Nederduitsche Taal Th. v. B.” en uitgegeven door JAN MORTIERRE, Amsterdam 1769 (voorrede: 25 Jan. 1770).

Ik vond slechts ééne editie onder dan die van 1650, nl. eene van JAN JANSZEN te Arnhem 1610, doch deze bevatte niets over den Dodo. Ik ben ervan overtuigd, dat er nog meer edities bestaan, of bestaan hebben, dan ik gevonden heb. Verscheidene bibliotheken in ons land leenen onder geen voorwaarde boeken uit; mijn beperkte tijd en middelen lieten niet toe, deze bibliotheken te bezoeken.

B. De Witte Dodo's van Holsteyn.

De eerste kennis omtrent het bestaan van deze aquarellen deed ik op bij MILLIES 1868, p. 19:

„Ofschoon ik lang, maar vruchteloos, naar andere nog onbekende afbeeldingen van den Dodo, vooral te Haarlem, had gezocht, bleek toch spoedig daarna, dat nog eene andere afbeelding aldaar werd bewaard, waarvan de heer V. S. M. VAN DER WILLIGEN in de Vergadering der Akademie van 30 December 1865 berigt heeft gegeven. Die afbeelding in het bezit van den Heer A. VAN DER WILLIGEN Pz., Med. Dr. te Haarlem en door hem aan den schilder PIETER HOLSTEYN (1580—1662) toegekend ¹⁾ is, ofschoon veel kleiner, dan de hier medegedeelde ²⁾, merkwaardig, omdat zij gekleurd is. Gaarne had ik, ter meerdere volledigheid, hierbij eene kopij dier teekening gevoegd, maar de tegenwoordige bezitter meende daartoe geen vergunning te kunnen geven. Nog heb ik het bestaan

¹⁾ Vgl. A. VAN DER WILLIGEN Pz. *Geschiedkundige aantekeningen over Haarlemsche schilders*. Haarlem, 1866, 8° bl. 135. — MILLIES, —

²⁾ Van VAN DE VENNE, onze fig. 8. — O. —

vernomen van eene andere afbeelding in een vogelen-boek door denzelfden kunstenaar geteekend en in ons vaderland bewaard, maar het is mij nog niet gelukt die te zien te krijgen”.

Het spreekt vanzelf, dat ik terstond de vermelde bronnen opzocht.

In het Proces-verbaal van de genoemde Vergadering, 1866, lees ik, p. 4:

„De Heer VAN DER WILLIGEN ¹⁾ vertoont de kopij eener afbeelding van een Dodaers (*Didus ineptus* L.) uit een zoogenaamd Vogelboek, waarin meer dan honderd stuks in- en uitlandsche vogels voorkomen, allen van 1621—1656 met groote zorg en getrouw naar de natuur geteekend door PIETER HOLSTEIN SEN^r., wiens geboortejaar men veilig op 1580 stellen kan; zijn overlijden te Haarlem vond plaats in 1662”.

En in A. VAN DER WILLIGEN's Geschiedkundige aantekeningen, 1866, p. 135:

„Als getrouw, bekwaam en zeer accuraat teekenaar van gevogelte is hij ²⁾ zeer bekend en geacht. Ik zag veel zulke teekeningen met de jaartallen 1621 tot 1656. De eersten waren niet minder fraai dan de laatsten. Als bijzonderheid moet ik hier vermelden dat ik van hem bezit eene gekleurde afbeelding van den zoo zeldzamen en geheel uitgestorven vogel *Dodaers* genaamd. Gewis teekende hij dezen naar het leven, want het is nu bekend dat deze vogel in 1626 het eerst te Amsterdam levend aangebracht is”.

Opvallend is, dat VAN DER WILLIGEN, 1866, dus twee jaar vóór de publicatie van MILLIES' artikel, 1868, reeds weet mede te deelen, dat „bekend is dat deze vogel in 1626 het eerst te Amsterdam levend aangebracht is”. Het raadsel is spoedig opgelost. Uit eene passage op p. 19 van MILLIES maken wij op, dat zijne verhandeling reeds in April 1864 gereed was, en door eene uitlating op p. 18 leeren wij, dat hij reeds vóór April 1864 VAN DER WILLIGEN te Haarlem bezocht.

Uit het bovenstaande blijkt zonneklaar, dat er in 1868 van de hand van PIETER HOLSTEYN den Oude minstens twee aquarellen bekend waren, die nog niet publiek gereproduceerd werden, de eene in het bezit van Dr. A. VAN DER WILLIGEN Pz. te Haarlem, de andere ergens „in ons vaderland bewaard” en beide „in een Vogelboek”.

Ik heb getracht, die beide aquarellen op te sporen, en ben daarin geslaagd.

1) V. S. M. VAN DER WILLIGEN. — O. —

2) PIETER HOLSTEYN SR. — O. —

C. De Witte Dodo I van Holsteyn ¹⁾.

Volgens MILLIES zou deze „veel kleiner” zijn dan die van VAN DE VENNE; in werkelijkheid is hij een centimeter grooter. Wij kunnen deze onnauwkeurigheid aldus verklaren: De Dodo van VAN DE VENNE is 8 centimeter (van het snaveleinde tot de aarsveertjes), doch is geteekend in een cirkel van 10 centimeter middellijn, waardoor hij grooter schijnt (Fig. 8). Toen MILLIES in 1868 VAN DER WILLIGEN voor de tweede maal bezocht, had hij de teekening van VAN DE VENNE of eene kopie ervan niet bij zich, zag daar eene teekening van 9 centimeter lengte op een groot wit vlak, hetgeen de teekening kleiner doet schijnen (Fig. 21). Volgens zijne herinnering was nu de teekening van VAN DE VENNE veel grooter, een gevolg van optisch en mnemonisch bedrog; thuis gekomen schreef hij „ofschoon veel kleiner”.

Om de aquarel op te sporen, richtte ik mij tot eenen naanugenooot: Dr. A. VAN DER WILLIGEN te Velp, die zoowaar de zoon bleek te zijn van den Haarlemschen kunstkenner. Daar hij nog zeer jong was, toen zijn vader overleed, kon hij mij niets over het Vogelboek mededeelen, wist niet eens, dat het bestond. Doch Z.E. gaf mij ter inzage alle in zijn bezit zijnde Catalogi, tien in getal, van de boedel-aucties, die te Haarlem, 's-Gravenhage en Amsterdam plaats hadden onder leiding van de bekende kunstkoopers A. G. DE VISSER en FREDERIK MULLER. Helaas vond ik in deze Catalogi noch het „Vogelboek”, noch een „Dodaers” vermeld.

Daarop verzocht ik de Firma FREDERIK MULLER & Co te Amsterdam, eens in andere Verkoop-Catalogi na te gaan, waar het „Vogelboek” gebleven was, wie het toen gekocht heeft. Haar antwoord luidde, dat een jaar of acht geleden zoowel haar als aan Dr. HOFSTEDE DE GROOT te 's-Gravenhage, een band met gekleurde teekeningen van HOLSTEYN ter taxatie werd gezonden, dat de firma niet meer weet door wien, maar dat Dr. HOFSTEDE zich dien naam wel zal herinneren.

Derhalve richtte ik mij tot Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, die mij 24. 5. 1916, mededeelde, dat de getaxeerde alba degene zijn, welke thans in het bezit zijn van Mr. A. A. Baron VAN DER FELTZ te Amsterdam ²⁾. Hier was ik dus doodgeloopen. Ik schreef dit aan

¹⁾ Bij de behandeling der verschillende prenten, voorstellende den Witten Dodo van SARDON SAVARY, gebruikte ik de suffixen A, B, enz., omdat die prenten vervaardigd zijn door verschillende kopers of hantsuipers. Hier en bij WITMOES zie beneden, ook ik I en II aan de aquarellen toe, omdat zij van denzelfden teekenaar zijn. — O. —

²⁾ Ik had n.l. 22. 5. 1916, aan Dr. H. d. G. medegeleed, dat ik wist, dat B. v. d. FELTZ twee alba bezat. Zie p. 72. — O. —

de firma FREDERIK MULLER & Co te Amsterdam, op wie mijn hoop nog gevestigd bleef; kreeg echter geen antwoord. Veertien dagen later, 27 Mei, bezocht ik de firma; de heer, die mij te woord stond, verzekerde mij, dat men het zóó druk had met verkoopingën, dat het nog wel twee maanden zou duren, eer men eraan zou kunnen denken, voor mij in oude Verkoop-Catalogi en Registers te zoeken.

Ook in eene andere richting breidde ik mijn onderzoek uit. Mijnen collega F. W. VAN DER HAAGEN, leeraar in Handteekenen en kunstkenner, vroeg ik het adres van den bekenden vogelschilder TH. VAN HOYTEMA. Hij verwees mij naar den penningmeester van de Vereeniging van Grafische kunstenaars, den heer W. C. J. NIEUWERKAMP te Edam, die mij terstond antwoordde. De heer TH. VAN HOYTEMA deelde mij echter mede, dat hem van een „Vogelboek” niets bekend was.

Op raad van collega VAN DER HAAGEN schreef ik ook aan de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage, doch de Bibliothecaris Dr. W. G. C. BIJVANCK moest mij tot zijn leedwezen mededeelen, dat hij mij omtrent mijne vragen geen uitsluitsel kon geven, ofschoon hij het onderzoek waarlijk niet had geschroomd.

Op advies van den heer J. F. VAN SOMEREN, bibliothecaris der Rijks-Universiteit te Utrecht, heb ik mij gewend tot Jhr. H. TEDING VAN BERKHOUT, Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam. Van den Onder-Directeur, den heer N. BEETS, ontving ik na eenigen tijd antwoord, dat hem niet bekend was, waar zich de vogelboeken van PIETER HOLSTEYN bevinden. Op het Prentenkabinet zijn ze niet. Misschien in het museum van TEYLER'S Stichting te Haarlem. In de zes Catalogi der Veilingen VAN DER WILLIGEN, die geraadpleegd konden worden, is niets gevonden. Ook een zeer tijdroovend onderzoek, of zich nog in de verzameling van het Prentenkabinet afbeeldingen van den Dodo bevinden, heeft niets opgeleverd. Bij SAVERY vond de heer BEETS evenmin andere afbeeldingen, dan degene, die mij reeds bekend zijn.

Derhalve richtte ik mij tot den heer J. J. VERWIJNEN, Bibliothecaris van TEYLER'S Stichting te Haarlem, die mij mededeelde, dat er zich slechts 3 vogelafbeeldingen van PIETER HOLSTEYN in het Museum bevonden, maar geen Vogelboek met de afbeelding van den Dodo.

Op raad van mijn collega H. A. L. VAN OLPHEN schreef ik ook aan den heer F. SCHMIDT DEGENER, directeur van het „Museum Boymans” te Rotterdam, die mij verzekerde, dat hem van een vogelboek van PIETER HOLSTEYN niets bekend was.

Bovengenoemde heer J. J. VERWIJNEN, wien het onderwerp bijzonder

interesseerde, gaf zich ongevrraagd moete, verdere misporingen omtrent deze afbeelding te doen. D.d. 9 Juni 1916 deelde Z.E. mij mede: „Het Vogelboek van HOLSTEYN is thans eigendom der gemeente Haarlem. Ik heb het nagezien, plaat voor plaat, maar de Dodo komt er niet in voor. Dat kon ook niet, want het boek was eigendom van den Heer J. L. VAN DER BURCH, niet van VAN DER WILLIGEN. Deze heeft van den Heer VAN DER BURCH de plaat met de Dodo ten geschenke gekregen en deze plaat is in den Haag met de boedel van VAN DER WILLIGEN verkocht. Na deze week hoop ik u te kunnen opgeven, wanneer en door wien.”

Ziedaar al weer een duistere zaak opgelost. Namelijk deze: MILLIES (zie boven, p. 65) spreekt alleen van eene afbeelding, niet van een vogelboek, wat hij toch wel van de andere afbeelding meldt. — Drie jaar te voren, 1865, liet de heer V. S. M. VAN DER WILLIGEN (p. 66) zien: de kopij eener afbeelding van een Dodaers uit een zoogenaamd Vogelboek van 1621—1656”; en hij vertelt er niet bij, in wiens bezit dat vogelboek zich bevond. — En de heer A. VAN DER WILLIGEN Pz., over HOLSTEYN schrijvend, (p. 66) zegt: „ik zag veel zulke afbeeldingen met de jaartallen 1621—1656”, zwijgt dus over het vogelboek, en gaat verder: „moet ik hier vermelden, dat ik van hem bezit eene gekleurde afbeelding van den zoo zeldzamen en geheel uitgestorven vogel Dodaers.”

Blijkbaar heeft dus de bezitter VAN DER BURCH de plaat van den Dodo aan A. VAN DER WILLIGEN Pz. ten geschenke gegeven onder nitdrukkelijk beding, dat nòch over dat vogelboek, nòch over zijn persoon gesproken of geschreven mocht worden. (Parallel: zie p. 76).

Na ontvangst van de mededeeling, d.d. 9 Juni, van den heer J. J. VERWIJEN (zie hierboven) wachtte ik een week, en ontving toen van denzelfden een uitvoeriger schrijven, waarin hij mij mededeelde, dat de heer J. L. VAN DER BURCH, in leven burgemeester van Haarlemmerliede en Spaarnwoude, P. HOLSTEYN's vogelboek bezat. Dit was een „Album”, bestond uit ingemaakte vellen, waartusschen de teekeningen los lagen. Het boek is aan VAN DER BURCH's zuster Mej. F. A. C. VAN DER BURCH gekomen. Mr. ENSCHÉDÉ was executeur-testamentair van haren boedel, en het bleek, dat zij dit boek, met nog andere zaken, aan het Haarlem's Archief vermaakt had, waaraan het in 1888 kwam. VAN DER WILLIGEN met J. L. VAN DER BURCH goed bekend, heeft van hem den Dodo gekregen (de plaat behoefde niet te worden uitgescheurd, zie hiervoren). In 1871 werd VAN DER WILLIGEN lijdend. Zijne verzamelingen werden van 1871 tot 1879 successievelijk verkocht. De verschillende Catalogi bevatten niets over den Dodo. „Wie heeft nu de plaat?”

Ja, dacht ik, nu geef ik het óók op! En schreef dit aan Dr. VAN DER WILLIGEN te Velp. Deze had echter niet stilgezeten, maar was eveneens aan het speuren gegaan. Van hem ontving ik d.d. 24 Juni bericht, dat de Dodo van PIETER HOLSTEYN thans eigendom is van zijne zuster Mej. C. A. VAN DER WILLIGEN, te Laren (N.H.), die den Dodo welwillend te mijner beschikking stelde! Zoo ben ik dan in staat gesteld, hiernevens eene reproductie ervan te doen aanschouwen (Fig. 21).

Zooals MILLIES reeds mededeelde, is deze potloodteekening gekleurd; en zooals te verwachten was, stelt zij, evenals de andere afbeelding van HOLSTEYN (zie p. 72), die eerder in mijn handen was (27 Mei), een Witten Dodo voor. De witte verf (loodwit) heeft door menschelijke uitwasemingen (zwavelverbindingen) zeer geleden: ze is grauw geworden.

Verder onderscheidt zich deze afbeelding van de andere, die precies even groot is, in de volgende bijzonderheden: de snavel is grijs met een groen tintje, het maakte gezicht donkergrijs, de oogkring geel: achter den hals heeft de romp een geelachtig waas; de staartveeren zijn alle wit. Evenals bij de andere afbeelding is de iris zwart, de binnenzijde van de onderkaak (een tong was niet aanwezig) karmijn (TALENS 2), de vleugel prachtig botergeel, het geel van boterbloemen (*Ranunculaceae*), hier en daar met donkerchroomgeel (FABER 8). De pooten zijn chroomgeel, achter donkerder, de nagels zwart.

Wat andere details betreft, zoo hebben de staartveeren een sterkere kromming en heeft de vleugel een smallere aanhechting doch een grooter oppervlak.

Uit de woorden: „De eersten waren niet minder fraai dan de laatsten” (p. 66) meende ik te kunnen opmaken, dat de „meer dan honderd stuks in- en uitlandsche vogels” in het zoogenaamd „Vogelboek” min of meer, of precies chronologisch gerangschikt zijn. Ik verzocht daarom den heer J. J. VERWIJEN zoo mogelijk het jaartal dezer aquarel te bepalen. Met zijn gewone bereidwilligheid voldeed hij aan mijn verzoek, doch helaas zonder resultaat. Slechts 5 aquarellen waren van een jaartal voorzien en lagen niet eens chronologisch gerangschikt. Bovendien liggen alle aquarellen los in een album, zoodat ieder ze kan verleggen. Een lijst ontbrak.

Daar de 5 gevonden jaartallen varieerden tusschen 1621 en 1656, stel ik mij voor, dat de Dodo ongeveer in 1638 geschilderd werd.

Welk een zegen is het in alle geval, dat dit Vogelboek voor het publiek, maar vooral voor beoefenaars van wetenschap en kunst toegankelijk is! Hoeveel andere uitgestorven vogels zijn er misschien nog in te vinden!?

Op mijn advies heeft Mej. C. A. VAN DER WILLIGEN deze afbeelding ¹⁾ aan TEYLER's Stichting ten geschenke aangeboden; zoodat ook deze steeds voor iedereen bereikbaar is.

Aan al degenen, die mij bij de opsporing van deze aquarel behulpzaam zijn geweest, betuig ik hierbij mijn hartelijken dank, speciaal aan Mej. C. A. VAN DER WILLIGEN, die zoo liberaal was, mij de aquarel ter reproductie toe te zenden.

D. De Witte Dodo II van Holsteyn.

Wat nu de tweede aquarel betreft, ergens „in ons vaderland bewaard” en eveneens voorkomend in een „Vogelboek” (zie blz. 65 en 66), slechts bij toeval kwam ik daaromtrent iets naders te weten. Ik zocht in het bekende, uit 10 deelen bestaande „Biografisch Woordenboek” van VAN DER AA naar de jaartallen van geboorte en overlijden der Dodo-schilders, en las daar in deel VI, 1867, sub PIETER HOLSTEYN den Oude, tot mijn groote voldoening: „Bij de erven van wijlen J. H. Baron VAN LYNDEN VAN LUNEBURG te Utrecht berusten twee zware oblong-folio boekdeelen in perkament gebonden en fraai verguld, met dezen geschreven titel: *Aves aquatiles ad vivum eleganter depictae a Petro Holsteyn celeberrimo Pictore*; inhoudende meer dan honderd en tachtig zoo woud- als watervogels, alle uitnuntend bewerkt.”

Daarop verzocht ik mijnen broeder G. J. Oudemans, Oud-Resident te Utrecht, om opgave der titels en adressen der thans te Utrecht woonachtige VAN LYDENS. Hij zond mij geboorte- en overlijdens-datum van verscheidene VAN LYDENS te Utrecht, hem welwillend verstrekt door Mevrouw F. C. M. CAEKOEN REITHAAN MACAREL, waaruit ik leerde, dat genoemde J. H. Baron VAN LYDEN VAN LUNEBURG in 1854 overleed en drie dochters had, die, allen ongehuwd, in 1825, 1859 en 1860 zijn overleden. De vraag, wie in 1867 „erf” was, was hiernede echter niet opgelost. Mijn broeder deelde mij ook het adres mede van Mr. A. F. Baron VAN LYDEN, President-Curator der Rijks-Universiteit en Oud-Burgemeester van Utrecht, tot wien ik mij daarna richtte. Ik ontving ommegeand een welwillend schrijven, waarin Z.H.W.G. mij mededeelde, dat hij mij tot zijn leedwezen geen afdoende inlichting kon verschaffen, doch mij aanried, mij te wenden tot Mr. A. A. Baron VAN DER FELTZ, Advocaat-Generaal bij het Gerechtshof te Amsterdam, wijl deze gehuwd is met eene Freule VAN SWINDEREN, behoorende tot

¹⁾ Benevens eene andere, voorstellend een *Aus. boschas* L., met teratologisch schuitvormig misvormden snavel. O.

den hier in aanmerking komende tak van de familie VAN SWINDEREN, welke met de familie VAN SPAEN tot de erven behoort.

Intusschen had ik mij, op raad van den heer S. GOUDA QUINT, boekhandelaar te Arnhem, ook reeds tot den heer Baron VAN LYNDEN VAN HEMMEN gericht, van wien ik spoedig een schrijven ontving, inhoudende, dat Z. H. W. G., niet in staat zijnde, mij nader in te lichten, mijn schrijven in handen had gesteld van Mr. A. F. Baron VAN LYNDEN te Utrecht, doch van dezen vernam, mij ter zake reeds te hebben ingelicht, voor zoover Z. H. W. G. dat kon doen.

Op advies dan van Mr. A. F. Baron VAN LYNDEN te Utrecht richtte ik mij tot Mr. A. A. Baron VAN DER FELTZ te Amsterdam, van wien ik 18, 5, 1916 ommegeand antwoord ontving, luidende: „De door U bedoelde boeken zijn in mijn bezit.... De door U bedoelde vogel komt er in voor onder den naam Dodaers”.

Op Zaterdag den 27sten Mei mocht ik zoo gelukkig zijn, de woning te betreden, waar zich de twee geheimzinnige, voor wetenschap en kunst verborgen schatten bevonden! Baron VAN DER FELTZ ontving mij allerhartelijkst, was blijde, dat de in zijn bezit zijnde boeken tóch eenig nut voor de wetenschap konden afwerpen, stond mij zelfs met de meeste liberaliteit toe, dat een fotograaf, dien ik van te voren van alles verwittigd had, met zijn toestel een foto van de aquarel nam. Ook mocht ik met een potlood een overtrek maken van den vogel en de kleuren noteren, waartoe ik mij reeds van te voren van doorschijnend papier en de kleurtabellen van SACCARDO, TALENS en FABER voorzien had. Deze twee boeken zijn geen „alba”; de aquarellen zijn geschilderd op de ingebonden vellen zelve.

Wie schetst mijne verbazing en vreugde, toen ik in den langgezochte een Witten Dodo herkende!

In fig. 22 geef ik eene reproductie ervan. Helaas heeft de fotograaf veel te lang belicht, zoodat alles, vogel en omgeving, zeer donker werd. De firma L. VAN LÆER & Co. heeft echter zooveel mogelijk de donkerheid kunnen verwijderen, waarvoor ik hem zeer dankbaar ben. Toch is de werkelijk prachtig witte vogel op de reproductie bijna even donker uitgevallen als de grauwe vogel, die op fig. 21 gereproduceerd is!

Daar de waarschijnlijkheid zeer groot is, dat PIETER HOLSTEYN deze aquarel vervaardigde naar hetzelfde individu als de eerste, of wel een der aquarellen naar de andere, of beide naar eene „schets”, zoo mogen wij het jaartal ervan schatten op hetzelfde, als dat der eerste, zegge 1638 (p. 70). — Wel heb ik, evenals van de eerste aquarel van HOLSTEYN, moeite gedaan het jaartal beter te bepalen,

door den heer A. A. Baron VAN DER FELTZ te verzoeken, eens nu te gaan, of de aquarellen in de boeken ook van jaartallen waren voorzien, doch helaas eveneens zonder resultaat. Z.H.W.G. deelde mij onnegaand welwillend mede: „Alle afbeeldingen heb ik nagezien: tot mijn leedwezen kan ik U geen jaartal melden”.

Thans iets over de kleuren. De heele vogel is wit; het loodwit heeft in al die eeuwen niets geleden! De randen der veertjes zijn uiterst licht griuw; de bek daarentegen is veel donkerder griuw.

De binnenzijde van de onderkaak (een tong was niet te zien) karmijn (TALENS 2). Het oog is pikzwart, schitterend; de vleugel prachtig botergeel, het geel van boterbloemen (*Ranunculaceae*), hier en daar met donkerder chroomgeel (FABER 8). De drie bovenste staartveeren zuiver wit; de onderste, vrije staartveer is geel met een rug van groenmaarde (FABER 10). De pooten zijn chroomgeel, achter donkerder; de nagels zwart. — Behalve de witte oogkring, de gele staartveer, de grijze snavel, het lichtere gezicht, zijn de kleuren dus dezelfde als die van den Witten Dodo van HOLSTLYN I (p. 10).

Ook hier kwijt ik mij gaarne van den aangenamen plicht, mijnen hartelijken dank te betuigen aan allen, die mij bij de opsporing van de tweede aquarel behulpzaam waren, vooral aan Mr. A. A. Baron VAN DER FELTZ, voor zijne hartelijke ontvangst en zijne groote liberaliteit, mij toegestaan te hebben ten zijnen huize een foto van zijn kostbaar bezit te doen nemen.

E. De Witte Dodo I van Withoos.

Algemeen schijnen de dodologen te meenen, dat TEGERMEIER 1866 de eerste was, die een Witten Dodo van Withoos ontdekte. Dat is toch niet het geval. Toen ik van 1889 tot 1892 aan mijn „The Great Sea-Serpent” werkte, liet ik uit verschillende bibliotheken boeken komen, o.a. uit de Bibliotheek der Rijks-Universiteit te Utrecht alle jaargangen van de Illustrated London News. In het nummer van Sept. 1856 vond ik eene afbeelding van den Witten Dodo, waarvan ik toentertijde geen andere nota nam, dan dat ik er eene vluchtige aantekening van maakte, en dien ik toen ook interpreteerde als een albino van den gewonen Dodo. (Fig. 23).

Nu ik echter bemerk, dat de dodologen (op één na; zie p. 71 niet over deze afbeelding reppen, is het mijn plicht erop te wijzen, dat reeds 10 jaren vóór TEGERMEIER een zekere WM. W. COKER een Withoos vond en er publiek overschreef. Men zal mij misschien tegenwerpen, dat COKER zijn vondst dan maar in een wetenschappelijk tijdschrift had moeten publiceren. Ik antwoord: ik ben het in dit

geval niet met U eens; de Illustrated London News is zóó algemeen bekend, dat zelfs de wereldberoemde ornitholoog JOHN GOULD erop aandrong, dat deze ontdekking daarin wereldkundig gemaakt zou worden! Men staat er dan ook verbaasd over, dat geen der dodologen van dien tijd — een tijd, waarin de Dodo „the topic of the day” was — eenige notitie van die afbeelding nam!

Vindt men ook later in de literatuur die afbeelding nergens vermeld? Tòch wel! Nadat TEGETMEIER 1866 in de Zoological Society over zijne ontdekking (van de tweede aquarel) eene mededeeling had gedaan, verscheen in Januari 1867 van W. J. STERLAND een artikel in Science Gossip, getiteld: The White Dodo, waarin melding wordt gemaakt van de vondst van WM. W. COKER in 1856. Merkwaardig, ook deze mededeeling is door alle dodologen (op één na; zie p. 76) tot heden totaal genegeerd geworden!

Vreemd is het ook, dat GOULD, die er zoo op aandrong, de afbeelding in de Illustrated London News te publiceeren, tien jaar later, toen TEGETMEIER en NEWTON van de (tweede) aquarel van WITHOOS gewag maakten, niet terstond voor COKER in het strijdperk trad.

Het artikel van COKER 1856 is getiteld: Rare birds, en luidt als volgt:

„When I was staying with a friend a few days ago he showed me some old drawings, which he told me were made by an artist in Persia, representing birds of that country. Amongst them was one containing five or six species of water fowl, all of them common to the north of Europe and Asia, well drawn and accurately coloured, although somewhat faded by age. The two birds, of which I send you an accurate copy of the same size as the original, are in the foreground. They represent the *Anser ruficollis* (as any ornithologist will at once recognise), and an unknown species of Dodo, differing considerably from that which formerly inhabited the Isles of Bourbon and Mauritius in the form and colour of the beak, wings, and tail plumes, as well as in the texture and colour of the plumage, but still bearing a strong general resemblance to it. Its appearance is so singular that I should at once have supposed it to be the creature of the artists imagination, had it not been surrounded by a number of other figures of well-known species; and it is certainly not a little odd that one purely ideal bird should be introduced amongst a group of real ones”.

„I should be glad if any of your ornithological correspondents can throw any light on the matter”.

„The bird figured in company with this non descript is an inhabitant of northern latitudes; but, as it is a bird of passage, with an extensive range, this does not prove that the artist intended to intimate that this Dodo was also a northern bird, though he must have probably been an inhabitant of a much cooler climate than his congener of the Isle of Bourbon.”

„I remain &c.”

WM. W. COKER”.

„Hortley Lodge, Parkstern, near Poole, Dorset.”

De Redactie der Illustrated London News voegt hieraan toe:

„We have been favoured by Mr. GOULD, the distinguished ornithologist, with the following note upon the preceding communication:

„The drawing which you have sent for my inspection is not without interest. The front figure is a good representation of the *Anser ruficollis*; the other appears to me to have been taken from an Albino or white variety of the Dodo ¹⁾. Now as everything pertaining to this extinct bird is regarded with great interest, I think it desirable that a drawing of the same size should be published in the Illustrated London News. The *Anser*, doubtless, sometimes visits Persia, but I should suppose that the artist had made his sketch of the Dodo from a Mauritius or Bourbon specimen, for we have no evidence that this bird was ever found elsewhere” ²⁾.

Onder de afbeelding staan de woorden: Rare Goose, and White Dodo, from drawings made in Persia.

Het spreekt vanzelf, dat wij geen waarde hechten aan de laatste drie woorden; wel is het mogelijk, dat de „some old drawings”, waartusschen de Wirmoos verzeild geraakte, in Perzië vervaardigd werden. Wirmoos heeft Perzië niet bereisd.

W. J. SIERLAND schrijft in Science Gossip, Januari 1867, over deze afbeelding nog het volgende.

„I have lately had an opportunity of examining the original drawing alluded to and possess a photograph of it. . . . It is almost carefully and minutely drawn, and coloured in body colours. Besides the two birds which have been mentioned, the drawing contains figures of six others, amongst which are the Tufted Duck (*Fuligula cristata*), a Spoonbill and a Merganser. . . . In the left hand corner of the drawing is the artist's monogram „P. W.”, which a friend has ascertained to be that of PIERRE WIRMOOS, who died at Amsterdam in 1693.”

¹⁾ Men ziet: de ornitholoog Gould was hier verder van de waarheid, dan de leek COKER. — O. —

²⁾ Hier echter is de ornitholoog Gould nader bij de waarheid, dan de leek COKER. — O.

Hieruit blijkt, dat het origineel zich in 1867 nog steeds bevond in de verzameling van den vriend van WM. W. COKER. Die vriend schijnt even angstvallig geweest te zijn, zijn naam gepubliceerd te zien, als terzelfder tijd de heer J. L. VAN DER BURGH te Haarlem! (p. 69)

Uit het bovenstaande blijkt tevens, dat, afgezien van de op verhalen gebaseerde determinaties van STRICKLAND 1848 en de SELYS LONGCHAMPS 1848, COKER in 1856 de eerste was, die erop attent maakte, dat de Witte Dodo eene geheel andere soort was, dan de reeds bekende gewone Dodo, twaalf jaar vóór Newton; hij wees zelfs op meer verschillen, dan alleen in den vleugel!

Aangezien WITHOOS in 1654 te Amersfoort geboren werd en in 1693 te Amsterdam in den bloei van zijn leven overleed, mogen wij het jaartal van de aquarel op $\pm$ 1684 schatten.

F. De Witte Dodo II van Withoos.

TEGETMEIER liet in 1866 in eene der vergaderingen van de Zoological Society te Londen eene aquarel van WITHOOS zien; ALFRED NEWTON rapporteerde er in 1868 uitvoeriger over. Onze fig. 24 geeft slechts het gedeelte der aquarel weer, dat de Dodo laat zien, in dezelfde grootte. Bezien wij deze aquarel nauwkeurig, dan bemerken wij, dat zij eene andere is dan die, welke COKER in 1856 ontdekte (fig. 23). Daarom noem ik haar den Witten Dodo II van Withoos.

Toen nu een autoriteit als NEWTON over deze aquarel en over den Witten Dodo zelf 1868 een artikel schreef, bemerkte hij, bij het sluiten van zijn opstel, dat er reeds eene oudere beschrijving van den Witten Dodo bestond. Hij gaf aan deze minder aangename ontdekking in de volgende bewoordingen lucht:

„From a recent paper by Mr. W. J. STERLAND in a popular periodical ¹⁾ I learn that a portion of the picture now exhibited was copied and engraved some years ago in the „Illustrated London News” (n°. 821 vol. XXIX, p. 303, Sept. 20. 1856). On referring to the place indicated I find that the woodcut there given is a most wretched misrepresentation, while the accompanying notice by Mr. W. W. COKER and Mr. GOULD does not at all bear upon the subject to which I have here adverted.”

NEWTON schijnt een bijzonder rijke fantasie gehad te hebben! Het is duidelijk, dat de aquarel door COKER gevonden, eene geheel andere en grootere is dan die van TEGETMEIER, niet „a por-

¹⁾ HARDWICK'S „Science Gossip” n° 25, Jan. 1. 1867, pp. 5, 6. — NEWTON.

tion of the picture now exhibited". De houtsneé in de Ill. London News is „an accurate copy of the same size as the original, niet „a most wretched misrepresentation". Het erbij gevoegde artikel van COKER en de opmerking van GOULD geven eene duidelijke beschrijving van de aquarel en tevens een kritisch wetenschappelijk betoog over het onderwerp: het is onjuist, dat het „does not at all bear upon the subject to which I have here adverted". Op de aquarel, door COKER bedoeld, komt een lepelaar (spoonbill = *Pfatalea leucorodia*) voor, die op de tweede Witthoos ontbreekt!

Zoo gaat het meer: de autoriteit kan niet velen, dat een novitiüs hem vóór is.

Evenals van den Witten Dodo I van Witthoos schat ik het jaar van vervaardiging op $\pm$ 1684. ROTHSCHILD meent 1670 te moeten berekenen, wat ik te vroeg vind, daar Witthoos toen pas 16 jaar oud was.

Volgens ROTHSCHILD 1907 moet zich „in Holland" nog een Witte Dodo van Witthoos bevinden. Uit welke bron is deze mededeeling geput? Uit LUBACH (p. 78):

G. De Witte-Dodo-kop van Saffleven.

Dat deze „kop" bestond, was mij bekend. MILLIES 1868 p. 18, maakt er melding van; maar waar hij gebleven was, wist ik niet: na MILLIES wordt hij slechts ééns vermeld en wel door NOLL 1889, die MILLIES citeert.

Daarom was het mij een ware verrassing, toen de heer F. SCHMIDT DEGENER mij ongevraagd (zijn antwoord betrof een geheel andere vraag; zie p. 68) mededeelde:

„Het Museum BOYMANS bezit een teekening door CORNELIS SARTLEVEN, licht geaquarelleerd van den kop van een Dodo van voren gezien: de snavel licht naar links gewend. De geheele kop is geelachtig en roodbruin, het lichaam, voor zoover te zien, is crème-achtig wit. De snavel is wit; de bovensneb heeft aan het eind een uitwas, zwart en geel gestreept, dat zich over den ondersnavel heenbuigt."

De geelachtige kleur van kop en hals en de roomkleur van den krop wijzen ontwijfelbaar op den Witten Dodo.

Daar de vondst van dezen Dodo-kop voor mijn werk een ware aanwinst is, verzoekt ik den heer SCHMIDT DEGENER mij de aquarel, zoo mogelijk, te leenen. Z. E. antwoordde, dat daaraan groote bezwaren verbonden waren en bood mij aan, een opname ervan

door den fotograaf van het museum te laten maken. Met beide handen greep ik dat aanbod aan. Onze fig. 25 geeft den Dodo-kop weer. Jammer, dat op de reproductie het geelachtige van kop en hals alsmede de roomkleurige krop zoo donker zijn uitgevallen.

Van de teekening zelve deelt de heer SCHMIDT DEGENER mij nog het volgende mede:

„Voor de zekerheid bericht ik U; dat de hoogte van den kop van den Dodo op de teekening juist 11 centimeter is, eerder iets minder dan meer. De hoogte van de teekening zelve is 12 centimeter. Op hetzelfde blad is de kop van een hopvogel afgebeeld, die door den fotograaf is weggelaten. Het woord *doddars* komt niet op de teekening voor. Een XIX^{de} eeuwse hand heeft de naam *Dronte erop* geschreven. SÄFTLEVEN heeft de teekening met zijn monogram voorzien. Bij den hop staat met een moderne hand geschreven „hop”. Andere opschriften zijn niet aanwezig.”

Daar CORNELIS SÄFTLEVEN in 1612, of in 1606 te Rotterdam geboren is, kunnen wij aannemen, dat deze aquarel van ongeveer 1637 dateert. SÄFTLEVEN schilderde veel koppen van dieren.

H. Eene andere afbeelding.

Behalve de bovenbehandelde afbeeldingen van Witte Dodo's moet er in ons land nog eene andere zijn. Wij lezen namelijk in het Album der Natuur van 1866, Wetenschappelijk Bijblad p. 72, van de hand van Dr. LUBACH:

„In eene vergadering der Zoological Society te London vertoonde Dr. TEGETMEIER eene als origineel beschouwde teekening van den Dodo, waaruit blijken zou, dat de vederen van dit opmerkelijke dier *wit* waren. (Quarterly Journal of Sciences, July 1866, p. 445). Ik meen eene in ons vaderland aanwezige oude teekening van hetzelfde dier gezien te hebben, op welke het ook wit of zeer licht geel afgebeeld was”.

Uit bovenstaande mededeeling kunnen wij besluiten:

1. Dat LUBACH eene Dodo-afbeelding zag, die roomkleurig, niet wit was; anders zou hij niet, bij het lezen van een bericht over een witten Dodo, op de gedachte, liever: herinnering, zijn gekomen, dat de afbeelding „of zeer licht geel” was.

2. Dat de afbeelding vermoedelijk niet van HOLSTEYN, of van WITTHOOS is; want deze schilders aquarelleerden hunne Dodo's wit, niet licht geel.

3. Dat de aquarel dus van SÄFTLEVEN kan zijn; want deze schilderde den kop van een Dodo „geelachtig” (en roodbruin) en „het lichaam crème-achtig wit”.

4. Dat hij een geheel Dodo afgebeeld zag; anders zou hij zich wel herinnerd hebben, dat hij een „kop” gezien had. (Deze zou dan SATTLEVEN's „kop” geweest kunnen zijn).

5. Dat de afbeelding eene losse is; anders zou LUBACH zich wel herinnerd hebben, dat zij zich in een „vogelboek” bevond, en

6. Dat er dus in ons vaderland nog eene afbeelding, zeer waarschijnlijk eene aquarel, aanwezig is, waarop een geheele Dodo in „zeer licht gele” tinten is afgebeeld. — Waar bevindt zich die?

I. De Witte Dodo zelf.

Het staat vast, dat op het Eiland Mascarenhas (Bourbon) een vogel leefde, die men „dodaers” noemde. Op dezen naam alleen mag men niet afgaan, daar de Solitaire van Rodriguez eveneens „Dodo” genoemd werd. Het is eveneens bekend, dat op datzelfde eiland vogels leefden, die door anderen als „Solitaire” beschreven zijn. Ook hieraan mogen wij geen groote waarde hechten; want met dezen naam worden drie soorten van vogels aangeduid: een soort van Pinguin (zie p. 9), onze Witte Dodo en de vogel, die later en nu nog de Solitaire van Rodriguez genoemd wordt (zie p. 97).

Zijn nu de twee vogels van Mascarenhas, die „dodaers” en „Solitaire” genoemd worden, twee verschillende soorten? ROTHSCHILD 1907 helt naar deze meening over; want hij geeft twee totaal verschillende origineele „ontwerpen” onder denzelfden naam. Ik geloof, dat wij zoover niet behoeven te gaan, al moet ik bekennen, dat de vier beschrijvingen van de Mascarenhas-Dodo zóó verschillend zijn, dat men allicht meent twee vogelsoorten te moeten aannemen. Ik zal trachten aan te toonen, dat wij met dezelfde soort te doen hebben. Al dadelijk wil ik wijzen op deze zeer in het oog vallende omstandigheid: indien er werkelijk twee soorten van Dodo's of dodoachtige vogels op het eiland leefden, dan hadden alle vier de bezoekers de beide vogelsoorten wel beschreven. En dat is niet het geval!

Het oudste bericht is dat van TATTON 1613 (uitgegeven in 1625). Het luidt als volgt: „and a great fowl of the bigness of a Turkie, very fat, and so short winged, that they cannot flie, being white, and in a manner tame”. Wij kunnen gerust aannemen, dat TATTON met deze beschrijving een Witten Dodo bedoelde.

De tweede beschrijving is die van BONTÉKOE 1619 (uitgegeven te Hoorn 1646, enz.): „Daer waren oock eenige dod-eersen, die kleyne vleugels hadden, maer konden niet vliegen; waren soo vet datse qualijck gaen konden, want als sy liepen sleepte haer de neers langhs de aerde.” Ofschoon BONTÉKOE niets omtrent de

kleuren mededeelt, mogen wij zonder gewetensbezwaren aannemen, dat ook hij Witte Dodo's zag.

Dan komt le Sieur Du Bois 1674 aan de beurt. Hij zegt, dat er verscheidene vogels op Mascarenhas voorkomen: 1. *Solitaires*: ces oiseaux sont nommés ainsi, parce qu'ils vont toujours seuls. Ils sont gros comme une grosse Oye, et ont le plumage blanc, noir à l'extrémité des ailes et de la queue. A la queue il y a des plumes approchantes celles de l'Antruche, ils ont le col long, et le bec fait comme celui des Bécasses, mais plus gros, les jambes et pieds comme poulets d'Inde. Cet oiseau se prend à la course, ne volant que bien peu." Hij bezocht Mascarenhas in 1669.

Het is mogelijk, dat le Sieur Du Bois de *Solitaires* van Rodriguez reeds bij naam kende; immers reeds HERBERT vermeldt 1634, dat er op Rodriguez vogels leefden, die hij Dodo noemde. Maar wij behoeven liet niet aan te nemen, ofschoon de beschrijving van Du Bois in vele opzichten gelijkst op die van LEGUAT 1707. Deze zegt van de *Solitaires* van Rodriguez:

„l'espèce... à la quelle on a donné le nom de *Solitaires*, parce qu'on les voit rarement en troupes quoi qu'il y en ait beaucoup. . . . les pieds de coq d'Inde, & le bec aussi, mais un peu plus crochu. . . . Ils sont plus haut montez que les coqs d'Inde, & ont le cou droit, un peu plus long, à proportion, que ne l'a cet oiseau quand il leve la tête. . . . Ils ne volent point, leurs ailes sont trop petites, pour soutenir le poids de leur corps. Il ne s'en servent que pour se battre, & pour faire le moulinet, quand ils veulent s'appeller l'un l'autre."

Beide soorten van „*Solitaires*” staan dus dikwijls eenzaam, ongepaard, niet in troepen; beiden hebben een opvallend langen hals en pooten, die aan die van den kalkoen doen denken; beiden gebruiken de vleugels! De eene om vluchtend snelheid aan haar gang bij te zetten, de andere om te slaan, te ratelen en in het rond te draaien.

Ik neem eenvoudig aan, dat de Witte Dodo, indien hij zich in de magere periode bevond (zie p. 19 en 20, en p. 86), al de eigenschappen van den Solitaire vertoonde en dezelfde gewoonten had. Bij de behandeling van den gewonen Dodo heb ik er herhaalde malen op kunnen wijzen, hoe enorm verschillend houding en gedrag van deze soort zijn in de beide zoo uiteenwijkende levensperioden.

Maar wat in het geheel niet klopt met de gekleurde afbeeldingen, dat zijn de zwarte einden aan vleugels en staart, en de „bec fait comme celui des Bécasses, mais plus gros.” — Wat moeten

wij daarvan denken? Sommige dodologen meenen, dat De Bors zich verscheven heeft. Anderen denken, dat hij bij het opstellen van zijn reisverhaal, na thuiskomst, zich niet precies meer herinnerde, hoe de vogel in die deelen er uit zag. Men zou ook kunnen aannemen, dat hij eenige beschrijvingen van vogels door elkander gehaald heeft.

Eindelijk hebben wij nog het verhaal van CARRÉ; hij bezocht het eiland in 1668; zijn werk verscheen echter eerst 1699. Van den vogel zegt hij:

„J'ay vû dans ce lieu une sorte d'oiseau que je n'ay point trouvé ailleurs: c'est celuy que les habitans ont nommé l'Oiseau Solitaire, parce qu'effectivement il aime la solitude, et ne se plaît que dans les endroits les plus écartez; on n'en a jamais vû deux ni plusieurs ensemble; il est toujours seul. Il ne ressembleroit pas mal à un Coq d'Inde, s'il n'avoit point les jambes plus hautes. La beauté de son plumage fait plaisir à voir. C'est une couleur changeante qui tire sur le jaune.”

Ook dezen bezoeker van het eiland Mascarenhas deelde men dus mede, dat de vogels zoo dikwijls eenzaam zijn, niet gepaard, niet in troepen; ook de gelijkenis met een kalkoen, de betrekkelijk hooge pooten viel CARRE op! De gelijkenis met een hoenderachtigen vogel is óók sterk bij de Dodo's van Vere (fig. 2), van CLUSTUS (fig. 5), van Florence (fig. 3).

Wat nu de kleur betreft, het is mogelijk, dat de witte kleun naar het gele zweemde; een duif, zinnebeeld van blanke onschuld, schijnt in de sneeuw geel. De mogelijkheid bestaat ook, dat deze geelheid het sterkst was tegen den rui-tijd, dus wanneer de veeren „oud” zijn. Evenzoo, dat juist andersom de na den rui verkregen nieuwe veeren geel, of geelachtig gekleurd waren, en allengs tot wit verkleurden, dat deze Dodo dus zoogenaamde „vluchtige kleurstoffen” in de veeren had. Ten slotte kan het zijn, dat de witte en de gele individuen twee sexen vertegenwoordigden.

Uit de afbeeldingen moet men afleiden, dat de Dodo van Mascarenhas nader aan dien van het Zwaaneiland verwant was, dan aan den Solitaire van Rodriguez. Wetenschappelijk wordt deze meening hierin uitgedrukt, dat men de beide eerstgenoemden samenbrengt in het genus *Raphus* (*Didus*) en den laatste apart houdt in het genus *Pezophaps*. Maar niets kan mijne meening in den weg staan, dat de gewoonten van den Dodo van Mascarenhas meer geleken op die van den Solitaire van Rodriguez. Van de gewoonten van den echten Dodo van Zwaaneiland, weten wij eigenlijk al heel weinig. Maar ik verwijs toch even naar blz. 17

en 24, waar men lezen kan, dat ook hij gewoonten met den Solitaire gemeen had.

Uit niets blijkt m.i. de dringende noodzakelijkheid, aan te nemen dat er werkelijk twee soorten van Dodo's, of één Dodo en één Solitaire op het eiland Mascarenhas leefden, zooals blijkbaar de meening van ROTHSCHILD 1907 is, die twee ontwerpen aanbiedt.

Indien het mij geoorloofd is, eene opmerking te maken over ROTHSCHILD's eerste ontwerp (den Witten Dodo in Dodo-vorm), dan is zij de volgende: Niettegenstaande COKER 1856 gewezen heeft op het verschil in vleugelvorm tusschen dezen en den gewonen Dodo, niettegenstaande NEWTON 1868 op de bijzonderheid wees, dat de eerste vier slagpennen zoowel van den Dodo van SALOMON SAVERY als bij dien van WIRHOOS naar beneden en naar voren zijn gericht; geeft hij aan den vleugel den vorm van dien van den gewonen Dodo.

En wat het tweede ontwerp betreft (den Witten Dodo in Solitaire-vorm), hierover zou ik de volgende opmerkingen meenen te mogen maken: 1. de zwarte knobbel aan den wortel van den bovensnavel (washuid?) wordt in geen der vier verhalen vermeld. Hij ziet er uit als die, welke men vindt aan den wortel van den bovensnavel van onze Knobbelzwaan (*Cygnus olor* GMEL.) en de Guineagans (*Cygnopsis cygnoides* L.). Bestaat er eenige valabele reden om te onderstellen, dat die knobbel aanwezig was? En hem dan zóó groot te tekenen? 2. De weerschijn van het witte vederkleed is blauw, terwijl CARRÉ spreekt van „qui tire sur le jaune”. 3. Du Bois beschrijft de kleur als „blanc, noir à l'extrémité des ailes et de la queue”. ROTHSCHILD geeft het dier, naar deze beschrijving, wel zwarte slagpennen, maar waarom dan ook geen zwarte stuurpennen? 4. Waarom zijn aan dit ontwerp waadpooten geteekend? Op gezag van BRANDT 1847.?

Thans ga ik over tot de studie der ons nagelaten afbeeldingen, vooral om de enorme verschillen op den voorgrond te plaatsen tusschen dezen Witten Dodo en den gewonen. Maar vooraf moet ik — eere wien eere toekomt — nog eens herhalen, dat reeds in 1856 WM. W. COKER den Witten van den gewonen onderscheidde en wees op deze verschillen: „in the form and colour of the beak, wings, and tail plumes, as well as in the texture and colour of the plumage.” — NEWTON 1868 voegde daar slechts aan toe: „That . . . the first four primaries of the wing were not directed backwards, but downwards and forwards.” — Wij zien nog meer verschillen. Laten wij beginnen met den:

WITTEN DODO VAN SALOMON SAVERY (fig. 13—20). Op het eerste gezicht lijkt hij op den gewonen Dodo, doch opmerkbare be-

schouwing leert ons allerlei soortkenmerken, die hem van den genoemden onderscheiden. — 1. De mondspleet reikt tot onder het oog, niet tot ver voorbij het oog. — 2. De hoornscheede aan het eind van den bovensnavel heeft een vrijen achterrand, die, van zekere zijde gezien, ter weerszijden eene naar achteren en naar boven gerichte lap laat zien. Volgen wij den rand van die lap naar beneden, dan merken wij eene golvende zwarte lijn op, die ongeveer overgaat in den rand van eene naar beneden hangende lap, die men bij Valken, Gieren en Klauwieren een „tand” noemt. Vóór die zwarte dwarslijn is eene aanduiding van eene tweede. De hoornscheede eindigt in een zeer scherp en geweldigen haak. 3. Een neusgat is niet duidelijk aangegeven. — 4. Er is geen spoor waar te nemen van dwarslijsten over den snavelrug, zoo bekend bij den gewonen Dodo. — 5. De onderkaak heeft niet een naar boven gekromden haak, doch is zeer flauw gebogen, is meer lepelvormig. — 6. De tong schijnt kort te zijn, wordt althans niet zichtbaar gedragen. Bij den gewonen Dodo was hij dikwijls zichtbaar, hing soms zelfs uit den mond (Dodo van R. Savery, den Haag). — 7. De eerste vier slagpenen zijn naar beneden en naar voren gericht. — 8. Alle vleugelveeren zijn lang, lancetvormig-slap, niet kort, niet rond aan het eind, noch stijf. — 9. De staartveeren zijn langer dan bij den gewonen Dodo, vol, struisveervormig; men telt er 7; natuurlijk moeten er 8, misschien wel meer geweest zijn; zij gaan geleidelijk over in de gekrulde onderstaartdek- en circumanaalveeren. — 10. De loopen en de teenen zijn kort en dik.

DE WITTE-DODO-KOP VAN SAFTLEVEN (fig. 25). Deze leert ons ongeveer dezelfde kenmerken en nog wat meer: 1. De mondspleet reikt tot onder het oog, niet voorbij het oog. 2. De hoornscheede heeft een vrijen achterrand, die, van zekere zijde gezien, ter weerszijden eene naar achteren en naar boven gerichte lap laat zien (deze is hier niet zoo uitgebreid). Volgen wij den rand van die lap, rechts, naar beneden, dan merken wij eene golvende zwarte lijn op, die ongeveer overgaat in den rand van eene naar beneden hangende lap, „tand”, „welke zich over den ondersnavel heen buigt” (F. SCHMIDT DEGENER: p. 77). De hoornscheede eindigt in een zeer scherp en geweldigen haak. Aan de rugzijde is de gele hoornscheede met vijf golvende dwarse en een mediane zwarte banden versierd. 3. Een neusgat is niet duidelijk aangegeven, of het moet de zwarte vlek zijn achter de linker bovenlap (in onze figuur dus: rechts). 4. Er is geen spoor te zien van dwarslijsten over den snavel, zoo bekend bij den gewonen Dodo. 5. De onderkaak heeft geen naar boven gekromden haak, maar sluit over de

volle lengte zonder gaping tegen de bovenkaak. Volgens den Directeur van het Museum BOYMANS (p. 77) is de snavel verder wit, zijn kop en hals geelachtig en roodbruin, en is de krop crème-achtig wit.

DE WITTE DODO'S VAN HOLSTEYN (fig. 21, 22). Hier zien wij eenige kenmerken, die eenigszins afwijken van den Dodo van SALOMON SAVERY en dien van SARTLEVEN. 1. De mondspleet reikt tot onder het oog, niet tot voorbij het oog. 2. De hoornschede heeft niet zoo'n vrijen achterrand, maar wel eene kleine naar beneden hangende lap, „tand”. Vóór eindigt de hoornschede niet in zoo'n geweldigen scherp haak; deze is nauwelijks aangegeven, stomp (fig. 21) of zelfs afgerond (fig. 22). De hoornschede is (fig. 22) donkerder getint dan de middelsnavel. Geen overlangs- of dwarslopende zwarte teekening! 3. Het neusgat is wel duidelijk zichtbaar, ronder en kleiner dan bij den gewonen Dodo, is meer naar voren en hooger aangebracht. 4. Er is geen spoor van dwarslijsten over den snavelrug, zoo bekend bij den gewonen Dodo. 5. De onderkaak heeft niet een naar boven gebogen haak, doch is zeer zwak gebogen, meer lepelvormig. 6. De tong schijnt kort te zijn, wordt althans niet zichtbaar gedragen. 7. De eerste vier (of de tweede tot vierde der) slagpennen zijn naar beneden en naar voren gericht. 8. Alle vleugelveeren zijn lang, lancetvormig en slap, niet kort, niet aan het eind rond, noch stijf. 9. De staartveeren zijn lang, stijver dan bij den gewonen Dodo, ook dan die van den Dodo van SALOMON SAVERY, zwak gebogen, niet gekruld; op de aquarellen zijn er 4 à 5 afgebeeld, de bovenste krachtiger dan de onderste; er zullen er wel 6 of meer geweest zijn. Geen onderstaartdek- en circumanaalveeren! 10. De loopen zijn kort; de teenen iets slanker dan wij gewoon zijn van Dodo's te zien (*licentia pictoria*?).

DE WITTE DODO'S VAN WITHOOS vertoonen dezelfde kenmerken als die van HOLSTEYN behoudens eenige verschillen, waarop ik wijzen moet, al kunnen zij ook het gevolg zijn van de algemeen bekende „*licentia pictoria*”. — Bij den Witten Dodo I van WITHOOS (fig. 23) is de hals opvallend kort. Ongelukkig is de snavelspits niet te zien, daar de xylograaf zoo onhandig is geweest, die bij het afschaven van het blok palmhout te verwijderen; maar, mij dunkt, de haak is ook hier zeer stomp, eerder afgerond. — De naar beneden hangende korte lap, „tand” is aanwezig, onder het neusgat, dat kleiner en ronder is dan bij den gewonen Dodo en bovendien hooger en meer naar voren aangebracht is. De staartveeren zijn langer, stijver, gevulder (breeder!). De 4 voorste slagpennen worden door den roodhalsgans aan ons oog onttrokken; doch van de overige blijft toch zooveel zichtbaar, dat men ze kan

noemen lancetvormig, lang en slap. Van loopen en teenen is niets te zien. — Bij den Witten Dodo II van WITHOOS (fig. 24) is de hoornscheede duidelijk donkerder dan de rest van den snavel, en de haak zeer stomp, zoo goed als ontbrekend. De vleugelveeren zijn duidelijk lancetvormig, stijf, niet zoo los of slap als bij de HOLSTEYNS; de eerste vier pennen zijn naar beneden en naar voren gericht. — De staartveeren, slechts 2! (er moeten er natuurlijk 4 of meer zijn), even als die van den eersten WITHOOS, doch meer gekromd. De loopen zijn kort en evenals de teenen slank (*licentia pictoria*?)

J. Sexuele-, getijde- en leeftijdverschillen.

Beschouwen wij de Witte Dodo's van SALOMON SAVERY en SAFTLEVEN eens nauwkeuriger, dan vallen de volgende bijzonderheden op, waardoor zij zich van die van HOLSTEYN en WITHOOS onderscheiden: de snavelhaak is enorm ontwikkeld; de gele hoornscheede is aan de rugzijde van zwarte dwarsbanden voorzien en vertoont een naar achter en naar boven gerichtten vrijen rand (lap), waarachter vermoedelijk de minder zichtbare neusgaten verborgen zijn; de snavel is verder wit; voor den „cucullus” of kap zien wij (bij SAFTLEVEN, fig. 25) een breeden dwarsband van anders gevormde veertjes; de kap zelf is versierd met eenige weerspannige donsveertjes; de kop en hals worden (bij SAFTLEVEN) als geelachtig en roodbruin beschreven; de krop is roomkleurig; de voorrug is (bij SALOMON SAVERY) donkerder dan de achterrug; de staartveeren zijn vol, fraai gekruld, struisveervormig, en gaan over in een rijken dos van gekrulde onderstaartdek- en circumanaalveeren.

Ligt het nu niet voor de hand, deze kenmerken als sexuele aan te zien? En zou het niet rationeel zijn, in de Dodo's van SALOMON SAVERY en SAFTLEVEN mannelijke individuen te herkennen? Is dan tevens het pronken van den Dodo van SALOMON SAVERY niet ongedwongen verklaard?

Hebben wij in de bovenbedoelde Dodo's mannetjes herkend, dan zijn de geheel witte van HOLSTEYN en WITHOOS wijfjes, die zich, behalve in kleur, nog door de volgende kenmerken van de mannetjes onderscheiden: Zij hebben zoo goed als geen haak aan den bovensnavel; de hoornscheede is donkerder dan de middelsnavel, vertoont geen geel- en -zwarte dwarsbanden, heeft geen naar achter en naar boven gerichtten vrijen rand; de snavel is verder grijs met groenen weerschijs (HOLSTEYN) of zeer licht okerkleurig (WITHOOS); een voorhoofdband is niet aanwezig; de veeren van de „kap” liggen keurig netjes glad over den kop; er is geen enkel weerbarstig donsveertje

te zien: de stuurpennen zijn langer, stijver, gelijken in bouw meer op die van fazanten (*Phasianus*, *Thaumalea*, *Euplocamus*); geen opvallend gevormde onderstaartdek- of circumanaalveeren.

Maar, zooals de ♂♂ en de ♀♀ hier beschreven zijn, bevinden zij zich in hun prachtkleed, vermoedelijk, evenals de Solitaire, van Maart tot September. Wij moeten wel aannemen, dat die enorme snavelhaak en die zonderlinge uitgroeiingen van den achterrand der hoornscheede der mannetjes zich slechts gedurende den paartijd ontwikkelden, om daarna weer te verdwijnen. [Ook het ♂ van den papagaaiduiker (*Fratercula arctica* L.) vertoont in zijn bronsttijd hooger en rooder snavel, dan buiten zijn bruiloftperiode; daarna schilfert de buitenste laag en valt geheel af.] — Ook moeten wij aannemen, dat de roodbruine kleuren aan kop, hals en voorrug na den paartijd verdwenen, zeer waarschijnlijk door phagocyten (eetcellen) verorberd en in het darmkanaal ontlast werden, zoodat de vogel dan weer van September tot Maart in zijn gewoon pakje prijkt, „zeer licht geel” (LUBACH) of „de couleur changeante qui tire sur le jaune (CARRÉ). — Verder zijn de volgende kenmerken aan den bronsttijd toe te schrijven: de rijke vedertooi der partes posteriores bij beide sexen (fig. 13 tot 24); de prachtige goudgele lancetvormige vleugelveeren der beide sexen (fig. 13 tot 24); de hangende vleugel en de vette vorm (fig. 13 tot 24). — Daartegenover staat, dat buiten den bronsttijd de vrije randen der hoornscheede der ♂♂ verdwenen (fig. 26), zoo ook de prachtige staartpluin (Dodo van GOEIMARE, zie noot p. 88, en fig. 27); de goudglans der slagpennen en hun lancetvorm; de kleur ervan is thans grijs (zie p. 90), de vorm ervan wel wat lang en stijf, maar door het afvallen van het slappe einde niet slap, en de richting ervan horizontaal (Dodo van GOEIMARE, zie noot p. 88, en fig. 27); de vorm van het heele dier stoer (fig. 27).

Evenals bij den gewonen Dodo, meen ik ook hier op leeftijdsverschillen te kunnen wijzen. Vergelijk den zeer korten snavel van den Dodo van SALOMON SAVERY (fig. 13 tot 20) met den veel langeren van de Dodo's van SAFTLEVEN en van GOEIMARE, (fig. 25 en 26). — De kortsnavelige Dodo's zijn natuurlijk jonge, de lingsnavelige veel oudere individuen, evenals bij den gewonen Dodo. — Bij de 5 afgebeelde ♀♀ (fig. 21 tot 24 en 27) zie ik geen verschillen, dan die, welke ik zelf „gezocht” zou vinden.

K. De „cucullus” of „kap”.

Bij de Dodo's van HOLSTEYN en bij den Dodo I van WITHOFS ziet de omtrek van het naakte gezicht er geheel anders uit, dan

nij de gewone Dodo's. De oppervlakte ervan is ook kleiner, omdat de bevedering van den kop bij den Witten Dodo verder naar voren reikt dan bij den gewonen. Terzijde ontwaren wij aan den rand van dezen „Leucullus" of dit „kapje" twee konvex naar voren springende gedeelten, die aan den gewonen Dodo ontbreken.

L. Het gecoupeerde snaveleinde.

Het zonderling afgeronde en donkerder getinte snaveleinde van den Witten Dodo II van WITMOOS, dat okerkleurig is, heeft NAWROX 1868 ertoe verleid, de gevolgtrekking te maken, dat de eigenaar van den Witten Dodo den vogel de snavelhaak gecoupeerd had, zooals in de valkerij wel eens gebruikelijk was, wat een doel had, de gevaarlijkheid van den haak en van den beet te verminderen. Ik meen boven genoegzaam te hebben aangetoond, dat, in tegenstelling met de mannetjes, de vrouwelijke Witte Dodo's geen snavelhaak bezaten, althans niet in den zin, dien wij van Dodo's gewoon zijn, en dat wij derhalve alle recht hebben, aan het opzettelijk gecoupeerd zijn van den snavel van den Witten Dodo II van WITMOOS te twijfelen.

M. De Dodo van GOEMARE is een Witte!

Vanvankelijk had ik den Witten Dodo van GOEMARE voor een gewonen Dodo aangezien en hem zelfs hier en daar om zijn eigenaardigheden in het gedeelte van mijn werk genoemd, dat over den gewonen Dodo handelt. Op het punt echter, mijn artikel als „persklaar" te beschouwen (1 Aug. '16) kreeg ik een inval. Alle dodoologen zullen wel steeds met eenige bevreemding gelet hebben op de zonderlinge zwarte dwarsbanden op de hoornscheede van den Dodo van GOEMARE. Zoo ging het ook mij. *Licentia pictoria*? *Fantaisie*? Overdrijving van misschien uiterst vage tinten? Op genoemden datum mijne systematisch gerangschikte Dodo-afbeeldingen nog eens overziende, viel mij plotseling de gelijkenis der dwarsbanden van dezen Dodo met die van den Witten-Dodo-kop van SMITHEVEN op. Eerst nu begon ik den Dodo van GOEMARE wat nauwkeuriger te bekijken en ontdekte ik meer bijzonderheden, die er, dunkt mij, wel op wijzen, dat ook deze Dodo een manlijken Witten Dodo voorstelt. Op het volgende wensch ik uwe aandacht te vestigen.

¹ De schilderij is van GOEMARE en is HEEM. De zich daarop bevindende vogels zijn bestist van de hand van GOEMARE, terwijl de HEEM de allerprachtigst aangevoerde bijden erop schilderde. Ik mag den Dodo's gerust dien van GOEMARE noemen. — O.

1. De mondspleet reikt niet verder dan tot onder het oog. — 2. De hoornscheede aan het eind van den bovensnavel heeft duidelijk eene naar beneden hangende lap of „tand”, en vertoont aan de rugzijde vier zwarte dwarsbanden. Vóór eindigt de hoornscheede in een zeer scherp, geweldig, zwarten haak. — 3. Een neusgat is niet duidelijk aangegeven. — 4. Er is geen spoor waar te nemen van dwarslijsten over den snavelrug, zoo typisch voor den gewonen Dodo. — 5. De onderkaak heeft geen naar boven gekromden haak, maar sluit over de volle lengte zonder gaping tegen de bovenkaak. — 6. Een duidelijke voorhoofdband en weerspannige donsveertjes zijn aanwezig. — 7. De eerste vier slagpenen zijn, hoewel horizontaal, toch nog eenigszins naar beneden (naar voren) gericht¹⁾. — 8. Alle slagpenen zijn lang en smal, niet kort en breed. 9. De staartveeren zijn gekruld, niet recht, lang, stijf.

Het gemis van een naar boven en naar achter gericht, uitstekenden vrijen rand van de hoornscheede des snavels, van fraai gevormde, lange lancetvormige veeren aan de vleugels en van fraai struisveervormige staartpenen kan zóó verklaard worden, dat de paartijd voorbij was, dat de Dodo zich dus op het-keerpunt bevond, de sieraden, zoo karakteristiek voor dezen tijd, weer te verliezen.

Welke kleuren had deze Dodo? Ik heb hierover slechts de volgende aantekening gevonden (BRODERIP 1855, p. 146 en 1859, p. 199): „Professor OWEN informs me... that the colour of the Dodo in the Duke of Northumberland's picture resembles that of the portrait of the bird, of life size, by the same painter” (ROLAND SAVERY) „now at Oxford²⁾. — Aangezien echter deze Oxford-schilderij nooit beschreven en zelfs nimmer is gereproduceerd, weten wij dus ook van de kleuren van den Witten Dodo van GOEMARE niets. Maar wanneer wij, door bovenstaande opsomming der kenmerken, er goed van overtuigd zijn geworden, dat deze Dodo een manlijke Witte Dodo moet zijn, dan zijn wij, zie p. 77, 83, 85, in staat om te zeggen: snavelspits zwart, hoornscheede met zwart-en-gele dwarsbanden, overig gedeelte van den snavel wit, kop en hals rood-bruin met geel, krop roomkleurig, voorrug donkerder dan de achterrug, lichaam overigens vermoedelijk geelachtig, vleugels en pooten vermoedelijk okerkleurig.

N. Is de Dodo van Jan Savery te Oxford een Witte?

Heeft OWEN gelijk? Zijn de kleuren van dezen Dodo werkelijk

¹⁾ Zie de afbeeldingen in Proc. Zool. Soc. Lond. 1852, Ann. Mag. Nat. Hist. 1855, Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4 en Naturw. Wochenschr. 1915.

Het is bekend, dat deze schilderij niet van ROELANDT maar van JAN is. — O.

dezelfde als die van den Dodo van GOEIMARE? Maar dan moet hij een manlijke Witte Dodo zijn!

Het is bekend, dat uit de enorme massa beenderen van het eiland Rodriguez door de osteologen in Engeland twee soorten van Solitaire-skeletten gemonteerd zijn: groote en kleine. BARTLETT 1854 meende, dat de groote tot eene andere soort behoorden, waaraan hij den naam van *Didus nazareus* gaf. Later is NEWTON gebleken, dat de groote skeletten van manlijke individuen afkomstig moeten zijn. Aangezien nu de Solitaire een zeer naaste verwant is van den Witten Dodo, vraag ik mij af: is hierdoor niet ongedwongen verklaard, waarom de Dodo van JAN SAVERY de vertikale reuzenafmeting heeft van 1,06 Meter (volgens STRICKLAND 1848) of van 1,2 Meter (volgens HAMMILL 1848). Deze witte Dodo moet een mannetje zijn!

En indien het waar is, zooals door eenigen wordt vermoed, dat deze reuzeschilderij een konterfeitsel is van het later naar Oxford uit South Lambeth (London) overgebrachte opgezette exemplaar, dan moeten de kop en de poot, die nu nog in het University Museum of Natural History bewaard worden, lichaamsdeelen zijn van een Witten Dodo. — Is dat zoo, dan rijst weer de vraag: tot welke soort behoort nu de schedel te Kopenhagen (p. 28 en 29)? Volgens GRAY 1828 is de voet te Oxford 2,6 centimeter korter dan die in het Britsch Museum; ik geloof om deze reden, dat de Witte Dodo van JAN SAVERY geen portret is van het naar Oxford overgebrachte exemplaar van South Lambeth.

O. De Dodo van Walther is eveneens een Witte!

Boven, p. 86, wees ik er reeds op, dat ook de Witte Dodo een „magere” periode doorgemaakt moet hebben. Is hij dan nooit in dien toestand afgebeeld geworden? Mijns inziens: zeer zeker! Zie onze fig. 27. — Ik houd het er stellig voor, dat deze Dodo, waarvan de kop vrij wel misteekend is (want hij geen enkelen Dodo ligt het oog zóó ver naar voren!), een vrouwelijken Witten Dodo voorstelt. En wel op deze gronden. De mondspleet reikt niet zeer ver naar achteren; was het oog goed geplaatst, de mondspleet zou onder 't oog eindigen. De hoornscheede aan het eind van den bovensnavel heeft wel een haak, maar deze is niet bijzonder ontwikkeld; zij vertoont een eenigszins ver naar achteren geplaatsten flauwen „tand”; zij is duidelijk donkerder getint dan de middelsnavel. — Geen dwarslijst siert de bovensnavel, zoo kenmerkend voor den gewonen Dodo. — De onderkaak is slechts flauw naar boven gebogen. — Geen tong is zichtbaar. — De slagpennen zijn

lang, lancetvormig, ofschoon niet slap, in geen geval kort en rond; ze zijn alle naar achteren gericht; de vleugel hangt niet, want het dier bevindt zich thans niet in de vette, maar in de magere periode (p. 17, 20, 86). — De staartveeren zijn lang, stijver dan bij den gewonen Dodo, ook stijver dan bij de ♂♂ van den Witten, zwak gebogen, niet gekruld; er zijn er zes zichtbaar; vermoedelijk zullen er wel meer geweest zijn. De voorrand van den „cucullus” of kap is niet rechthoekig uitgesneden, zooals bij den gewonen Dodo. — Van de kleuren zegt KILLERMANN 1915, p. 375: „Sie ist im grossen und ganzen weisslichgrau; die Federn erscheinen in der Hauptsache weisz und nur an ihren Enden grau. Die neun Schwungfedern und der Schwanz, von dem nur sechs, etwas strausenähnliche Federn sichtbar sind, sowie die Deckfedern an den Schenkeln weisen eine dunkelgraue Färbung auf. Die Beine und Füsse sind mit gelben Hornplatten bedeckt; auch der Schnabel ist in der Hauptsache gelb gefärbt mit Ausnahme der oberen Augengegend, die einen zinnoberroten Austrich aufweist. Das Auge selbst, sowie auch die Schnabelspitzen und die starken Krallen an den Zehen sind schwarz.”

Men ziet, de heele beschrijving past nog het meest op die van den vrouwelijken Witten Dodo. De witte kleur der veeren, slechts aan hunne randen grijs, doet ons dadelijk onze blikken wenden naar de aquarellen van HOLSTEYN en WITHOOS. — De kleur van den geheelen vogel: witgrauw, past het best bij die van den Dodo I van HOLSTEYN, waarvan ik verklaarde (p. 70): „de witte verf (loodwit) heeft door menschelijke uitwasemingen (zwavelverbindingen) zeer geleden: zij is grauw geworden”. Dat is frappant, zoodat ik besluit, òf datzelfde is ook het geval bij de aquarel van WALTHER, òf er is in het leven van den ♀ Witten Dodo eene periode, dat de vogel meer grauw is dan wit. — De kleur der pennen als „dunkelgrau” kunnen wij alleen verklaren door aan te nemen, dat zij hun prachttijd voorbij waren, aan het „aftakelen” zijn; de vogel is in de magere periode, misschien wel vuil geworden; mij dunkt, de pennen zien er zeer gehavend uit. Het wil mij ook voorkomen, dat de bovenste twee staartpennen hun witte kleur nog verraden. De „gele” kleur van den snavel is dezelfde als die van den Dodo II van WITHOOS, echter afwijkend van de beide HOLSTEYN's. Vreemd is de lakroode waas boven het oog, daar wij die in geen der vier bovenbeschreven aquarellen aangetroffen hebben (licentia pictoria? partiele haanvederigheid?) — De flauwe haak aan den bovensnavel en de zwarte snavelspits zien wij in den Witten Dodo I van HOLSTEYN terug.

Het is mij wel bekend, dat KILLERMANN 1915 in de aquarel

van WALTHER een Solitaire van Rodriguez meent te zien. Met deze zienswijze kan ik mij niet vereenigen en wel, omdat de vogel van WALTHER (minstens) zes stijve en zeer in het oog vallende staartveeren heeft, terwijl LEGUAT van het achterdeel der Solitaires vertelt: „Ils n'ont presque point de queue, & leur derrière couvert de plumes est arrondi comme une croupe de cheval”.

P. Ook de Dodo van Hoefnagel is een Witte.

In fig. 28 geef ik eene reproductie van dezen Dodo. Daar hij geheel donkerbruin is met bruin gelaat en bek, iets loodkleuring-bruine pooten, geelbruine vleugels en slechts met donsveertjes is bekleed, meende VON FRATZFELD, dat hij een wijfje van den gewonen Dodo voorstelt ¹⁾. — Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is VON LORENZ 1908 de eerste, die de onderstelling opperde, dat deze Dodo een jonge vogel moet geweest zijn, waarmee alle dodologen het wel eens zullen zijn (hij bedoelde eveneens een gewonen Dodo).

De figuur vertoont eigenlijk geen staart; maar, wil men in de gebogen veertjes een staart zien, dan bevindt deze zich niet aan het einde van den „romp”, maar meer rugwaarts verplaatst, een gevolg van den vervettingstoestand, waarop ik bij de behandeling van den gewonen Dodo, p. 21, wees. Bij den jongen Dodo van HOEFNAGEL nu is het begin van deze vervetting goed waar te nemen. Door de vorming van vet in het abdomen is de huid onder den staart aan de binnenzijde naar beneden uitgerekt met het noodzakelijk gevolg, dat de veertjes onder den staart alle in tegengestelden zin, naar boven, gericht zijn.

De jonge vogel is nog met donsveertjes bezet. Zoo ziet ook een reeds tamelijk gegroeide jonge duif er uit! — Men zou mij misschien tegenwerpen, dat zoo'n jonge Dodo, uit het eiland Mascarenhas vervoerd, toch niet zóó lang zijn jeugdkleed zal bewaren. Dat geloof ik juist wel, daar toch de jongen van zijn verwant, den Manumea, evenals die van andere Duiven, zich zeer langzaam ontwikkelen en eerst in hun tweede jaar het kleed der volwassenen krijgen.

Indien wij nu den Dodo van HOEFNAGEL zorgvuldig bekijken, dan vinden wij ook menig kenmerk, dat alleen aan den Witten Dodo eigen is. — De bovensnavel heeft een geweldigen haak. De ondersnavel is zeer weinig gekromd, bijna lepelvormig. — De mondspleet reikt niet voorbij het oog. — De slagpennen en duinvleugelpennen zijn niet kort en rond, maar lang, bijna lancet-

¹⁾ VON FRATZFELD kende maar ééne soort. — O. —

vornig, gelijken op die van den Dodo van GOEIMARE. Loop en teenen zijn slank. — Al vinden andere dodologen mijne onderstelling wel wat gewaagd, voor mij is die geweldige snavelhaak een bewijs, dat wij een jongen manlijken Witten Dodo voor ons hebben.

Het „Böhmische Museum” te Praag bezit een groot gedeelte van een Dodo-schedel, aldaar in 1850 door MAX DORNITZER in een hoop „rommel” („rubbish”) ontdekt. Waarschijnlijk is die Prager-schedel afkomstig van den Dodo, waarover wij op het oogenblik handelen. Als dat zoo is, dan is het een schedel van een jongen manlijken Witten Dodo.

Wanneer leefde die Dodo te Praag? Hij moet daar vrij spoedig na den Kasuaris (zie p. 51) aangekomen zijn; want zijn konterfeitsel bevindt zich (thans te Weenen) vlak achter de beide olieschilderstukken, die den Kasuaris voorstellen (zie p. 51).

Wie bracht dezen Dodo in Europa? Voor zoover ik kon nagaan, kwam geen Hollander vóór 1617 op Mascarenhas. Vermoedelijk dus Hollanders, of anderen, door bemiddeling van Portugeezen.

Q. Een stukje genealogie.

Er is nog iets aan onzen jongen Witten Dodo te zien: achter de hoornscheede vertoont zich een dwarslijst; en al is deze niet zoo schuin naar voren en naar beneden gericht als bij den gewonen Dodo, zij is onmiskenbaar aanwezig. Nu is het merkwaardig, dat de volwassen Witte Dodo's deze dwarslijst missen. Wij hebben hier dus met een provisorisch larvaal kenmerk te doen. Dat is zeer belangwekkend; want het wijst op een vroegeren toestand, het is een atavistisch verschijnsel. Zulke dwarslijsten komen juist niet bij de betrekkelijk jonge gewone Dodo's voor, maar wél bij de meer dan volwassenen, bij de ouderen. Wij mogen hieruit met niet geringe zekerheid besluiten, dat de soort „Witte Dodo” van jongeren datum is dan de soort „gewone Dodo”, en vermoedelijk van dezen afstamt. Daarmede in overeenstemming is, dat de gewone Dodo een mondspleet heeft, die tot ver achter het oog reikt, en loopen, die van voren van kleine schubben voorzien zijn; beide zijn typische kenmerken van een Reptielisch karakter.

R. Lijst van afbeeldingen van Witte Dodo's.

± 1600. **Origineel.** Jong ♂. Olieschilderij naar het leven op perkament door G. HOEFNAGEL te Praag; thans te Weenen in de Boekerij van den Keizer. — Fig. 28. — Hoe NOLL 1889 en ROTHSCILD 1907 ertoe gekomen zijn, het jaar vast te stellen op 1626, is mij een raadsel. — Zie p. 91.

1627. **Orig.** Vet ♂. Olieschilderij naar het leven door JAN GOEMARE. (Het wordt verondersteld, dat JAN DAVID DE HEEM alleen de schelpen op de schilderij aanbracht). Thans in het bezit van den Hertog van Northumberland, Sion House. — Fig. 26. Zie p. 87.
- ±1632? **Orig.** ♂. Aquarel naar het leven. Laatstelijk vermeld door Dr. LUBACH; zie p. 78.
- ±1637. **Orig.** Kop van een ♂. Aquarel naar het leven door CORNELIS SAKTLEVEN. Werd 8 Nov. 1841 uit de verzameling van G. J. VAN KLINKENBERG te Utrecht publiek verkocht. Thans in het Museum BOYMANS te Rotterdam. — Fig. 25. Zie p. 77.
- ±1638. **Orig.** Vet ♀. Aquarel I naar het leven door PIETER HOLSTEYN SR. — Fig. 21. Zie p. 67.
- ±1638. **Orig.** Vet ♀. Aquarel II naar het leven door PIETER HOLSTEYN SR. — Fig. 22. Zie p. 71.
- ±1643? **Orig.** Vet. Pronkend ♂. Teekening, aquarel? gelijkende op onze fig. 13, doch zonder netje over den kop. Naar het leven door ? te Amsterdam? Nog niet teruggevonden. Zie p. 62.
- 1650? Vet. Pronkend ♂. Dezelfde teekening op koper gebracht door SALOMON SAVERY, met netje over den kop. — Witte Dodo van SALOMON SAVERY. — Fig. 13 en 14. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, JOOST HARTGERS, 1650, p. 678. Zie p. 62, 63.
1651. **Orig.** Olieschilderij van JAN (of HANS) SAVERY. — WILLIAM HENRY DARBY gaf haar 1813 aan Dr. KIDD; deze schonk haar aan het Museum te Oxford. — Zie p. 88, 89.
- 1651? Vet. Pronkend ♂. Kopergravure, kopie en spiegelbeeld van die van 1650. — Witte Dodo A van SALOMON SAVERY. — Fig. 15. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, ABRAHAM & JAN DE WEES, s. d. (± 1651?) p. 374. — Zie p. 63.
1651. Vet. Pronkend ♂. Houtsneê. „Witte Dodo B van SALOMON SAVERY.” — Fig. 16. — C. PLINI SECUNDI, Leeuwarden, GIJSBERT SIJBES, 1652, p. 619. Zie p. 63.
1657. Vet. Pronkend ♂. Dezelfde houtsneê. „Witte Dodo B van SALOMON SAVERY.” — Fig. 16. — C. PLINI SECUNDI, Leeuwarden, GIJSBERT SIJBES, 1657, p. 619. — Zie p. 63.
1657. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. „Witte Dodo van SALOMON SAVERY.” — Fig. 13, 14. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, JAN HENDRICKSZ. & JAN RIEUWERTSZ., 1657 p. 480. Zie p. 62, 63.

1661. **Orig.** Steer ♀. Aquarel van JOHANN WALTHER naar het leven. Thans in de Albertina-Verzameling te Weenen (Diversa IV, Pars II, Ornithologia Waltheriana, Pars I, Blatt 15.55-4). Zie p. 89.
1662. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. „Witte Dodo A van SALOMON SAVERY.” Fig. 15. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, ABRAHAM DE WEES, 1662, p. 580. — Zie p. 63.
1662. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. „Witte Dodo van SALOMON SAVERY.” — Fig. 13 en 14. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, GERRIT VAN GOEDESBERGH, 1662, p. 480. — Zie p. 62, 63.
1662. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. „Witte Dodo van SALOMON SAVERY.” — Fig. 13 en 14. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, GILLIS VALCKENIER, 1662, p. 480. — Zie p. 62, 63.
1662. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. „Witte Dodo van SALOMON SAVERY.” — Fig. 13 en 14. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, ABRAHAM WOLFGANGH, 1662, p. 480. — Zie p. 62, 63.
1665. Vet. Pronkend ♂. Houtsneë. Witte Dodo B van SALOMON SAVERY. — Fig. 16. — Tweede Reis van JORIS VAN SPILBERGEN door de straat van Magalhães, Amsterdam, GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN, s. d. (1660—1670) p. 22. — Zie p. 63, 64.
1665. Vet. Pronkend ♂. Houtsneë. Witte Dodo B van SALOMON SAVERY. — Fig. 16. — BONTEKOE's reis, Amsterdam, GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN, s. d. (1660—1670) p. 7. — Zie p. 63, 64.
1680. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. Witte Dodo C van SALOMON SAVERY. — Fig. 17. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, Weduwe van MICHEL DE GROOT & GILSBERT DE GROOT, 1680. — Zie p. 64.
1682. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. Witte Dodo C van SALOMON SAVERY. — Fig. 17. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, Weduwe van MICHEL DE GROOT, 1682. — Zie p. 64.
1684. **Orig.** Vet ♀. Aquarel I van PIETER WITHOOS. — Fig. 23. — Bevond zich van 1856—1867 in de verzameling van een vriend van den heer WM. W. COKER. — Zie p. 73.
1684. **Orig.** Vet ♀. Aquarel II van PIETER WITHOOS. — Fig. 24. — Bevindt zich in het Museum te Carisbrook Castle. — Zie p. 76.
1687. Vet. Pronkend ♂. Houtsneë. Witte Dodo B van SALOMON SAVERY. — Fig. 16. — C. PLINI SECUNDI, Utrecht, JURIAEN VAN POOLSUM, 1687, p. 527. — Zie p. 63, 64.
1703. Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. Witte Dodo D van SALOMON SAVERY. — Fig. 18. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, Wed. GILSBERT DE GROOT, 1703, p. 480. (Zie p. 64).

- Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. Witte Dodo E van SALOMON SAVERY. (Fig. 18. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, Erve de Wed. GILBERT DE GROOT en ANTHONY VAN DAM, 1727. — Zie p. 64).
- 1733 Vet. Pronkend ♂. Afschuwelijke houtsnee. Witte Dodo E van SALOMON SAVERY. — Fig. 19. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, ISAAK VAN DER PUTTE, 1733, p. 480. — Zie p. 64.
- Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. Witte Dodo F van SALOMON SAVERY. — Fig. 20. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, JAN MORTIERRE, 1757, p. 480. — Zie p. 65.
- Vet. Pronkend ♂. Kopergravure. Witte Dodo F van SALOMON SAVERY. — Fig. 20. — C. PLINI SECUNDI, bewerkt door TH. v. B., Amsterdam, JAN MORTIERRE, 1770, p. 504. — Zie p. 65.
- 1776 Vet. Pronkend ♂. Afschuwelijke houtsnee. Witte Dodo E van SALOMON SAVERY. — Fig. 19. — C. PLINI SECUNDI, Amsterdam, Erve H. VAN DER PUTTE en B. BOEKHOFF, 1776, p. 480. — Zie p. 64.
- Vet. Pronkerd ♂. Niet geheel zuivere facsimile van de houtsnee van 1651. Witte Dodo B van SALOMON SAVERY. Fig. 16. — STRICKLAND & MELVILLE 1848. — Zie p. 63, 64.
- 1853 Vet ♂. Houtsnee. Naar de olieschilderij van GOEIMARE (en DE HEEM), 1627. — BRODERIP in Proc. Zool. Soc. Lond. 1853, p. 55.
- 1881 Orig. ♀. Mislukt ontwerp naar oude beschrijvingen, vooral van DUBOIS, 1674. — SCHLEGEL in Alb. Nat. 1851, p. 323.
- 1881 ? Hetzelfde mislukte ontwerp naar oude beschrijvingen, vooral van DUBOIS, 1674. — SCHLEGEL in Versl. Med. Akad. Wet. Amst. v. 2, p. 232.
- 1881 Vet ♂. Houtsnee naar de olieschilderij van GOEIMARE (en DE HEEM), 1627. — BRODERIP in Ann. Mag. Nat. Hist. s. 2, v. 15, 1855, p. 113. — Zie 1853.
- Vet ♀. Houtsnee. — Fraaie reproductie van een gedeelte van de Aquarel I van WITBOOS + 1684. — Illustrated London News, 20 Sept. Suppl. 1856.
- Vet ♂. Houtsnee naar de olieschilderij van GOEIMARE (en DE HEEM), 1627. — BRODERIP in Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4 (so called 1863) publ. 1859, p. 197. — Zie ook 1853 en 1855.
- Vet. Pronkend ♂. Mislukte overtrek van den Witten Dodo A van SALOMON SAVERY, van + 1651 in Plini Secundi door VOX TSCHUSI. — Fig. 11. — VOX FRAUENFELD, 1868, zie p. 58, 59.

1868. Vet. Pronkend ♂. Mislukte overtrek van den Witten Dodo B van SALOMON SAVERY: houtsnêe in STRICKLAND & MELVILLE 1848 (zoogenaamde facsimile van de figuur in BONTKOE's reis, editie SAEGHMAN, ± 1665). — Fig. 12. — VON FRAUENFELD, 1868. — Zie p. 59, 60.
1868. Jong ♂. Chromo. Kopie naar de olieschilderij op perkament van G. HOEFNAGEL ± 1600. — Fig. 28. — VON FRAUENFELD, 1868. — Zie p. 91.
1868. Vet ♀. Lithografie in kleuren. Fraaie reproductie van een gedeelte der Aquarel II van WITHOOS ± 1684. — Fig. 24. — NEWTON in Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4 (so called 1869) publ. 1868. t. 62. — Zie p. 76, 77.
1907. **Orig.** Mager. Ontwerp van WALTER ROTHSCHILD „from DUBOIS' description”. — Zie p. 82.
1907. **Orig.** Vet ♀. Ontwerp van WALTER ROTHSCHILD naar de aquarel II van PIETER WITHOOS. — Zie p. 82.
1912. Vet ♀. Fraaie fotozinco op $\frac{1}{2}$ der grootte, naar ROTHSCHILD 1907, doch met onderschrift, slaande op den Solitaire van Rodriguez! Hoe men het publiek voorlicht!! Onder de reproductie staat „By permission of WALTER ROTHSCHILD”. Ik denk, dat het onderschrift wel niet met toestemming van WALTER ROTHSCHILD zal geplaatst zijn!!! — PYCRAFT in Marvels of the Univers, p. 636.
1915. Vet ♂. Fotozinco op $\frac{2}{3}$ van de houtsnêe van 1853, Proc. Zool. Soc. Lond. (GOEIMARE). — KILLERMANN, 1915, p. 359.
1915. Vet ♀. Fotozinco. 2 × verkleinde reproductie van t. 62 uit de Trans. Zool. Soc. Lond. 1868. (WITHOOS). — KILLERMANN, 1915, p. 372.
1915. Stoer ♀. Fotozinco van een gedeelte der Aquarel van JOHANN WALTHER 1657 te Weenen. — KILLERMANN 1915, p. 375.

S. Levend in Europa ingevoerde Witte Dodo's.

- ±1600? Een jong ♂, vermoedelijk door bemiddeling van Portugeezen aangebracht, bereikte Praag; aldaar vereeuwigd door G. HOEFNAGEL. — Fig. 28. — Zie p. 91.
1627. Een oud ♂, even voorbij den bronstijd, met vier zwarte dwarsbanden op de gele hoornscheede. — Hiernaar de olieschilderij van GOEIMARE (& DE HEEM). — Fig. 26. — Zie p. 87.
- ±1632? Een ♂, buiten den paartijd, waarnaar de aquarel vervaardigd werd, laatstelijk door LUBACH vermeld. Zie p. 78.

- +1637 Een oud ♂ in den paartijd met een medianen en 5 golvende dwarse zwarte banden over de gele hoornscheede. — Van dit exemplaar werd alleen de kop door CORNELIS SAFTLEVEN geaquarelleerd. Zie p. 77. SAFTLEVEN is bekend om zijn voorkeur in het schilderen van koppen van dieren.
- +1638 Een ♀ diende als model voor de aquarellen van PIETER HOLSTEYN SR. Zie p. 65—73.
- ±1649 Een jong ♂ in prachtkleed werd in pronkende houding door een onbekend gebleven kunstenaar geteekend en later door SALOMON SAVERY op koper gebracht. Zie p. 62—65.
- 1651 Een oud ♂, bijzonder groot exemplaar, op doek gebracht door JAN (of HANS) SAVERY. Zie p. 88.
- 1657 Een stoer ♀, door JOHANN WALTHER geaquarelleerd ¹⁾. Zie p. 89.
- ±1684 Een vet ♀, diende tot voorbeeld voor de aquarellen van PIETER WITHOOS. Zie p. 73—77.

VI.

OVER DEN DODO VAN RODRIGUEZ
DEN SOLITAIRE.

(Pezophaps foliarius Gmel. 1788.)

HERBERT 1634 is, voor zoover bekend, de eerste, die van dezen vogel slechts in het voorbijgaan gewag maakt. Over Zwaaneiland sprekend, zegt hij: „First, here and here only and in Dygarroys, is generated the Dodo”. Hij ziet dus in den Solitaire van Rodriguez een Dodo. We kunnen hem dat niet kwalijk nemen; want hij had van vogels blijkbaar geen verstand. Maar bovendien staat het vast, dat de Solitaire er somtijds als een Dodo uitzag.

Ook HYDE 1700, die vermoedelijk nooit den Indischen Oceaan bevoer, beweert van den Dodo: „in Insulâ Madagascar et Bygarroys principuè nascitur”.

De eerste en eenige, die den Solitaire goed kende en uitvoerig beschreef, was, is en blijft LEGUAT 1708. Allermerkwaardigst is het sexueel dimorphisme, dat ook zoo sterk bij de andere twee Dodo-soorten geprononceerd was! Ik herhaal hier opzettelijk zijne beschrijvingen van de beide sexen, omdat mijns inziens nog niet genoeg aandacht aan deze frappante bijzonderheid gewijd is.

¹⁾ In 1668 heeft CARRÉ (zie 1699) getracht, twee Witte Dodo's uit Mascarenes te verzenden: „en France et les faire présenter à sa Majesté; mais aussitôt qu'ils furent dans le Vaisseau, ils moururent de mélancolie, sans vouloir ni boire, ni manger.” O.

„Les mâles ont le plumage ordinairement grisâtre & brun, l'oeil noir & vif, & la tête sans crête ni houe.”

„La femelle est d'une beauté admirable; il y en a de blondes & de brunes; j'appelle blond, une couleur de cheveux blonds. Elles ont une espee de bandeau comme un bandeau de veuves au haut du bec qui est de couleur tanée. Une plume ne passe pas l'autre sur tout leur corps, parce qu'elles ont un grand soin de les ajuster, & de se polir avec le bec. Les plumes qui accompagnent les cuisses sont arrondies par le bout en coquilles; & comme elles sont fort épaisses en cet endroit-là cela produit un agréable effet. Elles ont deux élévations sur le jabot, d'un plumage plus blanc que le reste, & qui représente merveilleusement un beau sein de femme.”

Van het wijfje, dat zich zoo bizonder van het mannetje onderscheidt, geeft LEGUAT eene tamelijk groote maar grove figuur (Fig. 30), die o. a. (maar veel te donker) door STRICKLAND 1848 gereproduceerd werd. Men ziet er den „bandeau” alsmede „le beau sein”, en de heupen met „plumes en coquilles” op aangegeven. Ik vond echter in GENAU DE MONTEILLARD 1803 eene bizonder fraie afbeelding. De bek is daarop, zooals LEGUAT hem beschrijft, dus foutief; maar de romp, de vleugels, de buik en de „staart” zijn buitengewoon goed geslaagd; de beide laatsten gelijken het meest op die van den Dodo van HOEFNAGEL. Heeft MONTEILLARD de dodo-natuur van den Solitaire zoo goed begrepen? Of bestaat er werkelijk eene origineelere afbeelding dan die, welke ik voor de origineele houd?

Wat heeft LEGUAT bedoeld met de uitdrukking: „bandeau de veuves”? Zou het eene eigenaardige vorming der washuid zijn, zooals wij bij *Caloenadidae* en *Columbidae* zien? Ik geloof het niet; want de twee soorten van *Raphidae*, die wij thans goed uit de tabrijke aquarellen en schilderijen kennen, en de *Treronidae*, die nog niet lang geleden als het naast aan de *Raphidae* verwant beschouwd werden, alsook de *Manumea* (*Didunculus*) vertoonen zulk eene eigenaardige vorming der washuid niet. Ik waag de onderstelling, dat wij hier te doen hebben met een bizonder gevormden en zeer in het oog vallend gekleurden voorrand der kopveeren, zooals wij die vinden bij den Dodo van R. SAVERY(?) in het Britsch Museum (Fig. 37; facsimile bij de BLAINVILLE 1835: fraie houtsneede bij von HAYEK 1893), bij den Dodo van R. SAVERY-Berlijn (fig. 31, fraie gekleurde afbeelding in STRICKLAND 1848, en fraie fotozine bij REICHENOW 1913) en bij de Witte Dodo's van GOEMARE (fig. 26) en van SAFTLEVEN (fig. 25), ofschoon de laatste twee mannetjes zijn.

Nu vindt men op de titelplaat aan den oever van een beek, waar iemand zit te visschen, een Solitaire zonder de boven opgesomde vrouwelijke ornamenten. Onze fig. 29 vertoont dat gedeelte van de titelplaat driemaal vergroot om de details beter te kunnen zien. Dezelfde figuur vindt men, nog kleiner, 10 maal op eene plaat, voorstellende een gedeelte van het eiland met de woningen der immigranten. In de edities, die ik in handen kreeg, vond ik geene andere afbeeldingen; maar STRICKLAND 1848 kon eene engelsche editie raadplegen, waarin op twee kaarten nog 18 andere figuurtjes zijn geteekend. Ik geloof, dat LEGUAT met deze figuur het mannetje heeft willen voorstellen.

Welke reden heeft WALTER ROTHSCILD gehad om deze minutieuse beschrijving der sexuele verschillen te negeren? Zijne Plaat 23 stelt een bruinen vogel voor met een zwarten knobbel aan den wortel van den bovensnavel, zooals onze knobbelzwaan (*Cygnus olor* Gmel.) en de Guineagans (*Cygnopsis cygnoides* L.) bezitten. Bestaat er eenige valabele reden om te onderstellen, dat die knobbel (was-huid?) aanwezig was? En hem dan zóó groot te teekenen? Op deze wijze wordt toch geen „bandeau” voorgesteld! De twee witte verhevenheden op de borst zijn evenmin weergegeven; de figuur stelt dus zeker een mannetje voor, doch dit had geen „bandeau.” En waarom is de vogel met waadpooten voorgesteld? Ook op gezag van BRANDT? (zie p. 82).

Bekend is, dat men op Rodriguez zeer veel beenderen van den Solitaire gevonden heeft, blijkbaar behoord hebbende aan individuen van tweeerlei afmetingen. De osteologen, waaronder ALFRED NEWTON, schrijven de groote skeletten aan mannetjes toe (*Didus nazareus* BARTLETT non L. Gmel.) Ook hiervan maakt ROTHSCILD geen melding.

De plaatjes van LEGUAT zijn over het algemeen zeer slecht; men doet dus goed, meer waarde te hechten aan zijne beschrijvingen dan aan zijne afbeeldingen. En dan waag ik de voor sommige dodologen wellicht stoute onderstelling, dat, afgezien van eenige détails, de Solitaire er precies zoo moet hebben uitgezien als de beide andere Dodo's, doch met een snavel ongeveer als die van den vrouwelijken Witten Dodo: „les pieds de coq d'Inde, & le bec aussi, mais un peu plus crochu.” Gedurende de ééne helft van het jaar, van September tot Maart, zagen zij er stoer en pedant uit:

„Ils sont plus haut montez que les coqs d'Inde, & ont le cou droit, un peu plus long, à proportion, que ne l'a cet oiseau quand il leve la tête. L'oeil noir & vif. . . Elles marchent avec tant de fierté & de bonne grace tout ensemble, qu'on ne peut s'empêcher de les admirer. . .

„Depuis le mois de Mars jusqu'au mois de Septembre", daarentegen: „ils sont extraordinairement gras. . . . On trouve des mâles qui pesent jusques à quarante cinq livres."

Zijn dit niet dezelfde woorden, die anderen voor de Dodo's gebruikten?

Had de Solitaire ook een naakt gezicht? Het valt moeilijk, hierop een antwoord te geven. Men zou allicht geneigd zijn aan te nemen, dat hij geen naakt gezicht had, omdat LEGUAT er geen melding van maakt. Daar staat tegenover, dat de Dodo-beschrijvers evenmin van het naakte gezicht van den Dodo spreken, en tóch had hij er een! Uithoofde van de zeer nauwe verwantschap tusschen de Dodo's en den Solitaire, ben ik geneigd aan te nemen, dat deze wél een naakt gezicht had. Mijne onderstelling wordt gesteund door de beschrijving van LEGUAT: „Elles ont une espece de bandeau comme un bandeau de veuves au haut du bec qui est de couleur tanée." Nu wordt zoo'n „bandeau de veuves" aan den bovenrand van het voorhoofd over de haargrens gedragen, dus over het oog en over het oor achterwaarts gericht. Bij den Solitaire moet dus deze „bandeau" zich op de plaats bevonden hebben, waar zich bij de Dodo's de rand van den „cucullus" of kap bevindt. Is deze onderstelling juist — en er is veel voor te zeggen — dan had hij ook een naakt gezicht en dan geeft dit nog meer steun aan mijne vorige onderstelling, p. 99, dat de Solitaires over het algemeen dezelfde kenmerken hadden als de Dodo's.

Nog iets: evenals de echte Dodo was de Solitaire een boschvogel: „on a bien de la peine à les attraper dans les bois."

Wanneer men zich strikt houdt aan de spelling van den oudst gegeven naam, dan moet de Solitaire van Rodriguez genoemd worden: *Pezophaps folitarius* L. (GMEI.).

VII.

NASCHRIFT OVER DE 3 DODOSOORTEN, RAPHIDAE.

Ontegenzeggelijk vormen de beide Dodo's en de Solitaire een bijzondere groep van *Columbae* en worden zij derhalve in ééne familie vereenigd: *Raphidae* (olim *Dididae*), die zich van de anderen onderscheidt door den geweldigen kop, den enormen snavel, het naakte gezicht, het zeer naar voren verplaatste neusgat, (reptielisch kenmerk!) den haak aan den bovensnavel, het periodiek mager en

vet worden en het zeer sterk geprononceerde sexueel dimorfisme. Volgens vroegere dodologen was deze familie het naast verwant aan de *Treronidae* of Vruchtduiven; FÜRBRINGER 1888 en de latere ornithologen vinden echter genoeg afwijkende kenmerken, om de *Raphidae* als een geheel geïsoleerde groep te beschouwen.

De drie soorten werden door de meeste ornithologen in twee genera gebracht: 1. *Raphus* BRISS. (olim *Didus* L.) met a. *R. cucullatus* L. (*ineptus* L.) (*aeptus* GMEL.), b. *R. solitarius* SELAS en 2. *Pezophaps* STRICKL. met ééne soort: *P. folitarius* L. (GMEL.).

Wanneer wij echter met aandacht alle kenmerken van den Witten Dodo vergelijken met die van den gewonen Dodo, dan zijn wij, steunende op de enorme verschillen tusschen die twee soorten, naar mijne meening gerechtigd, het genus *Apterornis* van DE SELAS LONGCHAMPS 1848 (*Ornithoptera*) BONAP. 1854 voor den Witten Dodo in cere te herstellen, al was het alleen door het bezit van den tand aan den bovensnavel, door het kleinere, hooger en meer naar voren gelegen neusgat, door het gemis van dwarsbanden over den snavel en het tijdelijk voorkomen van een vrijen achterrand der hoornscheede bij het ♂.

De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat er nog eene vierde soort van Dodo bestaan heeft, en wel op het eiland Tromelin Zie hierover p. 10, 11 en 35.

Merkwaardig is het feit, dat deze Dodo's evenals de schildpadden op de Maskarenen en Seychellen, zulke onder huns gelijken ongelijke afmetingen hebben, en dat wel op eilanden, waarop men toch eerder dwergvormen verwacht. Hier doen zich weer de volgende vragen op.

Fossiele overblijfsels van oervogels leeren ons, dat deze betrekkelijk klein waren. Langzaam werden de individuen van sommige groepen grooter. Waren nu de individuen van den oorspronkelijken tak der *Columbae* nog klein, of hadden zij reeds zulke reuzenafmetingen? M. a. w. zijn de afmetingen der tegenwoordige *Raphidae* secundair of primair? En indien sekundair, geschiedde dan het grooter worden op het uitgebreide continent *Lemuria*, zooals de *Phororhacos* onder de *Accipitres* in Patagonië, of wel, na het verzinken van *Lemuria*, op de eilanden? Voorloopig blijven deze vragen nog open.

VIII.

AANHANGSEL.

(*Id.* p. 14 en 15). In het exemplaar van STRICKLAND & MELVILLE 1848, dat de Bibliotheek der Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen siert, en dat vroeger eigendom was van Mr. J. P. AMERSFOORDT, bevinden zich eenige aantekeningen van dezen dodo-bewonderaar, waarin o.a. ook eene beschrijving van den Dodo van ROELANDT SAVERY-den Haag. Ik had bij het vinden van deze aantekeningen tijdens het corrigeeren der proeven nog juist gelegenheid, de blauwgrijze kleur van dezen Dodo op p. 14 en de dwarslijsten over den snavel op p. 53 te gedenken, maar niet meer om fig. 35 te verbeteren. Ziehier, onder meer moderne en wetenschappelijker termen, eene korte beschrijving van genoemden Dodo naar gemelde aantekeningen.

De afmetingen zijn dezelfde als die van den Dodo van SAVERY-Berlijn. De tong hangt aan den linkerkant uit den bek. Over den snavel zijn twee groote en een kleine dwarslijst aanwezig. De kop heeft meer kroeze veeren dan die van Berlijn. De iris is niet rond: er is een „binnenste ooghoek” aan getekend. (De facsimile van den Dodo van SAVERY-Berlijn op de titelplaat van STRICKLAND 1848 vertoont eveneens een zwart streepje, dat aan de „traangroeve” der *Cervidae* herinnert; ik ben ervan overtuigd, dat wij hier en daar met eene *licentia pictoria* te doen hebben. — O. —). De afscheiding van den krop en het lijf zijn meer bestemd aangegeven (m.a.w. de vogel had zich overmatig gevoed, evenals de Dodo van VAN DE VENNE en DE HONDECOETER, fig. 8 en 9. — O. —). Het aantal groote slagpennen is vier, misschien vijf; het aantal kleine zes. Tusschen de staartveeren en den aars zijn ook veeren zichtbaar (bedoeld zijn de sierveeren aldaar bij een ♂. — O. —). De voetwortels zijn duidelijk aangegeven. Aan den voorrand van den slagvleugel bemerkt men vijf knobbels (? — O. —). De slagvleugel is lager aan het lijf gehecht dan bij den Dodo van SAVERY-Berlijn.

De kleur van het heele dier is blauwgrijs, vooral de borst. De snavellijsten zijn witgrijs; de iris is witgeel. De kleur der staartveeren is niet te bepalen; zij vallen in eene zeer donkere plaats van de schildering. De rug boven den slagvleugel is grijs; de slagvleugel zelf rondom zwart. Op den slagvleugel en op de veeren (slagpennen? — O. —), die wit zijn, bevinden zich minstens vijf schakeeringen van kleuren, verschillend van die van het lichaam.

(*Id.* p. 26). Hier spreek ik over het feit, dat de Dodo wel niet geschreeuwd zal hebben, wanneer men hem greep. Frappant is

daarom de passage in den brief van eenen anonymus (1631, zie WINKLER 1887) „haar oorloochsgeweer was haer mont, daar mede sy fel wisten te bijten”. Bedoeld is hier natuurlijk: wanneer men den Dodo greep; van schreeuwen of geluid geven is hier geen sprake, hetgeen de berichtgever (hij was een grappemaker!) zeker op koddige wijze verteld zou hebben, indien de vogel geluid gegeven had.

(*Ad p. 37 en 53*). Zoolang niet bekend is, hoe de Dodo van ROELANDT SAVERY van Dr. SEIFFER eruit ziet, kan niet uitgemaakt worden, of deze schilderij naar eenen anderen, dan de op p. 53 genoemde Dodo's vervaardigd is. Evenmin is dit het geval met den Dodo van ROELANDT SAVERY in de Galerie der Gesellschaft für Bildende Kunst te Berlijn.

(*Ad p. 37 en 53*). Volgens HAVERKORN 1892 werkte ROELANDT SAVERY zoowel voor Rudolf II (dus te Praag tot 1612) als voor MATTHIAS (dus te Weenen 1612—1618). Wellicht is dus menig schilderstuk, door VON FRAUENFELD 1868 vermeld, van zijne hand. Hij leefde van 1619 tot zijn dood, 1639, te Utrecht. Derhalve kunnen wij uit deze mededeeling besluiten, dat zijne 8 schilderijen met Dodo's (1626—1638) te Utrecht, of, zoo niet te Utrecht, dan toch in Nederland vervaardigd zijn. Evenzoo, dat de 6 (8?) Dodo-exemplaren, die hij afbeeldde, in Nederland ingevoerd werden.

(*Ad p. 53 en 91*). Volgens HAVERKORN 1892 werkte HOEFNAGEL 1582—1590 te Weenen, 1590—Augustus 1660 bij Rudolf II, dus te Praag. Derhalve werd ook de schilderij van den jongen Witten Dodo tusschen Juli 1599 (aankomst te Amsterdam) en Augustus 1600 (HOEFNAGEL's overlijden) te Praag vervaardigd.

(*Ad p. 73—77*). Van den heer P. DE BRUYNE te Middelburg vernam ik nog dd. 1 Mei 1917, dat ZE. „± 15 jaar geleden te Londen de „Wallace-Collection” bezocht en aldaar in het trappenhuis een mooi vogelstuk zag met een Witten Dodo, het bekende dikke model, met gelen snavel en struisveeren aan den staart.” - Vermoedelijk is dit „vogelstuk” identiek aan een der aquarellen van WITTHOOS, fig. 23 of 24.

IX.

LITERATUUR.

■ beteekent: geraadpleegd; □: den inhoud ervan, voor zoover den Dodo betreft, vond ik in een der geraadpleegde werken.

De moeite, tijd en geld, die mij het opsporen van boeken kostten,

hebben mij doen besluiten, achter elk werk, dat ik kon raadplegen, mede te deelen, in welke bibliotheek het zich bevindt. Moge dit voorbeeld navolging vinden.

A. GESCHIEDENIS.

■ Mr. J. C. DE JONGE. Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, Deel I, 1833, p. 36 (*Openb. Bibl. Arnh.*).

■ Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE. De opkomst van het Nederlandsche Gezag in Oost-Indië (1595—1610). Verzameling van onuitgegeven stukken uit het Oud-Koloniaal Archief. Deel I, 1862, p. 91—108, spec. p. 102. (*Openb. Bibl. Arnh.*).

■ Dr. R. FRUIN. Tien jaren uit den Tachtigjarigen Oorlog, 1588—1598. 4^e Uitg. 1889. spec. p. 181—236. (*Bibl. T. Hazewinkel; Openb. Bibl. Arnh.*)

B. AARDRIJKSKUNDE.

■ J. HUYGHEN VAN LINSCHOTEN. Itinerario, voyage ofte Schipvaert van J. H. v. L. naar Oost-ofte Portugaels Indiën. Antverpia apud Joannem Baptistam Vrient (s. d. maar beslist van 1595). Kaart met het eil. Nazare! (*Openb. Bibl. Arnh.*) (Zie ook THEVENOT 1663).

C. SCHILDERKUNST.

■ Mr. C. H. IMMERZEEL en C. IMMERZEEL. De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters, van het begin der vijftiende tot op de helft der negentiende eeuw. Amsterdam, Gebr. Diederichs, 1855. 3 deelen. (*Openb. Bibl. Arnh.*)

■ Dr. A. VAN DER WILLIGEN Pz. Geschiedkundige Aanteekeningen over Haarlemsche Schilders en andere beoefenaren van de beeldende kunsten. Haarlem, Ervⁿ. F. Bohn. 1866. (*Bibl. Dr. A. v. d. Willigen, Velp.*)

■ Dr. A. VAN DER WILLIGEN Pz. Les Artistes de Harlem. 1670. (*Bibl. Teyler, Haarlem; Bibl. Bat. Gen. Rott.*)

■ A. J. VAN DER AA. Biografisch Woordenboek der Nederlanden. 12 deelen. Haarlem, 1852—1878. (*Openb. Bibl. Arnhem.*)

■ (Catalogues de Vente des) Collections Artistiques formées par feu M. A. VAN DER WILLIGEN, Oncle et M. A. VAN DER WILLIGEN Pz., Neveu &c. (dix parts). La Haye, A. G. DE VISSER, et FREDERIK MULLER, Amsterdam, 1874—1879. (*Bibl. Dr. A. v. d. Willigen, Velp.*)

■ P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK. Notice descriptive des Tableaux et Sculptures du Musée-Boymans. 1892. (*Bibl. H. A. L. v. Olphen, Arnh.*)

■ KURT ERASMUS. Roelant Savery, sein Leben und seine Werke. Halle'sche Doktorsdissertation. 1908. p. 47—48. (*Bibl. Dr. C Hofstede de Groot, den Haag.*)

D. BIBLIOGRAPHIE.

■ W. ENGELMANN. Bibliotheca historico-naturalis. Verzeichniss der Bücher über Naturgeschichte welche... in den Jahren 1700 (lees 1400)—1846 erschienen sind. Leipzig 1846. (*Bibl. mea.*)

■ J. VICTOR CARUS und W. ENGELMANN. Bibliotheca Zoologica. Verzeichniss der Schriften... welche... vom Jahre 1846—1860... erschienen sind. Leipzig. 1861. 2 deelen. (*Bibl. mea.*)

■ O. TASCHENBERG. Bibliotheca zoologica II. Verzeichniss der Schriften... welche... vom Jahre 1860—1880... erschienen sind. Leipzig 1885—1913. 7 deelen (*Bibl. mea.*)

■ Zoologischer Anzeiger, herausgegeben von J. VICTOR CARUS. Leipzig. v. 1, 1878—v. 18, 1895. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*)

■ Bibliographia Zoologica. Leipzig v. 1, 1896—v. 18, 1913 (Niet verder verschenen). (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*)

■ H. E. STRICKLAND and A. G. MELVILLE. The Dodo and its Kindred: etc. London, 1848. (Bevat literatuur van 1601—1848). (*Bibl. R. Hoog. L.-T.-& B.b. School, Wageningen; Artis Amst.; Teyler, Haarl.*)

■ G. RITTER VON FRAUENFELD. Neu aufgefundene Abbildung des Dronte... etc. Wien, 1868. (Bevat literatuur van 1848—1868. (*Bibl. Teyler, Haarlem.*)

■ Sir W. ROTHSCILD. Extinct Birds &c. London, 1907. (Bevat literatuur van 1580—1907.) (*Bibl. Warasnick, Arabem.*)

E. OVER OUDERE MENAGERIËN.

GUSTAVE LOISEL. Histoire des Ménageries de l'Antiquité à nos jours. v. 1. p. 262—263... „Nous pouvons signaler encore, pour finir avec l'Autriche du 16e siècle, quelques paires de chevaux sauvages et six jeunes aurochs que l'archeduc FERDINAND, fils de l'Empereur FERDINAND Ier, nous fait demander au duc de Parme en 1558, pour son château de Prague." (Mededeeling van Dr. KERBERT Amsterdam).

FITZINGER, L. J. Versuch einer Geschichte der Menagerien des österreichisch-kaiserlichen Hofes. — In: Sitz. ber. math. nat. Cl. Acad. Wiss. Wien. v. 10. 1853. p. 300—403, p. 626—710. — P. 311: Ebersdorf: „Rudolf II had dieselbe anschnlich uit fremden Thieren bereichert: — von den Thieren ist nur ein Elephant be-

kannt." — P. 314: Nengebäu: „Rudolf II hatte diese Menagerie durch Ankauf vieler fremden Thiere bedeutend vermehrt." — Onder de vogels wordt wel een *Struthio camelus* genoemd, doch geen kasuaris, noch Dodo. (*Bibl. Kon. Acad. Wet. Amst.*)

FITZINGER, L. J. Geschichte des kais. kön. Hofnaturalien Cabinets zu Wien; I Abt. — In. Sitz. ber. math. nat. Cl. Acad. Wiss. Wien. v. 21. 1856. p. 433—480. — P. 436: „Auch Rudolf II verwendete oft bedeutende Summen auf den Ankauf seltener Pflanzen für seine Gärten, und fremder Thiere für seine Menagerien, &c." (*Bibl. Kon. Acad. Wet. Amst.*)

F. OVER RAPHIDAE (DODO'S).

De methode, door STRICKLAND & MELVILLE 1848 gevolgd, om vóór den titel het jaartal te plaatsen van de reis, of van den passus waarover het werk handelt, voert tot groote verwarring. Het opgeven van verkeerde titels, brengt groot tijdverlies te weeg door het opzoeken naar zulke onbestaande literatuur.

Onderstaande Lijst maakt geen aanspraak op volledigheid. Telkens vond ik titels, die in de Literatuur over dit onderwerp nog onbekend waren. Ook anderen, na mij, zullen wel meer literatuurbijdragen kunnen leveren.

□ (Een verkort verhaal van de reis van 8 schepen onder NECK, in het duitseh, door den Dantziger GOTHARD ARTHUS, een der tochtgenooten, bereikte den uitgevers van het volgende boekwerk. Vermoedelijk is dit verkort verhaal nooit verschenen.) (Volgens HAMMEL 1847. Ik heb deze bewering niet in de BRIJ kunnen vinden.) Wel ken ik de verkorte reisverhalen van ARTHUS van 1606, maar deze bevatten niets over Dodo.

■ Variorum Navigationis, sub titulo generali Les Petits Voyages en Afrique et l'Asie. Tom. I. Francofurti ad Maenam. Sumpt. T. & J. J. de Bry. 1601. Pars quarta Indiae Orientalis... 1. (LINSCHOTEN, PALUDANUS);... 2. Novissima Hollandiorum in Indian Orientalem navigatio. &c. (1598—1599) (reis van VAN NECK). (Volgens Hammel, 1847, zou deze Pars Quarta reeds Febr. 1600 afgesloten zijn. Ik heb deze bewering evenmin in het werk zelf kunnen vinden). (*Kon. Bibl. Haag*).

■ Het tweede Boeck, Journael oft Dagh-register, inhoudende een warachtich verhael ende Historische Vertellinghe van de reyse gedaen door de acht schepen van Amstelredamme gheseylt inden Maent Martij 1598. onder 'tbeleydt van den Admirael JACOB CORNELISZ. NECK, ende WYBRANT VAN VVARVVICK als Vice-Admirael

&c. &c. Tot Amstredam by CORNELIS CLAESZ. OPT WATER IN
Schrifboeck. Anno 1601. (Ik houd deze editie, niet die van Mid-
delburg voor de oorspronkelijke, omdat de schepen te Amsterdam
niet te Vlissingen, binnenliepen). (*Kon. Bibl. Haag*).

■ Le second livre, Journal ov Comptoir, contenant le vray
discours et narration historique du voiage faict par les huit Navires
d'Amsterdam, au mois de Mars l'An 1598. sous la conduite de
l'Admiral JACQUES CORNELLE NEQ, et du Vice-Admiral VVibram
de VVarwicq. Amsterdam, Corn. Nicolas, 1601. (*Bibl. Univ. Amst.*

■ Het tweede Boeck. . . (&c., als hierboven). Middelburg. 1601
(is jonger dan de fransche uitgave; want er staan afdrukken van
fransche klichés in). (*Bibl. Univ. Amst.; Bibl. Rijks Univ. Leid.*)

□ (Hetzelfde, vertaald in het Engelsch, 1601. London.)

□ Collectiones peregrinationum in Indiam Orientalem. Opus
illustratum figuris aeneis fratrum DE BRY et MERIANI. Frankfurt
ad Maenam. Oppenh. 1590—1634. Pars II. vol. 1. N°. 3. Navi-
gatio Hollandiorum in Insulas Orientalis Javis et Sumatram, 1601.

■ Variorum Navigationis, sub Titulo Generali Les Petits Voya-
ges en Afrique et l'Asie. Tom. II. Franc. ad Maen. apud J. T. &
J. J. de Bry, 1601—1619. Quinta pars Indiae Orientalis Qua
continentur Vera & accurata descriptio universae navigationis illius,
quam Hollandium octonis navibus in terras Orientalis, praecipuè verò
in Javanas & Moluccas Insulas, Bantam, Bandam & Ternatem, &
susceperunt: qui An. 1598 Amstredamo soluentes, &c. 1601. —
(Hierin vond ik bij de reizen van VAN LINSCHOTEN, VERHOEVEN
SPILBERGEN, &c. niets over het eiland Mauritius. Blijkbaar is alles
zeer verkort en zijn geheele stukken weggelaten.) (*Kon. Bibl. Haag*.)

□ (Het Tweede Boeck, duitche vertaling) Nürnberg 1602.

□ (Idem) Frankfurt. 1605.

■ CAROLI CLESH Atrebatis, Aulæ Caesareae quondam Familiaris.
Exoticorum Libri decem: &c. Antverpiae 1605. (*Bibl. Univ. Utr.*)

□ Le second Livre, &c. (zelfde titel als 1601) Amsterdam 1609

■ CAH PLINI SECUNDI. Des wijtberoemden, Hoochgeleerden ouden
Philosophi ende Natuyreondigers, Boecken ende Schriften, in drie
deelen onderscheyden, &c. &c. Tot Arnhim, Ghedruckt by JAN
JANSZEN, Anno 1610. — (Het voorbericht is niet onderteekend
Bevat niets over den Dodo. Zie 1650, etc. en p. 65. (*Bibl. Artis*

□ Eylffter Schifffahrt ander Teil od Kurtzer Verfolg u. Contin-
terung der Reyse, so von den Holl. u. Seeländern in die Ost Indien
mit neun grossen u. vier kleinen Schiffen von 1607 bis in das 1612. Jahr
unter der Admiralschafft PETER WILHELM VERHUFFEN verrichtet worden
&c. zusammengebracht von JOH. VERKENS. Frankfurt 1613, p. 50, 51

□ *Ander Schiffart in die Orientalische Indien, So die Holländische Schieff (welche im Martio 1598 aussgefahren, daouen die 2 letzte in Mayo 1600 mit grossem Schatz von Würtz widerkommen seynd) verrichtet. Darinn kürztlich, doch wahrhaftiglich, der gantze Success der Reyse erzehlet wirdt. Mit etlichen nötigen erkläring, Carten und Figuren gezieret, durch LEVINUM HULSIUM. Editio Tertia. Franckfurt. In verlegung LEVINI. HULSII Wittib. 1615 (gr. 4). Bd. 1 p. 12—13.*

■ *Historiale Beschrijvinghe, Inhoudende een waerachtig verhael vande reyse ghedaen met acht schepen van Amsterdam, onder 't beleydt van den kloekmoedighen Admirael JACOB CORNELISZ. NECK ende VVYBRANT VAN VVARWIJCK Vice Admirael van 't ghene haer op de selfde reyse is bejeghent ende weder-varen. Enz. t'Amsterdam, Colijn, 1619 (Prov. Bibl. Zeel.).*

□ *J. TATTON. Voyage of Castleton (1613) In: Purchas's Pilgrimage, ed. 1625. v. 1. p. 333.*

□ *NIC. VAN WASSENAER. Historisch Verhael aller gedenckwaardige geschiedenissen. Amsterdam, 1626, 4°, v. 10, p. 119, 121.*

□ *Sir THOMAS HERBERT. A Relation of some yeares' Travaile, begunne Anno 1626, into Afrique and the greater Asia, especially the territories of the Persian Monarchie, and some parts of the Oriental Indies and Isles adjacent. By T. H. Esquier. Fol. London 1634, p. 211.*

□ *(M. S. Diary of THOMAS CROSSFIELD 1634, vide STRICKLAND 1849).*

■ *JOANNIS EUSEBII NIEREMBERGII Madritensis ex Societate Jesu in Academia Regia Madritensi Physiologiae Professoris Historia Naturae, Maxime peregrinae, libris XVI. distincta. &c. &c. Antverpiae, ex Officina Plantiniana Balthasaris Moreti 1635. (Bibl. Rijks. Univ. Utr.)*

□ *Sir THOMAS HERBERT. Some yeares' Travels into divers parts of Asia and Afrique, describing especially the two famous empires, the Persian and Great Mogull. Revised and enlarged by the Author fol. London, 1638. p. 347. (2d Ed).*

□ *(M. S. of LESTRANGE 1639, vide BROWN 1836).*

■ *C. PLINI SECUNDI Des wydt vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken, t'Amsterdam, 12°, By ABRAHAM en JAN DE WEES. Boekverkoopers inde 4. Evangeliste. s. d. (naar op pp. 147, 261 en 345 staat 1643, dus vermoedelijk 1644. De voorrede is onder-teekend T. V. D. (Bibl. Th. Hoytema) (1651? Zie p. 63).*

■ *Begin ende Voortgaangh van de Vereenighde Nederlantsche Gecooctroyeerde Oost-Indische Compagnie, vervattende de Voornaemste*

Reysen, &c. &c. Gedrukt in den Jaere 1646. (De reizen zijn bijna alle afzonderlijk gepagineerd). (*Prov. Bibl. Zeel.*).

■ Waerachtigh verhael van de Schipvaerd op Oost-Indien ghedaen by de acht Schepen in den jare 1598, van Amsterdam uyt-ghezeylt, onder 't beleyd van den Admiraal JACOB CORNELISSOON VAN NECK, ende vice-Admiraal WYBRAND VAN WARWIJCK: Getrokken uyt het Journael ofte Dagh-register voor desen daet van ghedruckt, ende door-gaens tot beter onderrechtinghē des Lesers, uyt verscheyden andere Schrijvers verrijckt.

■ Journael ofte dagh-register van de Voyagie ghedaen onder het beleydt van den Admiraal WOLFHART HARMANSEN. Naer de Oost-Indien, in de Jaren 1601. 1602. ende 1603.

■ Verhael, ende Journael, vande Voyagie, gedaen van Bantam, naer de Custe van Choromandel, ende andere quarteren van Indien, door den Opper-Coopman PAULUS VAN SOLT. Inden Jaere 1605. 1606, 1607, 1608. Onder den Admiraal STEVEN VANDER HAGEN.

■ Historisch Verhael van de Voyagie . . . onder het beleydt van den Admiraal STEVEN VANDER HAGEN. . . . (Hierachter, p. 26:) Schip-vaerd by de Hollanders ghedaen naar Oost-Indien, onder 't beleydt van den Admiraal JACOB HEEMSKERCK, in den jare 1601. Ghetogen uyt het Journael, ghelouden by REYER CORNELISZ., Stuytman op 't Schip ghenaemt, *de Swarte Leeuw*, uytgevaren voor Vice-Admiraal van de Vlote, daer Schipper op was ADRIAEN BLOCK.

■ Historische Verhael, vande treffelijke Reyse, gedaen naer de Oost-Indien ende China, met elf Schepen. Door den Maesthaften Admiraal CORNELIS MATELIEF de Jonge. Inde Jaren 1605. 1606. 1607. ende 1608. — (Hierachter p. 140:) Brieven gheschreven by JACQUES L'HERMITE de Jonge aen sijn Vader, de voorige Voagie onder den Admiraal CORNELIS MATELIEF betreffende.

■ Journael ende Verhael, van alle het gene dat ghesien ende voor-ghevalen is op de Reyse, gedaen door den E. ende Gestrengen PIETER WILLEMSZ. VERHOEVEN. Admiraal Generael over 13 Schepen, gaende naer de Oost-Indien, China, Philippines, ende bijleggende Rijken, Inden Jare 1607. ende volgende. Alles ghetrokken uyt de Journaelen gehouden by JOHAN DE MOELRE. . . . ende JACQUES LE FEBVERE. . . .

■ Historische ende Journaelsche Aenteykeningh, Van 't gene PIETER VAN DEN BROECKE op syne Reysen, soo van Cabo Verde, Angola, Guinea, en Oost-Indien (aenmerkens waardigh)

voorghevalen is &c. — (Hierna p. 19:) Volgt nu mijn Voyagie naer Oost-Indien, voor Opper-Coopman, door 't versoeck van den General GERARDT REYNST. &c.

■ Historisch Journael van de Voyagie ghedaen met zes schepen . . . door de Strate Magallanes . . . Onder 't gebiedt vanden Heere JORIS VAN SPILBERGEN, als Commandeur Generael over de Vlote.

■ Australische Navigatien, ontdeekt door JACOB LE MAIRE ende WILLEM CORNELISZ. SCHOUTEN. Inde Jaeren 1615. 1616 1617.

■ Journael ofte Gedenckwaardige beschrijvinghe vande Oost-Indische Reyse van WILLEM IJSBRANTSZ. BONTEKOE van Hoorn Begrypende veel wonderlijke en gevaerlijke saecken hem daer in wedervaren. Begonnen den 18. December 1618. en vol-eynt den 16. November 1625. Tot Hoorn, Ghedruckt by ISAAC WILLEMSZ. Voor IAN IANSZ. DEUTEL. Boeck-verkooper op 't Oost in Biestken's Testament, Anno 1646. — (Van deze oorspronkelijke editie zijn vóór 1800 meer dan 50 edities verschenen, die ik op 3 na, niet vermelden zal. Men vindt een overzicht ervan achter HOOGWERFF's uitgave van BONTEKOE 1915). (*Openb. Bibl. Arnh.*)

■ Oost- en West-Indische Voyagie door de Strate Magallanes &c. &c. JORIS SPILBERGEN alsmede de wonderlijke Reyse . . . SCHOUTEN en LE MAIRE. Mitsgaders &c. Amsterdam, Hartgerts, 1648. (*Proo. Bibl. Zeel.*)

■ (p. 5) Historisch Journael vande Voyagie ghedaen met zes schepen . . . door de Strate Magallanes . . . JORIS VAN SPILBERGHEN p. 65. Amsterdam. 1648.

■ (p. 67) Journael ofte Beschrijvinge van de wonderlijke Reyse, ghedaen door WILLEM CORNELISZ. SCHOUTEN van Hoorn In de Jaren 1615. 1616. 1617. &c. Amsterdam. 1648. p. 117.

■ Wonderlijke Historische Ende Journaelsche Aenteykeninghe van 't ghene PIETER VAN DEN BROECKE, op sijne Reyzen, soo van Cabo Verde, Angola, Gunea, Oost-Indien &c. t'Amsterdam, Joost HARTGERTS, 1648. (*Bibl. Univ. Amst.*)

■ Waerachtigh Verhael van de Schip-vaert op Oost-Indien, Ghedaen by de acht Schepen, onder den Heer Admiraal JACOB VAN NECK, en de Vice Admiraal WYBRAND van Warwijck, &c. Amsterdam, Joost HARTGERTS, 1648. — (*Bibl. Univ. Amst.*)

■ Derde voornaemste Zee-getogt (der verbondene vrije Nederlanderen) na de Oost-Indien: gedaan met de Achinsche en Moluksche vloeten, onder de Ammiralen JACOB HEEMSKERK en WOLFERT HARMANSZ. In den jare 1601, 1602, 1603.ENZ. Gefrocken uit de

naerstige aantekeningen van WILLEM VAN WEST-ZANEN, Schipper op de *Brin-Is.*... en met eenige noodige bijvoegselen vermeerderd, door H. SOETEBOOM. Amsterdam, 1648, 4°. (*Proc. Bibl. Zeel. Bibl. Univ. Leid.*).

□ Waerachtig verbael (enz., zelfde titel als van 1648) Amsterdam, 1650.

■ Journael ofte Gedenckwaerdige beschrijvinge van de Ost-Indische Reyse van WILLEM HSBRENTSZ BONTÉ-KOE van Hoorn. Begrijpende veel wonderlijke ende gevaerlijke saecken hem daer in weder varen. Begonnen den 18. December 1618. en vol-eynd den 16 November 1625. t'Amsterdam, Hartgers, 1650. (*Proc. Bibl. Zeel.*)

■ C. PLINI SECUNDI. Des wijdt-vermaerden Natur-kondigers vijf Boecken &c t'Amsterdam, By Joost HARTGERS, op den Dam, bezyden het Stadthuys, 18°, 1650, p. 678. (*Bibl. Artis.*).

■ (Zelfde titel) 1651, zie 1644.

■ Journael ofte Een Oost-Indische-Reys-beschrijvinghe, ghedaen door CORNELIS CLAESZ. VAN PURMER-ENDT. t'Amsterdam, 1651. (Hij was stuurman op 't schip *Bantam*, onder 't beleyt van Admiraal PAULUS VAN KAERDEN, 20 April 1606—8 Juni 1609) (*Proc. Bibl. Zeel.*)

□ F. CACHÉ. Relations véritables et curieuses de l'Isle de Madagascar et du Brésil. Paris 1651. 4°, p. 130—131.

■ C. PLINI SECUNDI. Des wydt-vermaerden Natuer-kondigers vijf Boecken, &c. Tot Leeuwarden. Bij GIJSBERT SIBES, Anno 1651. (*Bibl. Rott. Leeschab.*)

□ Museum Tradescantianum or a collection of Rarities preserved at South-Lambeth neer London by JOHN TRADESCANT. London Grismond, 1656. p. 4.

■ C. PLINI SECUNDI. Des wijdt vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken &c t'Amsterdam voor JAN HENDRICKSZ. ende JAN RIET WERTSZ. Boeck-verkooopers. Anno 1657. 12° p. 180. (*Bibl. Univ. Amst.*)

■ C. PLINI SECUNDI. Des wydt vermaerden Natuer-kondigers vijf Boecken, &c. Tot Leeuwarden, By Gijsbert Sijbes, 1657. (N.B. op de titelplaat van 1651 is de 1 veranderd in een 6 : 1656, omdat zij moeilijk in een 7 getransformeerd kon worden). (*Bibl. Sted. Mus. Alkmaar; Sted. Bibl. Leenw.; Bibl. Gem. Rott.*)

□ J. JONSTON. Historiae naturalis de Quadrupedis libri... de Avibus libri VI; &c., p. 122. Amstelodami 1657, p. 122. t. 56

■ GULIELMI PRISONIS Medici Amstelædamensis de Indiae Utriusque Re Naturali et Medica Libri Quatuordecim, quorum contenta pagina sequens exhibet. Amstelædani Apud LUDOVICUM et DANIELEM ELZEVIRIOS, A. 1658. (*Bibl. Artis.*) Titelplaat!

■ JACOBI BONTII Historia Naturalis et Medicæ Libri V. p. 70

Comment. a GULIELMI PISONE. Amstelaedami. 1658. (*Bibl. Artis; Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ I. JONSTON's Naeuwkeurige Beschryving van de Natuur der Vier-voetige Dieren, Vissen en Bloedlooze Water-Dieren, Vogelen, &c. — Dr. I. JONSTON's Beschryving van de Natuur der Vogelen, neffens haer Beeldenissen in koper gesneden. Uit 'et Latijn Vertaelt. Amsterdam 1660 (*Bibl. Artis.*).

■ C. PLINI SECUNDI. Des wijdt-vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken, &c. &c. t'Amsterdam, by ABRAHAM DE WEES, 1662. (Deze druk is dezelfde als die van 1644! De 2 volgende zijn uitgebreider en aan elkaar gelijk). (*Bibl. Univ. Amst.*).

■ C. PLINI SECUNDI, Des wijdt-vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken. &c. &c. t'Amsterdam, by GERRIT VAN GOEDESBERGH, 1662. (*Bibl. Artis.*).

■ C. PLINI SECUNDI, Des wijdt-vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken. &c. &c. t'Amsterdam, By GILLIS VALCKENIER, 1662. 12° (*Bibl. C. W. Reussen.*).

□ C. PLINI SECUNDI, Des wijdt-vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken. &c. &c. t'Amsterdam, bij ABRAHAM WOLFGANGH, 1662.

■ MELCHIZEDEC THIEVENOT. Relations de divers Voyages curieux, qui n'ont point esté publiques. &c. 2 vols fol. Paris. 1663. Vol. 1. (Reis van BONTEKOE. Figuur van DE BONDT en van VAN DEN BROECKE) (*Bibl. Kol. Inst. Haag*). Kaart met het eiland Nazare!

■ Vijf verscheyde Journalen van PIETER VAN DEN BROECK, gehouden op zijne Reysen, na Cabo-Verde, Angola en Guinea, doch voornamentlijk na Oost-Indien, waer in &c. &c. t'Amsterdam, GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN, s. d. (± 1665) (*Bibl. Univ. Amst.*).

■ Journael van de Voyagie gedaen met ses Scheepen, doorde Straet Magalanes, naer de Molucques, Onder het Beleydt van den Heer Admiraal JORIS VAN SPILBERGEN, zijn tweede reys, uytgevaren in den Jare 1614. 1615. 1616 en 1617. &c. t'Amsterdam... by GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN s. d. (± 1665). (N. B. Met beschrijving van Dodo's in de Straet Magalanes!!! en eene figuur!) (*Bibl. Univ. Amst.*). Zie p. 13.

■ Journael ofte Beschryvinge, Van de Avontuerlijke Reyse van WILLEM IJSBRANTSZ. BONTEKOE van Hoorn. Gedaen... na Oost-Indien, uytgevaren den 18. December, 1618. en t'huys gekomen den 16. November, 1625. Verhalende &c. &c. t'Amsterdam, Gedruckt by GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN, in de Nieuwstraat, Ordinaris Drucker van de Journalen ter Zee, en de Reysen te Lande. (N. B. Met dezelfde figuur als hierboven, doch zonder beschrijving.) (*Bibl. Univ. Amst.*) s. d. (± 1665).

■ *Verscheide Oost-Indische Voyagien: Met de Beschrijvingen van Indien.* t'Eerste Deel. t'Amsterdam by GILLIS JOOSTEN SAEGHMAN s. d. ($\pm$ 1665) (*Kon. Bibl. Haag*).

□ *A Catalogue of many natural rarities with great industry, cost and thirty years travel in foraign Countries collected by R. HUBERT alias FORGES, . . . &c.* London, 1665, p. 11.

□ *Beschreibung der Gottorfischen Kunstkammer.* Mit Kupfern. Kopenhagen, 1666. ADAM OLEARIUS.

■ CHARLETON. *Onomasticon zooicon. . . &c. &c.* p. 113, n. 15. Londinii, 1668, (*Bibl. Artis*).

■ *Orientalische Reise Beschreibung. . .* JÜRGEN ANDERSEN aus Schleswig und VOLQUARD IVERSEN aus Holstein. . . . &c. . . . (unter Admirael FLAMINX). Schleswig, 1669. fol. p. (181), (192), 195. — (*Bibl. Rijks Univ. Leid.*).

□ (DUBOIS). *Journal et Relation des Voyages faits par le Sr. D. B. aux îles Dauphine ou Madagascar et de Bourbon ou Mascarenne* 1669. (Dit M. S. werd eerst in 1811 door STRICKLAND gepubliceerd in de *Proc. Zool. Soc. Lond.* v. 12).

□ GESSNERUS *redivivus auctus et emendatus* od. *allgem. Thierbuch*, übersehen durch G. HORST. 8 The., T. III od. *Vollk. Vogelbuch*. Zweyter Teil. Frankfurt 1669. p. 83. (Volgens KILLERMANX 1915 komt in geen der oudere edities van GESSNER de Dodo voor).

□ (PIRE DUBOIS) *Les Voyages faits par le Sieur D. B. aux Isles Dauphine ou Madagascar, et Bourbon ou Mascarenne, és années, 1669—70—71—72.* — 1674. —

■ ADAM OLEARIUS. *Gottorfische Kunst-Kammer*, worinnen &c. &c. Mit Kupfern. Zum andern mal gedruckt. Schleswig, 1674 (*Bibl. Artis*).

■ FRANCISCI WILLUGHBI de Middleton in agro Warwicensi, Ar-migeri, e Regia Societate, *Ornithologiae Libri Tres: in quibus &c.* Totum opus recognovit, digessit, supplevit JOANNES RAIES. Londini 1676. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*; *Bibl. Bat. Gen. Roll.*).

□ CHARLETON. *Exercitationes de differentiis et nominibus animalium.* &c. Ed. II. (van *Onom. zooic.* 1668!) fol. Oxoniae 1677.

□ Sir THOMAS HERBERT. *Some Yeares Travels into divers parts of Africa and Asia the great.* Fol. London, 1677. p. 383.

□ FR. WILLUGHBY (Engelsche vertaling van 1676). London, 1678.

□ A coppey of Mr. BENJ. HARRY's Journall when he was cheif mate of the Shippe *Berkley Castle*, Capt. WM. TALBOT then Com-mander, on a voyage to the Coste and Bay, 1679, which voyage they wintered at the Maurisshes. (*Brit. Mus. Addit. MSS.* 3668. II D.). — (Zij kwamen $\pm$ 5 Juli 1681 op Mauritius, overwin-terden daar; het M.S. werd dus eerst in 1682 te Londen gedepo-

neerd. Zie STRICKLAND 1848, p. 26). (Laatste bericht over levende Dodo's. In 1693 leefde er geen meer; zie STRICKLAND 1848, p. 27).

□ C. PLINI SECUNDI, Des wijdt-vermaerden Natuer-kondigers vijf Boecken &c. &c. t'Amsterdam, voor de Weduwe MICHEL DE GROOT en GILBERT DE GROOT 16... (onleesbaar, waarschijnlijk 1680). Zie p. 64.

■ NEHEMIAH GREW, Museum Regalis Societatis. Or a Catalogue and Description of the Natural and Artificial Rarities belonging to the Royal Society &c. fol. London, 1681, p. 60. (*Bibl. Artis*).

□ Le voyage de G. YSBRANTS BONTÉKOE aux Indes Orientales. Amsterdam, D. DU PRESNE. 1681. p. 15, 16.

■ JOAN NIEVHOF's gedenkwaardige Zee en Landreize door de voornaemste Landschappen van West en Oostindien. Amsterdam, 1682, kl. fol. (*Bibl. Kon. Akad. Wet. Amst.*).

■ C. PLINI SECUNDI, Des wijdt vermaerden Natuerkondigers vijf Boecken. &c. &c. t'Amsterdam by de Weduwe van MICHEL DE GROOT (op de Titelplaat: „en GILBERT DE GROOT”) 16... (onleesbaar, verm. 1682). (*Bibl. Univ. Amst.*). Zie p. 64.

□ EDWARD LLWYD, Catalogus animalium quae in Musco Ashmoleano conservantur. M.S. in Ashmolean Museum. Lib. Dui. Principalis Coll. Aenei Nasi. N°. 29. 1684.

■ Naauwkeurig Verhaal van een Reyse door Indien gedaen en in 't Fransch beschreeven door den heer DELLOX; vertaald door W. CALEBIUS. Utrecht. 1687. 4°. (*Prov. Bibl. Zeel.*).

■ C. PLINI SECUNDI, Des wijdt-Vermaerden Natuerkondigers V. Boecken; &c. Tot Utrecht. By JURIAEN VAN POOLSEM, 1687. (*Bibl. Rijks Univ. Leid.*).

□ RANDLE HOLME Academy of Armory and Blazon. Chester, 1688, Book 2, ch. 13, p. 289.

LACROIX, Relation des Isles d'Afrique. 1688.

□ J. BONTIUS, W. PISO, G. MARCKGRAEF. Oost- en West-Indische Warande, vervattende &c. — Amsterdam, 1694, 8°.

□ MELCHIZEDEC THEVENOT. (Zelfde titel als 1663). Nouv. Edition, fol. Paris, 1696.

□ Colligirte und vermehrte Reisebeschreibungen, bestehend... JÜRGEN ANDERSEN aus Schleswig und VOLQUARD IVERSEN aus Holstein... Hamburg, 1696. fol.

□ CARRÉ, Voyages des Indes Orientales. 2 vols. 12°. Paris. 1699.

□ HYDE, Veterum Persarum et Parthorum et Medorum Religionis Historia. Oxoniae, 4°, 1700. p. 312. pl. 7.

□ Recueil de Voïages qui ont servi à l'établissement et au progrès

de la Compagnie des Indes Orientales, formée dans les Provinces Unies des Pays Bas, 5 vol. 12°. Amsterdam 1702–1706.

□ C. PLINI SECUNDI Des wijd-vermaerden Natuurkondigers vijf Boeken, &c. t' Amsterdam, By de Wed. GYSBERT DE GROOT, 1703. (N.B. Of de titel goed gespeld is? Uit de titelplaat van 1724 maak ik op, dat deze editie van 1703 bestond).

□ JOHN NICHOL. Voyages and Travels to the E. Indies. — In: CHURCHILL'S Collection of Voyages and Travels, 4 vols. fol. London, 1704: v. 2, p. 351.

□ JOAN NICHOL. (Titel als 1682) Amsterdam, kl. fol. 2e druk. 1704.

■ Naauwkeurige Versameling der Gedenk-waardigste Zee- en Land-Reysen na Oost- en West-Indien, &c. &c. Leiden, P. VAN DER AA, Deel 25, 1707. (Hierin, p. 84:) Reys na Oost-Indien Van Kapitein Samuel Castleton. Met het schip de Paarl. Gedaan in het jaar 1612 en vervolgens. Beschreeven door Schipper JOHAN TATTON. (*Bibl. Artis*).

■ Voyage et Aventures de FRANÇOIS LEGUAT, & de ses Compagnions, en deux isles desertes des Indes Orientales. Avec la Relation des choses &c. 2 vols. Londres, Mortier 1708, 12°. v. 1, p. 98 (*Bibl. Artis Amst.*).

■ De gevaarlijke en zeldzame Reysen van den heere FRANÇOIS LEGUAT Met zijn bijhebbend Gezelschap Naar twee Onbewoonde Oostindische Eylanden. Gedaan sedert den jare 1690, tot 1698 toe. &c. &c. Utrecht, Broedelet, 1708 (*Bibl. Artis Amst.*)

□ A new Voyage to the East Indies, by FRANCIS LEGUAT and his companions, 12° Londen 1708.

□ Herrn FRANCISCI LEGUAT, eines Franzosen und seiner Gelehrten Reisen und wunderliche Begebenheiten nach zweyen unbewohnten Ost-Indischer Inseln, nebst einer Erzählung der merkwürdigsten Dinge, die Sie auf der Insul Mauritie &c. angemerkt haben. Frankfurt u. Leipzig, Rohrlachs, 1709.

■ JOANNIS RAI Synopsis methodica Avium et Piscium; Opus posthumum, quod vivus recensuit et perfecit ipse insignissimus Author: in quo, . . . Londini, 1713. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

■ C. PLINI SECUNDI Des wijd-vermaerden Natuurkondigers vijf Boeken, &c. t' Amsterdam, By de Erve de Wed: GYSBERT DE GROOT, en ANTHONY VAN DAM. Anno 1724 (*Bibl. Gem. Rott.*) (N.B. op de titelplaat: by de Wed. GYSBERT DE GROOT, 1703, zie aldaar).

□ PREVOST. Histoire générale des Voyages, 4° Roman, 1721, v. 1—8.

■ F. VALENTIJN. Oud en Nieuw Oost-Indiën, vervattende... Dordrecht en Amsterdam, 1724—1726. 5 dln. 8 bdn. fol. — 5e deel, 10e boek, 7e Hoofdst. p. 152, 1726. (*Bibl. Artis*).

■ C. PLINI SECUNDI, Des wijd-vermaerden Natuurkondigers vijf Boecken. &c. t' Amsterdam, Bij ISAAC VAN DER PUTTE, 1733. — (*Bibl. Rott. Dierg.*).

■ PRÉVOST. Histoire générale des Voyages, &c. &c. La Haye, v. 2. 1747. p. 326. Voyage de Samuel Castleton à Priaman en 1612, p. 332. (*Bibl. Artis*.)

P. H. G. MOEHRING. Avium genera. S^o Auricae, 1752.

□ Catalogue of the Ashmolean Museum at Oxford. 1755.

□ New Catalogue to the Ashmolean Museum in Oxford. 1756.

■ C. PLINI SECUNDI. Zijne Wjd-Vermaerde Natuurkundige Vyf Boeken. &c. Te Amsterdam, By JAN MORTERRE, 1757. — (*Bibl. Rott. Dierg.; Prov. Bibl. Zeel.*).

■ CAROLI LINNAEI... Systema Naturae per Regna Tria Naturae secundum Classes, Ordines, Genera, Species cum Characteribus, Differentiis, Synonymis, Locis. Editio X^a. Holmiae 1758. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ CAROLI LINNAEI... Animalium specierum in Classes, Ordines, Genera, Species Methodica Dispositio, additis Characteribus, Differentiis atque Synonymis, ... secundum decimam Holmiensem editionem. Lugd. Bat. 1759. (*Bibl. Artis*).

■ CAROLI LINNAEI... Systema Naturae (als 1758) Ed. XI^a (= Ed. X^a). Halae 1760. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ G. EDWARDS. Gleanings of Natural History etc. etc. Glanures d'Histoire Naturelle, consistant en figures de Quadrupèdes, d'Oiseaux, d'Insectes, et... avec les descriptions. Angl.-Franç. London, Part II, vol. 6, 1760, p. 179, t. 294. (*Bibl. Artis*).

■ BRISSON. Ornithologia sive Synopsis methodica sistens Avium Divisionem in Ordines, Sectiones, Genera, Species, Varietates. Etc. (Latine et Gallice). Vol. 5. Parisiis, 1760. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

■ BRISSON (zelfde titel; alleen Latijn). 2 deelen. Leiden. 1763. v. 2. p. 214—215. (*Bibl. Artis*).

■ HOUTTULX. Natuurlijke Historie of Uitvoerige Beschrijving der Dieren, Planten en Mineralen, volgens het Samenstel van den Heer LINNAEUS. Met naauwkeurige Afbeeldingen. Deel I, 5e stuk, Amsterdam, 1763. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ CHARLETON. Onomasticon Zoicon... 4° (Ed. III Londini 1763 (vide 1668, 1677)).

■ CAROLI A LINNÉ... Systema Naturae per Regna Tria Naturae, secundum Classes, Ordines, Genera, Species, cum Characteribus,

Differentiis, Synonymis, Locis, Ed. XIII^a Holmiae, 1766, Tom. I, p. 267 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ CAROLI à LINNÉ, . . . (Alsboven) Ed. XIII^a (= Ed. XIV^a), Vindobonae, J. THOMAE DOB. de TRATTNERN, Tom. I, 1767, (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ SALERNE, L'Histoire Naturelle éclaircie dans une de ses parties principales, L'Ornithologie, fol. Paris, 1767 p. 80 (*Bibl. Artis*).

(J. C. V. DE) BOMARÉ, Art. Dronte, Dictionnaire raisonné universel d'Histoire Naturelle, 5 vols, 8° Paris, 1765—1768.

□ J. BONTIUS, Historiae naturalis et medicae Indiae Orientalis Libri VI. a G. PISONE in ordinem redacti, atque additionibus rerum et iconum adaucti, 8° London, 1769.

■ TH. v. B. — C. Plinius secundus, Des Wyd-Vermaarden Natuurkundigen Vyf Boeken &c. Amsterdam, by JAN MORRERRE 1769 (1770) p. 504 (*Bibl. Artis; Bibl. Rott. Dierg.; Bibl. Con. Coll. Nijm.*)

□ G. L. LE CLERC DE BUFFON, Histoire Naturelle des Oiseaux 9. Vols. 4°, Paris 1770—1783. — Vol. 1 p. 480—485.

■ G. L. LE CLERC DE BUFFON, (Idem) 2° Ed. 1771—1786: vol. 2, p. 73—86. — (*Bibl. Artis; Bibl. Bat. Gen. Rott.*)

■ CAROLI a LINNÉ, Systema Naturae ex editione duodecima in Epitomen redactum &c. a JOHANNE BECKMANNO, T. 1. Gottingae, 1772, p. 78 Gallinae. — (Merkwaardig is, dat het geheele Genus 97: *Didas*, weggelaten is!) (*Bibl. Artis*).

□ JONSTON, Histoire naturelle... des... Oiseaux qui habitent le Globe. Trad. du Lat. p. ROBERT, Paris 1773—4. Av. 85 pl.

□ P. VAN DEN BROECKE, XXV.—jaarige Reysbeschrijving naar Afrika en Oost-Indien, 8°, Leeuwarden, 1771.

□ J. M. SELIGMANN, Sammlung seltener Vögel, 8 vols, Nürnberg, 1749—1773; v. 8, 1773, pl. 84.

■ C. PLINI SECUNDI, Des wijd vermaarden Natuurkundigen vijf Boeken &c. &c. Te Amsterdam bij de Erve H: VAN DER PUTTE en B: BOEKHOFF, in de Lootsman, 1776, p. 480. (De voorrede is onderteekend T. V. D., zooals bij 1744, 1750, etc.) (*Bibl. Artis*).

■ G. EDWARDS en M. CATESBY, Verzameling van Uitlandsche en zeldzame Vogelen, . . . Dieren en Plantgewassen, In het Hoogduitsch uitgegeven door J. M. SELIGMANN, In het Nederduitsch vertaald door M. HOUTTUYX, Amsterdam v. 8, 1776, p. 36, 37, t. 84. (*Bibl. Artis*).

■ MOREL, Sur les Oiseaux monstrueux nommés Dronte, Dodo, Cygne capuchonné, Solitaire & Oiseau de Nazure, & sur la petite Isle de sable à 50 lieues environ de Madagascar. — In: Observ. Phys. 1778, v. 12, p. 154. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ J. F. BLUMENBACH, Handbuch der Naturgeschichte, 8°, Göttingen, 1779.

■ G. H. BOROWSKI. Gemeinnützige Naturgeschichte des Thierreichs. 10 vols. 8°. Berlin u. Stralsund. 1780—1789; v. 2, 1781. p. 161, 162. v. 10, pl. 25. (*Bibl. Artis.*)

J. HERMANN. Tabula affinitatum animalium. 4°. Argentorati. 1783. p. 132, 163.

N. G. LESKE. Anfangsgründe der Naturgeschichte. Ed. 2. 8°. Leipzig. 1784.

■ JOHN LATHAM. A General Synopsis of Birds. v. 3. P. 1. 1785, p. 1—4. Tab. 70.

A. J. G. K. BATSCI. Versuch einer Anleitung zur Kenntniss und Geschichte der Thiere und Mineralien, für akademische Vorlesungen entworfen. 2 vols. 8°. Jena. 1788—89.

■ C. VON LINNÉ. Systema Naturae per Regna Tria Naturae secundum Classes, Ordines, Genera, Species, cum Characteribus, Differentiis, Synonymis, Locis. Ed. XIII^a curâ Jo. FRID. GMELIN. Tom. I. 1788. p. 243, 728. (*Bibl. Rijks Hoog. Land-, Tuin-Boschb. sch. Wageningen; Bibl. Artis Amsl.*)

P. A. F. RAY. Zoologie universelle et portative. 4°. Paris 1788, p. 188, 306, 567.

□ J. F. BLUMENBACH. Beiträge zur Naturgeschichte. v. 1. 1790. p. 24. pl. 25. Göttingen.

L'abbé BONNATERRE. Tableau encyclopédique et méthodique des trois règnes de la Nature. Ornithologie. 3 vols. 4°. Paris. 1790(—1823). v. 1. p. 166, 167.

C. P. FUNKE. Naturgeschichte und Technologie. 8°. Braunschweig, 1790.

G. W. J. GATTERER. Vom Nutzen und Schade der Thiere. 1790.

■ JOHN LATHAM. Index Ornithologicus sive Systema Ornithologiae. 2 vols. 4°. London v. 2. 1790. p. 662, 663. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*)

■ J. M. BECHSTEIN. Gemeinnützige Naturgeschichte Deutschlands. 4 vols. 8°. Leipzig. 1789—1795. — v. 2. 1791. p. 186. (*Bibl. Artis.*)

J. M. BECHSTEIN. Kurzgefasste Naturgeschichte des In- u. Auslandes. 2 vols. 8°. Leipzig. 1792(—1794). v. 1. p. 456.

G. SHAW. Naturalist's Miscellany, or coloured figures of Natural Objects drawn and described immediately from Nature. 24 vols. 8°. London. 1790—1813. — Vol. 4. 1792. pl. 123, 143; v. 5. pl. 166.

J. A. DONNDORF. Handbuch der Thiergeschichte. 8°. Leipzig. 1793.

J. M. BECHSTEIN. JOHANN LATHAM's allgemeine Uebersicht der Vögel. 4 vols. 4°. Nürnberg, 1792—1812. — V. 2. 1795. p. 764—766; t. 71.

J. A. DONNDORF. Ornithologische Beyträge zur XIII. Ausgabe des Linné'schen Natursystems. 2 vols. 8°. Leipzig, 1795. — v. 2; p. 19, 20.

■ BUFFON. Histoire Naturelle des Oiseaux v. 1. Ed. 2. à Dordrecht, BLUSSÉ & Fils. 1796. p. 231—236 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ G. CUVIER. Tableau élémentaire de l'Histoire Naturelle des animaux. 8°. Paris. An VI. (= 1798). p. 251. (*Bibl. med.*).

■ J. F. BLUMENBACH. Abbildungen naturhistorischer Gegenstände. Göttingen, 1796—1810. — (Heft 1, N°. 35, met gekleurde figuur, is volgens OKEN in 1799 verschenen). (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

CH. GRANT. The History of Mauritius, or the Isle of France, and the neighbouring Islands from their first discovery to the present time. 4°. London, 1801, p. 114, 114.

■ JOHN LATHAM. Supplement II to the General Synopsis of Birds 1801. p. 286. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

C. STEWART. Elements of Natural History. 2 vols. 8°. Edinburgh. 1801. v. 1. p. 233.

■ J. F. BLUMENBACH. Hand-boek der Natuurlijke Historie; vert. d. BENNET en OLIVIER. Leiden, 1802 p. 287 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

CAMUS. Mémoire sur la Collection des grands et petits Voyages. Paris 1802 p. 212.

■ J. F. BLUMENBACH. Handbuch der Naturgeschichte. 7te Aufl. Göttingen 1803, p. 203. — (*Bibl. Artis.*).

■ GUYENOT DE MONTBEILLARD. Le Dronte, Le Solitaire et l'Oiseau de Nazare. — In: BUFFON Hist. nat. génér. et part. Nouvelle Ed. . . par C. S. SOXNIER. v. 1. 1803? (L'an XI.) p. 336—357, t. 33, f. 1. — Woordelyk Buffon 1772!) (*Bibl. Artis.*).

■ J. F. BLUMENBACH. Manuel d'Histoire naturelle, trad. p. ARTAUD. 2 vols. Metz. 1803. v. 1. p. 256. t. 15. (*Bibl. Artis.*).

J. B. G. M. BORY DE ST. VINCENT. Voyage dans les quatre principales Iles des Mers d'Afrique. 3 vols. 8°. Paris. 1804. — v. 2 p. 302.

■ J. M. BECHSTEIN. Gemeinnützige Naturgeschichte der Vögel Deutschlands für allerley Leser &c., Leipzig 1805 p. 220, 256. (2de druk van 1791). — (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

■ J. F. BLUMENBACH. Beiträge zur Naturgeschichte 2te Ed. v. 1. 1806. Göttingen p. 25. (*Bibl. Artis.*).

C. DUMÉRIL. Zoologie analytique ou méthode naturelle de classification des Animaux. 8°. Paris. 1806. p. 56.

A. REES. Article *Didus* in The New Cyclopaedia or Universal Dictionary of Arts, Sciences, and Literature. Vol. 10. pt. 2.

G. SHAW. Zoological Lectures delivered at the Royal Institution. 2 vols. 8°. London. 1809; v. 1. p. 213. t. 69.

■ Gedenkwaardige Beschrijving, van de Achtjarige en zeer Avontuurlyke Reise van WILLEM YSBRANTSZ BONTEKOE van Hoorn, gedaan na Oost-Indien, Bevattende vele wonderlyke en gevaarlijke Zaken, my op dezelve Reise wedervaren. Te Amsterdam. By B. KOENE, Boekdrukker in de Boomstraat. s.d. ($\pm$ 1810) (*Openb. Bibl. Arch.*)

C. ILLIGER. Prodomus Systematis Mammalium et Avium, additis terminis zoographicis utriusque classis eorumque versione germanica. 8°. Berolini. 1811. p. 215.

■ G. CUVIER. Le Règne animal distribué d'après son organisation, etc. Paris, 1817, v. 1. p. 463. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*)

C. STEWART. Elements of Natural History, 2 d. Ed. 2. vols. 8°. Edinburgh, 1817. v. 1. p. 219.

C. W. S. SOXXIXI. Nouveau Dictionaire d'Histoire Naturelle. Nouv. Ed. 36 vols. 8°. Paris 1816—1819. — v. 9. 1817. p. 589; v. 23. 1817. p. 131; v. 31. 1819. p. 376.

■ J. F. STEPHENS. General Zoology or Systematic Natural History, commenced by the late G. SHAW. — Vol. XII, P. II. Aves, by J. F. STEPHENS. p. 422. Geen figuur (zie 1826). (*Bibl. Rijk's Univ. Leid.*)

■ C. DUMONT. Article „Dronte”. — In: Dictionnaire des Sciences Naturelles. 8° Paris. v. 13. p. 519. 1819. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

C. J. TEMMINCK. Manuel d'Ornithologie, ou Tableau systématique des Oiseaux qui se trouvent en Europe; précédé d'une Analyse du Système général d'Ornithologie. 2° Ed. 4 vols. 8°. Paris 1820—1840; pt. 1. 1820. p. cxiv.

■ J. F. BLUMENBACH. Handbuch der Naturgeschichte. Zehnte Ausg. Göttingen, 1821. p. 213. (*Bibl. Artis.*)

■ J. LATHAM. A general history of Birds. 10 vols. 4° Winchester 1821—1824; v. 8, p. 372—376. t. 135, 1823 (*Bibl. Teyler Haarl.*)

■ BORY DE ST. VINCENT. Article „Création”. — In: Dict. Class. Hist. Nat. v. 5. 1824. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ DRAPIEZ. Article „Dronte”. — In: Dict. Class. Hist. Nat. v. 5. 1824. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ J. F. BLUMENBACH. Manuel of Natural History, transl. by R. F. GORE. 8°. London, 1825. p. 119.

■ N. A. VIGORS. Observations on the natural affinities that connect the orders and families of Birds. — In: Trans. Linn. Soc. v. 14. 1825. p. 484. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ C. DUMONT. Article „Oiseau de Nazare”. — In: Dict. Sci. Nat. v. 35, 1825, p. 494. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ J. F. STEPHENS. General Zoology, or systematic Natural History, by GEORGE SHAW, continued by J. F. STEPHENS. 11 vols. 8° London 1800—1826; vol. 14. p. 308. t. 40. 1826.

■ C. DUMONT. Article „Solitaire”. — In: Dict. Sci. Nat. v. 49. 1827. p. 451. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ Oeuvres complètes de BUFFON. — BUFFON et DAUBENTON, Oiseaux, Tom. 1. f 1828. p. 167—175. — (*Openb. Bibl. Arch.*).

■ J. S. DUNCAN. A summary review of the authorities on which naturalists are justified in believing that the Dodo, *Didus ineptus* LINN., was a Bird existing in the Isle of France, or the neighbouring islands, until a recent period. — In: Zool. Journ. v. 3. 1828. p. 554—567. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ LESSON. — (Extract van DUNCAN 1828, met eigen beschouwing: is een kasuaris. Zie p. 6) — In: (FÉRUSSE) Bull. Sci. Nat. v. 15, 1828, p. 304—305 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ J. E. GRAY. (On the Dodo.) — In: Zool. Journ. v. 3. p. 601; 1828. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

P. J. ESTRUP. Haandbog i Ornithologien eller Naturhistorie of the maerkvaerdigste Fugle. 8° Kjöbenhavn. 1828, p. 173.

J. STARK. Elements of Natural History. 2 vols. 8° Edinburgh. 1828. v. 1. p. 230.

LESSON. Manuel d'Ornithologie ou description des genres et des principales espèces d'oiseaux. 2 vols. 12° Paris, 1828, v. 2. p. 210.

■ R. G. BENNET en J. VAN WIJK. Nederlandsche Zee-reizen. In het laatst der zestiende, zeventiende en het begin der achttiende eeuw. &c. 4° deel. Dordrecht, J. de Vos & Comp. 1829. p. 77, 82, 83, 85. (Reis van VAN NECK) (*Bibl. Artis.*).

□ A. BILLIARD. Voyage aux Colonies Orientales, ou lettres écrites des Isles de France et de Bourbon, pendant les années 1817, 1818, 1819 et 1820. 8° Paris 1829, p. 261.

■ G. CUVIER. Le Règne animal, distribué d'après son organisation; etc. . . . 2° Ed. Paris, v. 1. 1829 p. 497. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

E. GRIFFITH. The Animal Kingdom arranged in conformity with its organisation, by Baron Cuvier; with additional descriptions by E. GRIFFITH. 16 vols. 8° London, 1827—1835; — v. 8. 1829. p. 299, 443.

■ J. V. THOMPSON. Contributions towards the Natural History of the Dodo (*Didus ineptus* Lin.), (fig. 107) a Bird which appears to have become extinct towards the End of the 17th or Beginning of the 18th Century. — In: (LONDON'S) Mag. Nat. Hist. v. 2. 1829. p. 442—448 (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

■ J. F. BLUMENBACH. Handbuch der Naturgeschichte, 12e Ausg. (Göttingen, 1830, p. 174. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ G. CUVIER. Note sur quelques ossemens, qui paraissent appartenir au Dronte &c. — In: (FÉRUSSE) Bull. Sci. Nat. et Géol. v. 22, 1830, p. 122—125 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ G. CUVIER. Note sur quelques ossemens qui paraissent appartenir à une espèce perdue seulement depuis deux siècles. — In: Ann. Sci. Nat. v. 21, 1830, Rev. Bibl. p. 103. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

□ G. CUVIER. (Zelfde titel). — In: Rev. Sept. 103, 104, 109—110, 1830.

■ H. D. DE BLAINVILLE. (La place du Dronte parmi les vautours). In: (FÉRUSSE) Bull. Sci. Nat. et Géol. v. 22, 1830, p. 124. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ GÉOFFROY ST. HILAIRE. (Le Dronte entre les vautours et les Gallinacées). — In: (FÉRUSSE) Bull. Sci. Nat. et Géol. v. 22, 1830, p. 125 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

H. D. DE BLAINVILLE (la place du Dronte à côté du Manchot). — In: Compt. Rend. Sc. Acad. 30 Août. 1830.

(FRORIÉ?). Ueber die Dronte. — In: (FRORIÉ's) Notizen, v. 20. N°. 598, 1830, p. 49—55.

G. CUVIER. Notice of some bones which appear to have been belonged to the Dodo. — In: Edinb. Journ. Nat. & Geogr. Sc. v. 2, v. 3, 1831, p. 30—32.

E. EICHWALD. Zoologia specialis. 3 vols. 8° Vilnae, 1831, v. 3, 1831, p. 257.

■ F. BOIE. Art. „Didus” in ERSCH. & GRUB. Allg. Encycl. Wiss. 1° Leipzig. V. 24. 1833, p. 545, (*Openb. Bibl. Arch.*).

DESJARDINS. Analyse des travaux de la Société d'Histoire Naturelle de l'Isle Maurice pendant la 2e Année. — In: Proc. Com. Zool. Soc. pt. 2, 1832, p. 111. — Phil. Mag. s. 2, p. v. 1, 1832, p. 16.

□ CH. LYELL. Principles of Geology. 2^d Ed. 3 vols. 8° London, 1833; v. 2, 1833, p. 157.

CH. KNIGHT. On the Dodo. — In: Penny Mag. 8° London 1832—1846; v. 2, 1833, p. 209.

CH. TELFAIR. On the bones of the Dodo found in Rodriguez. — In: Proc. Zool. Soc. Lond. pt. 1, 1833, p. 31.

□ CH. LYELL. Principles of Geology. 3^d Ed. 4 vols. 12° London 1834, v. 3, p. 60.

■ H. D. DE BLAINVILLE. Mémoire sur le Dodo, autrement Dronte, (*Didus ineptus* L.). Avec 1 pl. — In: Nouv. Ann. Mus. v. 4, 1835, p. 1—36. (*Bibl. Kon. Akad. Wet.*; *Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

W. SWAINSON. Treatise on the Geography and Classification of Animals. — In: (LARDNER'S) Cabinet Cycl. p. 112, 1835.

■ G. CUVIER. Le Règne animal, distribué d'après son organisation. 3e Ed. &c. v. 1. 1836. p. 306. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ D'HEGUERTY. — In: Mém. Soc. Roy. Sci. Bell. Lett. Nancy, v. 1. 1836. p. 79. (*Bibl. Kon. Akad. Wet. Amst.*).

J. J. KAUP. Das Thierreich in seinen Hauptformen systematisch beschrieben. 3 vols. 8° Darmstadt. 1835, 1836. — v. 2. 1836. p. 232.

■ A. F. A. WILGMAN. Ueber den Dodo. — In: Arch. Nat. 1836. v. 2. p. 271. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

□ Sir THOMAS BROWN'S Works, (WILKON'S Edition). London. 1836. v. 1. p. 369; v. 2. p. 173.

■ W. BUCKLAND. Geology and Mineralogy, considered with reference to natural Theology. 2 vols. 8° London; v. 2. 1837. p. 17. t. 1. f. 120. (*Bibl. Teyler Haarl.*).

■ OKEN. Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände. Stuttgart. 1833—1842. 8° The. 13 Bde. — v. 7. P. 1. 1837. (= Thierreich v. 1. P. 1. Vögel). p. 627—633 (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ H. G. BRONN. Lethaea Geognostica, oder Abbildungen u. Beschreibungen der für die Gebirgsformationen bezeichnendsten Versteinerungen. 2 vols. 8° Atlas, 4° Stuttgart. 1835—1837. p. 824, 1171, 1837. t. 44. f. 7. — (*Bibl. Teyler Haarl.*).

□ W. J. BRODERIP. (The Art.) „Dodo”. — In: the Penn. Cycl. v. 9. p. 47. 1837.

■ M. DE FRESNAYE. Nouvelle Classification des Oiseaux de Proie, ou Rapaces. — In: Rev. Zool. Soc. Cuv. 1839. p. 193. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

□ Notes on BROWN'S Vulgar Errors. British Museum MSS. Sloane. 1839.

■ OKEN. Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände: v. 1. Min. & Geogn. von Dr. F. A. WALCHNER, Stuttgart. 1839. p. 620—624. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

J. E. GRAY. Synopsis of the contents of the British Museum, 12° London. 1840. p. 99.

□ Catalogus van de Verkoop van de Verzameling van G. J. KLINKENBERG te Utrecht op 8 Nov. 1841. p. 36, n. 67.

C. REINHARDT. — In: (FRORIËR'S) Notizen, N°. 364. 1841.

C. REINHARDT. Nöjere Oplyssning om det i Kjöbenhavn fundene Dronte hoved. — In: (KRÖYER'S) Naturh. Tidskr. v. 4. 1842. p. 71—72.

□ R. OWEN. Notice on SAVERY'S picture at the Hague. — In: Penny Cycl. v. 23. p. 243. 1842.

■ Abbildungen* zu OKEN's Allgemeine Naturgeschichte für alle Stände. Stuttgart 1843. Taf. 86. f. 1. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ C. REINHARDT. Genauere Erklärung über den in Kopenhagen gefundenen Drontenkopf. (Extract). — In: *Isis*, 1843, p. 58. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

H. E. STRICKLAND. Report on the recent progress and present state of Ornithology. — In: *Rep. Brit. Ass. Adv. Sci.* 1844. p. 213.

□ H. E. STRICKLAND. On the evidence of the former existence of Struthious Birds, distinct from the Dodo, in the islands near Mauritius. — In: *Prov. Zool. Soc. Lond.* pt. 12. 1844. p. 77.

■ GÉRARD. (Article) „Dronte”. — In: *Dict. Univ. Hist. Nat.* v. 5. 1844. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ GÉRAIS. (Article) „Dronte”. — In: *Nouv. Dict. Class. Hist. Nat.* v. 9. 1844. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ LEHMANN. Ein Nachtrag über den *Didus ineptus*. Mit 1 Abb. — In: *Nov. Act. Ac. Caes. Leop. Car. Nat. Cur.* v. 13. 1845, p. 399—404. — (*Bibl. Kon. Akad. Wet.*)

R. OWEN. Descriptive and illustrated Catalogue of the fossil organic remains of Mammalia and Aves contained in the Museum of the Royal College of Surgeons. 4°. London, 1845, p. 339.

J. HAMEL. Ueber *Didus* und *Dinornis*. — In: *Bull. Phys. Math. Acad. St. Petersb.* v. 4. 1845 p. 49—68.

G. C. CARUS. England und Schottland im Jahre 1844. v. 1. p. 375; 1846.

G. C. CARUS. The King of Saxony's Journey through England and Scotland in the year 1844; transl. by S. C. DAVISON, 8°. London, 1846. p. 187.

R. OWEN. Observations on the Dodo. — In: *Trans. Zool. Soc. Lond.* v. 3. p. 331, 335; 1846.

R. OWEN. Observations on the Dodo. — In: *Proc. Zool. Soc. Lond.* pt. 14. p. 51; 1846.

H. E. STRICKLAND. Preuves de l'existence ancienne d'Oiseaux distincts du Dodo dans les îles voisines de l'île de Maurice. — In: *L'Institut*, v. 13. 1845. n. 582. p. 73—74.

R. OWEN. Ueber den Schädel und die Osteologie des Fusses des Dronte (*Didus*). — In: (*FRORIÉP's*) *Neue Notizen*. Bd. 40. n. 867. 1846. p. 134—136.

C. L. BONAPARTE, Prince di Canino. Sul Dodo. — *Riunione degli Scienziati Italiani in Venezia*. Sett. 1847.

C. L. BONAPARTE, Prince di Canino. Ueber den Dodo. — *Allg. Zeitg.* Sept. 24. 1847; Beilage n. 2131.

■ J. F. BRANDT. Versuch einer kurzen Naturgeschichte des Dodo, mit besonderer Beziehung auf seine Verwandtschaften und seine systematische Stellung. — In: Verh. Russ. Kais. Min. Ges. St.-Pét. 1847. (1848). p. 201—243. Mit 4 Abb. — (*Bibl. Rijks. Univ. Utr.*)

J. HAMEL. Sur un crâne de Dodo du Musée de Copenhague. — In: Bull. Class. Phys. Math. Acad. Imp. Sci. St. Pé. v. 5. 1847. p. 314—318.

J. HAMEL. (Extract van het vorige). — In: L'Institut, v. 15. 1847, n. 709. p. 252.

J. HAMEL. (Idem). — In: Edinb. New Phil. Journ. v. 43. p. 405. 1847.

J. HAMEL. Tradescant der Aeltere, 1618 in Russland. 4°. Petersb. 1847. p. 169. — Rec. Act. Séa. Publ. Ac. Imp. Sci. St. Pé.

H. E. STRICKLAND. On the history of the Dodo and other allied species of Birds. — In: Rep. Brit. Ass. Adv. Sci. 1847. p. 79.

H. E. STRICKLAND (zelfde titel). — In: Athenaeum, 1847. p. 747, 769.

E. FORBES. The fate of the Dodo, an ornithological Romance. — In: Lit. Gaz. Jul. 1847. p. 493.

O. J. SUNDEVALL. Arsberättelse om Zoologiens Framsteg, under åren 1813 och 1844. 8°. Stockholm, 1847. p. 183.

A. WAGNER. Ueber die systematische Stellung des Didus ineptus. — In: Bull. Akad. Münch. 1847. p. 266—272.

□ J. F. BRANDT. Versuch einer (zie 1847). St. Pé. 1848. 8°. 45 p.

■ J. F. BRANDT. Untersuchungen über die Verwandtschaften, die systematische Stellung, die geographische Verbreitung und die Vertilgung des Dodo, nebst Bemerkungen über die im Vaterlande des Dodo oder auf den Nachbarinseln desselben früher vorhandenen grossen Wadvögel. — Extr. in: Bull. Class. Phys. Math. Acad. Imp. Sci. St. Pé. v. 7 (1849) p. 37—42 : 28 Febr. 1848! — (*Bibl. Rijks Univ. Utr.*)

■ L. J. FRIZINGER. Mittheilung über eine Original-Abbildung des Dronte (Didus ineptus Linn.) von Roland Savery in der k.k. Gemälde Galerie im Belvedere zu Wien. — In: Arch. Nat. v. 14. 1848. Bd. 1. p. 79—81. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ J. HAMEL. Der Dodo, die Einsiedler und der erdichtete Nazarovogel. — In: Bull. Class. Phys. Math. Acad. Imp. Sci. St. Pé. v. 7. (1849). n. 5, 6. p. 65—96 : publ. 24 Maart 1848! — (*Bibl. Rijks Univ. Utr.*)

■ J. HAMEL. Der Dodo, die Einsiedler und der erdichtete Nazarovogel. — Overzicht van 1849 in: Arch. Nat. v. 14. 1848. Bd. 1. p. 118—156. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ J. HAMEL (Zelfde titel; uittreksel van 1849 In: (FRORIEP'S) Notizen 3^e Reihe, v. 7 n. 144, 1848, p. 177—182.

■ H. E. STRICKLAND and A. G. MELVILLE. The Dodo and its Kindred; or the History, Affinities and Osteology of the Dodo, Solitaire and other Extinct Birds of the Islands Mauritius, Rodriguez and Bourbon. With 18 lith. Pl. London, 1848. (*Bibl. Rijks Hoog. L.-T.-B.Sch. Wageningen; Artis Amst.; Teyler Haarl.*)

■ S. CABOT JR. The Dodo (*Didus ineptus*) a rascorial and not a rapacious Bird. — In: Bost. Journ. Nat. Hist. v. 5. (1845—1847), p. 490—495. — Uit eene noot op p. 495 blijkt, dat dit gedeelte in 1848 na het verschijnen van Strickland & Melville's monographie verschenen is. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ E. DE SELS LONGCHAMPS. Résumé concernant les Oiseaux brévipennes mentionnés dans l'ouvrage de MM. Strickland et Melville sur le Dodo. — In: Rev. Zool. 1848, p. 293. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

?...; ?...; — In Blackwood's Magazine, Jan. 1849 p. 81.

□ J. HAMEL. (Zelfde titel; apart verschenen). St. Petersburg, 1849.
R. OWEN. Observations on the Dodo (*Didus ineptus*) With. 2 Pl. In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 3. 1849, p. 331—338.

J. STEENSTRUP. Om Hr. Reinhardt's Opdagelse af at Dronten (*Didus ineptus*) er en Due. — In: Forh. Skand. Nat. v. 5. Kjøb. (1847) 1849, p. 948—949.

■ H. E. STRICKLAND. Supplementary Notices regarding the Dodo and its Kindred. N°. 1—8. — In: Ann.-Mag. Nat. Hist. s. 2. v. 3. 1849, p. 136—139; 259—261; v. 4. 1849, p. 335—339. (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*)

□ H. E. STRICKLAND and A. G. MELVILLE. (Zelfde titel als 1848). Extract in: (SILLIMAN'S) Amer. Journ. s. 2. v. 7. 1849, p. 52—67.

H. E. STRICKLAND. Notice of two additional bones of the long-legged Dodo or Solitaire brought from Mauritius. — In: Rep. Brit. Ass. Adv. Sci. 19 Meet. 1849, Trans. Sect. p. 81.

■ R. OWEN. (Aankondiging van zijn werk:) On the Gigantic Birds of New Zealand &c. — In: Ann Mag. Nat. Hist. s. 2. v. 5. 1850, p. 147. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ H. E. STRICKLAND. Supplementary Notices regarding the Dodo and its Kindred. N°. 9 (from n°. 1—8 see 1849). — In: Ann.-Mag. Nat. Hist. s. 2. v. 6. 1850, p. 290—291. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

H. E. STRICKLAND. The Dodo and the presumed extinct birds of Madagascar and Mauritius. — In: (JARDINE'S) Contributions of Ornithology, . . . ? 1851.

□ A. D. BARTLETT. On some bones of *Didus*. With 1 pl. — In: Proc. Zool. Soc. Lond. v. 19. 1851, p. 280—284. — (Zie 1854).

□ W. J. BRODERIP, *Notice of an Original Painting, including a Figure of the Dodo, in the Collection of his Grace the Duke of Northumberland, at Sion House.* — In: Journ. Bell. Lett. Arts. Sci. Apr. 1853. p. 385.

■ W. J. BRODERIP, *Notes of an Original Painting, including a Figure of the Dodo, in the Collection of his Grace the Duke of Northumberland, at Sion House.* In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1853. p. 55. — (*Bibl. Artis*).

LE MAOUT (LEMAOUT). *Histoire naturelle des Oiseaux classés méthodiquement, avec l'indication de leurs mœurs et de leurs rapports avec les arts, le commerce et l'agriculture.* Paris. Baillière, 1853. p. 98 fig. caput et pes.

■ J. VAN DER HORVEN, *Over vogels zonder vleugels van Nieuw-Zeeland* — Alb. Nat. 1853. p. 1—11. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ W. VROLIK, *Over den Dodo of Dronte (Didus ineptus L.)*. — In: Alb. Nat. 1853. p. 177—186. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*; *Bibl. Rijks Hoog. L.-T.-Bh.Sch. Wageningen*).

■ D. LUBACH, *Over eene nieuw ontdekte afbeelding van den Dodo.* — Alb. Nat. 1853. p. 255. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ H. SCHLEGEL, *Over de Struisachtige Vogels (Struthionies)*. — In: Alb. Nat. 1851. p. 323—351. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ C. L. BONAPARTE, *Conspectus avium.* v. 2., 1851 p. 1—3; (*Bibl. Rijks-Mus. Nat. Hist. Leid.*).

■ H. SCHLEGEL, *Ook een woordje over den Dodo, Didus ineptus en zijne verwanten.* — In: Versl. Med. K. Akad. Wet. Amst. v. 2. 1851. p. 232. — (*Openb. Bibl. Arnh.*).

■ A. D. BARTLETT, *On some bones of Didus.* — In: Ann. Mag. Nat. Hist. s. 2. v. 11. 1851. p. 297—301. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

A. REUSS, *Paläontologische Miscellen.* — Denks. K. Ak. Wiss. Wien. 1855. p. 71.

■ W. J. BRODERIP, *Notice of an original Painting, including a figure of the Dodo, in the Collection of his Grace the Duke of Northumberland, at Sion House.* — In: Ann. Mag. Nat. Hist. s. 2. v. 15. 1855. p. 113—116. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ (WM. W. COKER and JOHN GOULD), *Rare Birds.* — In: Ill. Lond. News, Sept. 20. 1856. Suppl. — *Bibl. Rijks Univ. Utrecht*.

R. BOLLE, *Ausgestorbene Vögel nach Strickland.* — In: Journ. Ornith. v. 1. 1856. p. 318.

■ H. SCHLEGEL, *Over eenige uitgestorvene reusachtige vogels van de Mascarenhas-Eilanden. Een tegenhanger tot zijne geschiedenis van Dodo's.* — In: Versl. Med. Kon. Akad. Wet. v. 7. 1858. p. 116. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*; *Openb. Bibl. Arnh.*).

□ H. SCHLEGEL, *Ueber einige ausgestorbene riesige Vögel, a. d. holl. übers.* v. MARTESS. — In: Journ. Ornith. v. 6. p. 367. 1858.

■ W. J. BRODERIP. Additional evidence relative to the Dodo. — In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4 (so called 1862) p. 183—186, publ. 1859. — (*Bibl. Artis*).

■ H. E. STRICKLAND. On some Bones of Birds allied to the Dodo, in the Collection of the Zoological Society of London. — In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4 (so called 1862) p. 187—196, publ. 1859. (*Bibl. Artis*).

■ W. J. BRODERIP. (Zelfde titel als 1855). — In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 4 (so called 1862), p. 197, publ. 1859. — (*Bibl. Artis*).

■ SIR JAMES EMERSON TENNANT. Ceylon, an account of the island physical, historical, and topographical with notices of its natural history, antiquities and productions. London, Vol. 1. 1859, p. 487. (*Bibl. Teyler Haarl.*).

■ CH. LYELL. Principles of Geology. New Ed. New York. 1860. p. 684. (*Bibl. Rijks Hoog. L.-T.-Bh. Sch. Wageningen*).

A. NEWTON (On newly found bones of Didus). — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1860. p. 443.

■ J. VAN DER HOEVEN. De Geographische verspreiding der Dieren. — In: Alb. Nat. 1861. p. 369. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

COQUEREL. Des animaux qui habitent les isles Mascareignes, St. Denis (Maurice), 4^e. 1863.

WEINLAND. Aussterbende Thierarten. — In: Zool. Gart. v. 4. p. 1, 25, 49. 1864.

□ SIDEBOTHAM. — In: Proc. Phil. Soc. Manchester v. 5. p. . . .

□ SIDEBOTHAM. (Les sources du Nil et le Dodo). — Les Mondes, v. 3. 1864. p. 196.

T. T. WILKINSON. (Literary Note on the Dodo, *Didus ineptus*). — In: Proc. Lit. Philos. Soc. Manchester. v. 3. (1862—1864). p. 213. 1864.

■ H. C. MILLIES. Over eene nieuw ontdekte afbeelding van de Dodo. — Gewone Verg. Kon. Akad. Wet. 29 Apr. 1864. — (*Openb. Bibl. Arnh.*)

■ P. HARTING. De bronnen van den Nijl en de Dodo. — In: Alb. Nat. v. 1865. p. 220. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ A. NEWTON. Notes of a visit to the Island of Rodriguez. — In: Ibis. 1865. p. 146.

□ A. NEWTON. Note on a remarkable discovery of Didine bones in Rodriguez. — In: Ibis s. 2. v. 1. 1865. p. 551—552.

■ A. NEWTON. On some recently discovered Bones of the largest known Species of Dodo (*Didus nazarenus*, BARTL.) — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1865. p. 199—201 t. 8. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ A. NEWTON. On a remarkable Discovery of Didine Bones in

Rodriguez. - In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1865, p. 715—718. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ A. NEWTON. (Letter of Mr. Clark about bones in Mauritius). — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1865, p. 732. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ G. CLARK (On the discovery of bones of the Dodo in Mauritius). — In: Mauritius Commercial Gazette 1865.

□ G. CLARK. Account of the late Discovery of Dodo's Remains in the Island of Mauritius. — In: Ibis, s. 2 v. 2 1866, p. 141—146.

□ G. CLARK. Note sur la découverte récente de débris du Dodo à l'île Maurice. — In: Ann. Sci. Nat. s. 5. Zool. v. 6. 1866, p. 19—24.

■ H. SCHLEGEL. Remarques sur quelques espèces éteintes d'Oiseaux gigantesques des îles Mascareignes. — In: Ann. Sci. Nat., Zool. Palae. s. 5. v. 6. 1866, p. 25—49, Pl. 1. — In eene „noot” leest men, dat dit eene letterlijke vertaling is van SCHLEGEL's „Over eenige uitgestorvene reusachtige vogels &c. van 1857. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ TEGTMAYER. (Remarks upon orig. drawing of the Dodo). — In: Quart. Journ. Sci. Juli 1866, p. 115.

■ TEGTMAYER. (Remarks upon orig. drawing of the Dodo). — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1866, p. 201. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ V. S. M. VAN DER WILLIGEN. Over eene nieuwe afbeelding van den Dodo. — In: Proc. Verb. Gew. Verg. Kon. Akad. Wet. 30 Dec. 1865. publ. 1866. — (*Openb. Bibl. Arch.*)

■ D. LUBACH. De Dodo. — In: Alb. Nat. 1866, Wet. Bijbl. p. 23, 24. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ D. LUBACH. De Dodo. — In: Alb. Nat. 1866, Wet. Bijbl. p. 48. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ D. LUBACH. De Dodo. — In Alb. Nat. 1866, Wet. Bijbl. p. 72. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ (NEWMAN.) Dodo bones in the island of Mauritius. — In: Zoologist s. 2. v. 1. 1866, p. 97—99. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ A. NEWMAN. (Note on interesting discovery of Didine (*Didus ineptus*) bones in Mauritius. — In: Ibis, s. 2. v. 2. 1866, p. 128.

■ A. MILNE EDWARDS. Remarques sur les ossements du Dronte (*Didus ineptus*) nouvellement recueillis à l'île Maurice. Av. 5 pl. — In: Ann. Sci. Nat. ser. 5. v. 5. 1866, p. 355—380. Extr. in: Compt. Rend. v. 62. 1866, p. 929—932. — Id. in: Rev. Mag. Zool. s. 2. v. 18. 1866, p. 215—219. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ A. MILNE EDWARDS. Remarks on some Bones of the Dodo (*Didus ineptus*) recently collected in the Mauritius. — In: Ann. Mag. Nat. Hist. s. 3. v. 17. 1866, p. 173—175. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ P. GERVAIS et CH. COQUEREL. Sur le Dronte, à propos d'os de cet oiseau récemment découverts à l'île Maurice. — In: *Compt. Rend.* v. 62. 1866. p. 924—928.

■ P. GERVAIS et CH. COQUEREL. Sur le Dronte, à propos d'os de cet oiseau récemment découverts à l'île Maurice. — In: *Rev. Mag. Zool.* s. 2, v. 18, 1866 p. 209—215. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ R. MEIJER. Neu aufgefundenene Knochen des Dronte (*Didus ineptus* L.). — In *Zool. Gart.* v. 7. 1866. p. 352—354.

□ A. NEWTON. On a remarkable Discovery of Bones of *Didus* in the Island of Rodriguez. — In: *Rep. 34. Meet. Brit. Ass. Adv. Sci.* (1865) 1866. Notice. p. 92.

■ R. OWEN. (On the Osteology of the Dodo (*Didus ineptus*). — In: *Proc. Zool. Soc. Lond.* 1866. p. 4 — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*) — Extr. in: *Int. Obs.* Febr. 1866.

■ OWEN. On the Osteology of the Dodo (*Didus ineptus*, Linn.). — In: *Trans. Zool. Soc. Lond.* v. 6. (So called 1869) publ. 1866. pp. 19—55. — *Met. pl. van skelet in Nat. Gr.*! — (*Bibl. Ichth.*)

□ R. OWEN. Dodo. — *Abstr.* in: *Am. Journ. Sci. Arts.* s. 2. v. 41. 1866. p. 273.

R. RADAU. Le dronte et les espèces perdues. — In: *Rev. Deux Mond.* v. 36. (s. 2. v. 64) 1866. p. 211—224.

...? H. *Didus ineptus*. Con Fig. — In: *Annuaire sci. industr.* v. 3. (1866) 1867. p. 311—317.

BEHN. Ueber die untergegangenen Vögel, zunal die Dronte. — *Sitzb. d. Ges. Isis.* 1867. p. 164.

J. F. BRANDT. Neue Untersuchungen über die systematische Stellung und die Verwandtschaften des Dodo (*Didus ineptus*). — In: *Bull. Acad. Imp. St. Pét.* v. 11. 1867. p. 457—472.

■ W. J. STERLAND. The White Dodo. — In: *Science Gossip.* 1867. p. 5. (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ H. CAMPKIN. The Dodo. — In *Science Gossip.* 1867. p. 52. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ A. NEWTON. (Notice of a picture supp. *Didus* sp. of Bourbon: (of TEGETMEYER 1866)). — *Proc. Zool. Soc. Lond.* 1867. p. .

A. NEWTON. (Note on further discovery of *Didine* bones in Rodriguez. — In: *Ibis.* s. 2. v. 3. 1867. p. 146.

J. NÖGGERATH. Altes und Neues über den Vogel Dronte und über einige andere ausgestorbene Thiere. M. Holzschm. — In: (WESTERMANN'S) *Ill. Monatschr.* v. 21. 1866—67. N°. 126. 1867. p. 607—613.

J. PLANT. Observations on some specimens of the bones of the

Dodo. — In: Trans. Manch. Geol. Soc. n. 6, 1866—67, p. 78—79.

■ G. VON FRAUENFELD. Neu aufgefundenen Abbildung des Dronte und eines zweiten kurzflügeligen Vogels, wahrscheinlich des „Poule rouge au bec de bécaasse“ der Maskarenen, in der Privatbibliothek S. M. des verstorbenen Kaiser Franz. M. 4. Taf. Wien 1868. Fol.—Mk 12. — (*Bibl. Teyler Haarl.*).

■ G. VON FRAUENFELD. Aufindung einer bisher unbekannten Abbildung des Dronte und eines zweiten kurzflügeligen wahrscheinlich von der Maskarenen stammenden Vogels. — In: (*CABANIS*) Journ. Ornith. v. 16, 1868, p. 138—140. — (*Bibl. Kon. Akad. Wiet.*).

■ A. J. JÄCKEL. Eine alte Abbildung des Dronte. Mit Fig. In: Zool. Gart. v. 9, 1868, p. 35—37. — (*Bibl. Univ. Amst.*).

■ F. C. NOLL. Zwei weitere von den Maskarenen verschwundene Vögel. — Zool. Gart. v. 9, 1868, p. 280—282. — (*Bibl. Univ. Amst.*).

■ E. FRIEDEL. Alte Mittheilung über den Walg-Vogel (*Didus ineptus*). — In: Zool. Gart. v. 9, 1868, p. 286. — (*Bibl. Univ. Amst.*).

■ BEHN. Prof. R. Owen's Osteologie der Dronte (*Didus ineptus*). In: „Leopoldina“ Heft 6, n. 5—8, 1868, p. 53—71. — Mit Nachschrift. — (*Bibl. Kon. Akad. Wiet.*).

■ H. C. MILLIES. Over eene nieuw ontdekte afbeelding van den Dodo. — In: Nat. Verh. Kon. Akad. Wet. Amst. v. 11, p. 1—20, 1868. — (*Openb. Bibl. Arnh.*).

□ (?) Abbildung des Dronte. — In: Aus der Natur, v. 16, 1868, p. 674.

C. O. GROOM NAPIER. The Dodo and its home. — In: Nat. Notebook for 1868, p. 287—289; 319—324; 356—359.

□ (?) Neueste Thatfachen über den Vogel Dronte (*Didus ineptus*). — In: Ausland, v. 41, 1868, p. 669—670.

■ (A. NEWTON? Note on unpublished figures of the Dodo and other birds of Mauritius). — *Ibis*, s. 2, v. 1, 1868, p. 503—504. — (*Bibl. Artis.*).

A. NEWTON. Supplement to a Report on the Extinct Didine Birds of the Mascarene Islands. — In: Report 37. Meet. Brit. Ass. Adv. Sci. (1867) 1868, p. 287—288.

□ (B.) Zur Naturgeschichte der Dronte. — In: Gaa, v. 5, 1868, p. 228—231.

■ A. NEWTON. On a Picture supposed to represent the Didine Bird of the Island of Bourbon (Réunion). With 1 col. Pl. — In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 6, (so called 1869) p. 373—376, 1868. — (*Bibl. Artis.*).

R. OWEN. . . . In: Phil. Trans. Roy. Soc. Lond. v. 158. 1870.
 ■? Een uitgestorven Vogel. — In: 1871. (Uitknipsel in *Bibl. Mej. C. A. van der Willigen*).

R. OWEN. On the Dodo (Part II). Notes on the Articulated Skeleton of the Dodo (*Didus ineptus*, Linn.) in the British Museum. With 3. Pl. — In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 7. (P. 7. 1871) 1872. p. 513—525.

■ H. SCHLEGEL. Struthiones. — In: SCHLEGEL's Mus. Hist. Nat. Pays. Bas. v. 4. 1873, p. 183. — (*Bibl. Rijks Mus. Nat. Hist. Leid.*).

AD. GÜRLT. Ueber die angebliche Wiederauflebung der Dronte (*Didus ineptus*). — In: Verh. Nat. Ver. Preuss. Rheinl. Westph. v. 31. 1874. Sitzb. p. 4—5.

■ A. NEWTON. On a Living Dodo shipped for England in the Year 1628. — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1874. p. 307, 447—449. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

C. KOTAL. Blboun nejapný (*Didus ineptus*). — In: Vesmir, v. 4. 1875. p. 25.

■ A. NEWTON. (Exhibition of tracings of some unpublished sketches of the Dodo and other extinct birds of Mauritius. — In: Proc. Zool. Soc. London. 1875. p. 349—350. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

■ A. NEWTON. (Remarks upon a book belonging to the Rev. R. Hooper, containing a notice of the Dodo). — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1876. p. 333—334. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*).

ALFR. NEWTON. Dodo. — In: Enc. Brit. 9. Ed. v. 7. 1877. p. 321—322.

ALFR. NEWTON. Der Dodo. — Aus der Enc. Brit. übers. v. Frau M. Reichenow. — In: Orn. Centr.bl. 1878. n. 17. p. 132—133.

ALFR. NEWTON. Remarks upon a stone supposed to be from the gizzard of *Pezophaps solitaria*. — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1878. P. 2. p. 291—292.

R. OWEN. On the Solitaire (*Didus solitarius* Gm. *Pezophaps solitarius* Strickl.) M. 2. Taf. — In: Ann. Nat. Hist. s. 5. v. 1. 1878. p. 87—98.

F. B. OLDHAM. On the Dodo. (With 1 Pl.) — In: Rep. Rugby Nat. Hist. Soc. (1878) 1879. p. 34—35.

□ R. OWEN. Memoirs of the Extinct Wingless Birds of New Zealand; with an Appendix on those of England, Australia, Newfoundland, Mauritius and Rodriguez. 1879.

EDW. NEWTON and J. W. CLARK. On the osteology of the Solitaire (*Pezophaps solitaria* Gmel.). — In: Phil. Trans. Lond. v. 168. Extra vol. p. 438—451. 1880.

■ J. LEWIS. H. Ludwig, Synopsis der Thierkunde, 3 Aufl. v. 1, 1883, p. 435, f. 331. — *Bibl. mea.*

■ PH. L. MARTIN. Illustrierte Naturgeschichte der Thiere, v. 1, P. 2, Vögel, 1884, p. 393—395, Fig. — *Bibl. mea.*

BAUMGARTNER. In Sachen des Dronte, Didus ineptus. — In: Zool. Gart. v, 26, n. 7, p. 216, 1885.

SCHUFELDT. — In: HARPER'S Weekly, With fig. 1885.

■ H. J. VETH. Uitgestorven Vogels. — In: De Huisvriend, 1886. — (*Bibl. mea*) (met dezelfde figuur).

□ A. J. SERVAAS VAN ROYEN. (Bericht van een ooggetuige). — In: De Navorscher, 1887, N. 1.

■ J. WINKLER. Bericht van eenen ooggetuige aangaande de Dronte (Didus ineptus). — In: Alb. Nat. 1887, p. 201—202. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ F. C. NOLL. Die Veränderungen der Vogelwelt im Laufe der Zeit. — In: Senck. Nat. Ges. Frankf. Bericht 1889, p. 77—113. (*Bibl. mea.*)

■ MAX FÜRBRINGER. Untersuchungen zur Morphologie und Systematik der Vögel. Amsterdam und Jena, 1888, p. 1107, 1277—1285, 1559, 1567, 1582, 1588. — *Bibl. Artis.*

■ K. A. ZITTEL. Handbuch der Palaeontologie, Palaeozoologie, v. 3, Vertebrata: Lief. Aves, 1890; p. 848—849. *Bibl. mea.*

■ Prince R. BONAPARTE. Le premier établissement des Neerlandais à Maurice, Paris, 1890, Pl. 3. — (*Bibl. Kol. Inst.*)

Sir ALFRED NEWTON. On the reported discovery of Dodo's Bones in a Cavern in Mauritius. — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1890, III, p. 402—403.

Sir ALFRED NEWTON and Hs. GADOW. Abstract of a Memoir on some bones of the Dodo and other extinct Birds of Mauritius, recently obtained by Mr. THEOD. SAUZIER. — In: Proc. Zool. Soc. Lond. 1892, IV, p. 543—545.

P. SCHULZ. . . In: Wiss. Beil. Progr. n. 109, d. 2, Städt. höh. Bürgersch. zu Berlin, 1892.

■ G. VON HAYEK. Handbuch der Zoologie, v. 4, 1893, p. 265—268, Fig. 3271—3274. — (*Bibl. mea.*)

■ J. F. VAN BEMMELN. Uitgestorven en uitgeroeide Vogels, N. 1, 2, de Solitaire van Rodriguez, N. 3, Over den Dodo van Mauritius. — In: Javabode 1893. — (*Bibl. Van Bemmelen.*)

■ Sir E. NEWTON and Hs. GADOW. On additional Bones of the Dodo and other Extinct Birds of Mauritius obtained by Mr. THEODORE SAUZIER. With 5 Pl. — In: Trans. Zool. Soc. Lond. v. 13, 1893, P. 7, p. 281—302. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

□ E. NEWTON and H. GADOW. On additional bones of the Dodo &c. — Ausz. von DÖDERLEIN in: Zool. Centr.bl. v. 1. 1894. n. 1. p. 37.

■ G. HARTLAUB. Ein Beitrag zur Geschichte der ausgestorbenen Vögel der Neuzeit sowie derjenigen deren Fortbestehen bedroht erscheint. — In: Abh. Nat. Ver. Brem. v. 14. 1896. p. 1—46 — (*Bibl. Ned. Dierk. Ver.*).

BIEDERMANN. Ueber 2 in der Dresdener Gemäldegalerie neu aufgefundenen Drontebilder. Mit 1 Taf. — In: 22. Jahressv. deutsch. Orn. Ges. in: Abh. Ber. Zool. Mus. Dresd. v. 7. 1897? n. 2. p. 16—17.

? C. DIXON. Lost and Vanishing Birds; Record of some remarkable Extinct Species; Plea for some threatened Forms. 10 Pls. by Ch. Wymper. London. Mac Queen. 1898. 8° 296 p. 7 s. 6 d.

? W. HAACKE. Die Tierwelt des Erdteils lebender Fossilien. — In: Himm. Erd. v. 10. 1898. p. 503—511.

■ Reisverhaal van JACOB VAN NECK, 1598—1599, medegedeeld door Dr. H. T. COLENBRANDER. — In Bijdr. & Med. Hist. Gen. (te Utrecht), v. 21, 1900, p. 194—330. (*Bibl. Univ. Utr.* Bevat niets over den Dodo!).

R. MARTIN. Die Vergleichende Osteologie der Columbiformes, unter besonderer Berücksichtigung von *Didunculus strigirostris*. Ein Beitrag zur Stammesgeschichte der Tauben. In: Zool. Jahrb. Abt. Syst. v. 20. p. 167—352. 2 Taf. 96 figg. 1904.

F. W. TRUE. Dodo Skeleton. — In: Smith. Misc. Coll. v. 47. 1904? p. 517. 1 Pl.

L. von LORENZ von LIBERNAU. Das Skelett einer Dronte. — In: Verh. Zool. Bot. Ges. Wien. v. 55. p. 262—264. 1905.

■ A. E. BREHM. Het leven der Dieren, v. 2. Vogels. Uit het duitsch door S. P. HUIZINGA. Zutphen s. d. 1906? p. 476—478. Zoowel het geschiedkundig als het beschrijvend gedeelte wemelen van onnauwkeurigheden. — (*Bibl. H. B. S.* 5. *Arnhem*).

TH. PARKINS. Lecture on Extinct Birds. — In: Hastings and F. SUTTONS Nat. v. 1. p. 22—3 pls. 1906.

■ S. KILLERMANN. Ausgestorbene und aussterbende Vögel. — In: Natur u. Kultur. v. 4 1906—7. p. sep. 5—8. (*Bibl. med.*).

■ (ALFR. NEWTON) Drawings on Exhibition at Cambridge, 1905. — In: Orn. v. 14, Febr. 1907. p. 82.

■ W. ROTHSCHILD. On Extinct and Vanishing Birds. A short essay on the Birds which have presumably become extinct within the last 500 years, and also of those birds which are on the verge of extinction, including a few which, though not yet so far gone, are threatened with extinction in the near future. — In: Proc. IV. Intern. Orn. Congr. London. 1905. — In Orn. v. 14; Febr. 1907. p. 191—217. — (*Bibl. R. Mus. Nat. Hist. Leiden*).

■ W. ROTHSCHILD. Extinct Birds. An Attempt to unite in one Volume a short Account of those Birds which have become extinct in historical Times, that is, within the last six or seven hundred Years. To which are added a few which still exist, but are on the verge of Extinction. With 45 col. Pl. London 1907. Fol.

(*Bibl. W. Warszucki Arnhem.*)

■ L. VON LORENZ. Die in historischer Zeit ausgestorbenen Vögel. In: Verh. K. K. Zool. Bot. Ver. Wien. v. 58. 1908. p. 217—232. — (*Bibl. Ned. Ent. Ver.*)

■ H. SAMMEREYER. Dummie Vogel. In: Kosmos, Stuttgart. v. 6. 1909. p. 249—251. 1 fig.

■ Boekwerk waarinde figuurvan Schoch. 1910. (Zie HENNICKÉ 1912).

■ HANNS VON SPIELBERG. Aus der Gemälde-Sammlung des Prof. J. Stumpf in Berlin. — In: VELHAGEN und KLASINGS Monatshefte. 25te Jahrg. 1910—11. p. 151. Foto naar DE HONDECOETER!

(*Bibl. Geol. Rotterdam.*)

■ W. P. PYCRAFT. Wingless Birds. — In: Marvels of the Universe of April 30 1912. p. 636—642. Met fraaie foto's! — (*Bibl. C. W. Rossum.*)

■ J. F. VAN BEMMELEN. De Fransche Ballingen op Rodriguez, de eerste Hollanders op Mauritius, en de vreemde vogels, die zij op deze eilanden aantroffen. — Voordracht in Bull. Kol. Mus. Haarl. n°. 50. Juli 1912. — (*Bibl. Kol. Inst. Haarl.*)

■ M. G. DE BOER. Van Oude Voyagien. Op weg naar Indië. Meulenhoff, Amsterdam, 1912, p. 112. — (*Bibl. Kol. Inst. Haarl.*)

■ C. HENNICKÉ. Ausgestorbene und aussterbende Tiere. — In: Natur v. 3. 1912. p. 189—193. — (*Bibl. Univ. Leid.*)

■ A. REICHENOW. Die Vögel. Handbuch der systematischen Ornithologie. 2 Bde. Stuttgart. v. 1. p. 325. 1913. — (*Bibl. Actes.*)

■ S. KILLERMANN. Die ausgestorbenen Maskarenenvögel. Mit 15, davon einigen neu aufgefundenen Abbildungen. — In: Naturw. Woch. v. 30. p. 353—360. 369—378. 1915. — (*Bibl. med.*)

■ G. J. HOOGWERF. Journal ofte (etc.; zie titel 1646; oorspronkelijke editie van BOUTEKOE's reis herdrukt). Utrecht. Oosthoek, 1915. — (*Openb. Bibl. Arnhem.*)

■ J. F. VAN BEMMELEN. Over uitgestorven Vogels der Chatham-Eilanden. In: Verh. Geol. Mijnb. Gen. Ned. & Kol. v. 3. 1916. p. 1—14. — (*Bibl. med.*)

■ G. HEILMANN. Fuglenes Afstamning, med Billeder efter Tegninger af Forfatteren og andre samt Fotografier. — In: Dansk Ornith. Foren. Tidsskr. 1912—1916. — Ook apart 1916: pp. 398: figg. 215.

VERKLARING DER PLATEN.

Plaat I.

Fig. 1. Gevel van „het Schotsche huis” te Vere. Foto firma E. HELDER & ZN. te Middelburg.

Plaat II.

Fig. 2. Dodo van Vere; stoer ♀, $\frac{1}{10}$. Foto Firma E. HELDER & ZN. te Middelburg. Vergrooting van een gedeelte der hierboven genoemde foto.

Fig. 3. Dodo van Florence; stoer ♀. Foto $\frac{2}{1}$ naar die van Dr. S. KILLERMANN in de Naturwissenschaftliche Wochenschrift v. 30, 1915, p. 360 f. 6. a. Met toestemming van den auteur en van Dr. H. MIEHE, uitgever der Nat. Woch. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat III.

Fig. 4. Dodo van VAN NECK; rond ♀. Foto $\frac{5}{2}$ naar de figuur in het Journaal van VAN NECK's reis. Amsterdam 1601. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 5. Dodo van CLUSIUS; ♀ in rui. Foto $\frac{3}{2}$ naar de figuur in CLUSIUS 1605, p. 100. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat IV.

Fig. 6. Dodo van DE BRIJ; rond ♀. Foto $\frac{2}{1}$ naar de kopergravure in den rechterbovenhoek van de Titelplaat van de Brij, 1601, Pars V. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 7. Dodo van den Codex; rond ♀. Foto $\frac{2}{1}$ naar die van Dr. S. KILLERMANN in de Naturwissenschaftliche Wochenschrift, v. 30, 1915, p. 360, f. 6. b. Met toestemming van den auteur en van Dr. H. MIEHE, uitgever der Nat. Woch. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat V.

Fig. 8. Dodo van VAN DE VENNE, vet ♂. Foto $\frac{1}{4}$ naar de pteekening van VAN DE VENNE, 1626, in de Bibliotheek der Rijks Universiteit te Utrecht. Met goedvinden van den heer J. P. VAN SOMEREN, bibliothecaris. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 9. Dodo van DE HONDEKOETER; vet ♂. Foto $\frac{2}{4}$ naar die in VELHAGEN & KLASING's Monatshefte v. 25, 1910, p. 156, naar de schilderij van GILBERT DE HONDEKOETER in de schilderijen-verzameling van Prof. J. STUMPF te Berlijn. Met toestemming van den auteur HANNS VON SPIELBERG en van de Uitgevers. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat VI.

Fig. 10. Linker benedenhoek van Plaat 3 van WILLEM VAN WEST-ZANEN's verhaal, 1618. - Foto $\frac{2}{4}$ G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 11. Mislukte overtrek van den Witten Dodo A van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂; naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI, ed. ABRAHAM & JAN DE WEES, 1651, door VON TSCHUDI; in VON FRAUENFELD 1868, t. 3, f. 9. Met goedvinden van den heer J. J. VERWIJNEN, bibliothecaris van Teyler's Stichting te Haarlem.

Fig. 12. Mislukte overtrek van den Witten Dodo B van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂; naar de houtsne in STRICKLAND & MELVILLE 1848, p. 63. (zoogenoemde facsimile naar de figuur in BONTÉKOE's reis, ed. SAEGHMAN ± 1665) door VON FRAUENFELD; in VON FRAUENFELD, 1868, t. 3, f. 8. Met toestemming van den heer J. J. VERWIJNEN, bibliothecaris van Teyler's Stichting te Haarlem.

Plaat VII.

Fig. 13. Witte Dodo van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂; Foto $\frac{1}{4}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. G. VAN GOEDESBERG, 1662. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 14. Dezelfde kliché maar met te dikke drukinkt. Foto $\frac{1}{4}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. JOOST HARTGERS, 1650. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 15. Witte Dodo A van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂; Foto $\frac{1}{4}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. ABRAHAM en JAN DE WEES, ± 1651. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 16. Witte Dodo B van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂. Foto $\frac{1}{4}$ naar de houtsne in C. PLINI SECUNDI ed. GILBERT SIBES 1651. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat VIII.

Fig. 17. Witte Dodo C van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂. Foto $\frac{1}{1}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. Wed. van M. DE GROOT, 1682. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 18. Witte Dodo D van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂. Foto $\frac{1}{1}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. Wed. G. DE GROOT en A. VAN DAM, 1724. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 19. Witte Dodo E van SALOMON SAVERY; vet, pronkend ♂. Foto $\frac{1}{1}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. I. VAN DER PUTTE, 1733. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 20. Witte Dodo F van SALOMON SAVERY; vet pronkend ♂. Foto $\frac{1}{1}$ naar de kopergravure in C. PLINI SECUNDI ed. JAN MOR-TERRE, 1757.

Plaat IX.

Fig. 21. Witte Dodo I van HOLSTEYN; vet ♀. Foto $\frac{1}{1}$ naar de aquarel thans in het bezit van 'TEYLER's Stichting te Haarlem. Met toestemming van de vorige bezitster Mej. C. A. VAN DER WILLIGEN. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat X.

Fig. 22. Witte Dodo II van HOLSTEYN; vet ♀. Foto $\frac{1}{1}$ naar de aquarel in het Vogelboek in het bezit van Mr. A. A. Baron VAN DER FELTZ te Amsterdam. Met toestemming van Z. H. W. G. Foto H. BICKHOFF te Amsterdam.

Plaat XI.

Fig. 23. Witte Dodo I van WITHOOS; vet ♀. Foto $\frac{1}{1}$ naar de houtsneede in de Illustrated London News v. 29, 20 Sept. 1856. p. 303. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 24. Witte Dodo II van WITHOOS; vet ♀. Foto $\frac{1}{1}$ naar de lithografie (Plaat 62) in de Transactions of the Zoological Society of London. v. 6. p. 193. — Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat XII.

Fig. 25. Witte-Dodo-kop van CORNELIS SAFTLEVEN; ♂. Foto $\frac{1}{1}$ naar de aquarel, thans in het bezit van het Museum BOYMANS te Rotterdam. Met toestemming van den directeur van dit Museum,

den heer F. SCHMIDT-DEGENER. Foto H. KOUWENBERG te Delft. De reproductie is te donker uitgevallen, zoowel wat het fond als de krop (borst) betreft, waardoor deze laatste niet fraai de creme-kleur weergeeft.

Fig. 26. Kop van den Witten Dodo van JAN GOEIMARE; vet ♂. Foto $\frac{2}{1}$ naar de houtsneede in de Proceedings of the Zoological Society of London., 1853, p. 55. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat XIII.

Fig. 27. Witte Dodo van WALTHER; stoer ♀. Foto $\frac{2}{1}$ naar die van Dr. S. KILLERMANN in de Naturwissenschaftliche Wochenschrift, v. 30, 1915, p. 375 f. 12. Met toestemming van den auteur en van Dr. H. MIEHE, uitgever der Nat. Woch. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 28. Witte Dodo van G. HOEFNAGEL; jong ♂. — Foto $\frac{3}{10}$ naar de chromolitografie van HARTINGER in VON FRAUENFELD, 1868, t. 1. Met toestemming van den heer J. J. VERWIJNEN, bibliotheecaris van Teyler's Stichting te Haarlem. Foto G. ENGELS te Arnhem. Ongelukkig zijn het staartje en de hoornscheede van den snabel door de chemische middelen, om het fond licht te maken, wat bedorven. Zij moeten even donker gedacht worden als de overige deelen.

Plaat XIV.

Fig. 29. Solitaire (Dodo van Rodriguez) ♂. Foto $\frac{3}{1}$ naar een gedeelte van de titelplaat in LEQUAT, Voyages, 1708. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Fig. 30. Solitaire. (Dodo van Rodriguez) ♀. Foto $\frac{1}{1}$ naar de plaat op p. 100 van LEQUAT, Voyages, 1708. Foto G. ENGELS te Arnhem.

Plaat XV.

Fig. 31. Kop van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Berlijn ♀. — Overtrek naar de figuur G. KRAUSE in REICHENOW 1913.

Fig. 32. Kop van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Pommersfelden ♀. — Overtrek naar de figuur van JÄCKEL 1868.

Fig. 33. Kop van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Zool. Soc. ♂. — Overtrek naar de figuur van BRODERIP 1859.

Fig. 34. Kop van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Weenen ♂. — Overtrek naar de figuur van LUDWIG SCHMORR VON CARLSFELD, ge-

reproduceerd in STRICKLAND & MELVILLE 1848, verbeterd naar de kleine foto van LOEWY, gereproduceerd door Dr. S. KILLERMANN in de Naturw. Wochenschr. v. 30, 1915, p. 358, f. 3.

Fig. 35. Kop van den Dodo van ROELANDT SAVERY-den Haag ♂. — Spiegelbeeld van de ruwe schets in ROTHSCILD 1907, aanzienlijk verbeterd naar de kleine foto van BRUCKMANN, gereproduceerd door Dr. S. KILLERMANN in de Naturw. Wochenschr. v. 30, 1915, p. 358, f. 4.

Fig. 36. Kop van den Dodo van NIEUHOF. ♀. — Overtrek naar de figuur van NIEUHOF 1682.

Fig. 37. Kop van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Britsch Museum ♀. — Overtrek naar de figuur van EDWARDS 1760.

Fig. 38. Kop van den Dodo van DE BONDT. ♂. Overtrek naar de figuur van DE BONDT 1658.

Fig. 39. Kop van den Dodo van RUTHARDT ♂. — Naar eene geaquarelleerde potloodteekening, mij welwillend verstrekt door den heer ANDERS, Galerie Inspector te Dresden. Met zijne toestemming.

Fig. 40. Staart en gedeelte van den romp van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Berlijn ♀. — Overtrek naar de figuur van G. KRAUSE in REICHENOW 1913. — Past aan fig. 31.

Fig. 41. Staart en gedeelte van den romp van den Dodo van ROELANDT SAVERY-Weenen ♂. — Overtrek naar de figuur van LUDWIG SCHMORR VON CARLSFELD, gereproduceerd in STRICKLAND & MELVILLE 1848. — Past aan fig. 34.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Manu Adriani Vennij Pictoris

Fig. 8.

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

Fig. 16.

Dodo. doer

Fig. 17.

Dodo. doer

Fig. 18.

Fig. 19.

Dodo. doer

Fig. 20.

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 23.

Fig. 24.

Fig. 25.

Fig. 26.

Fig. 27.

Fig. 28.

3p. 380

25 Aug. 1917

CEESCHENK
van den Schryver
DR. A. C. OUDEMANS
ARNHEM

OVERGEDRUKT UIT:

ARDEA

Tijdschrift der Nederlandsche Ornithologische Vereeniging

1917.

Mededeelingen

door Dr. A. C. Oudemans over zijne „Dodo-Studiën”,
gedaan in de Vergadering der „Nederlandsche Ornithologische
Vereeniging”, gehouden te Winterswijk op 9 Juni 1917.

De Heer A. C. OUDEMANS deelt mede, dat hem het geluk te beurt viel, te Vere op het eiland Walcheren een gevelsteen te vinden, waarop een halfverheven afbeelding van den sedert $\pm$ 1690 uitgestorven vogel Dodo gebeeldhouwd is. De steen dateert van het jaar 1561; de afbeelding is dus 40 jaar ouder dan de oudst bekende in het gedrukte verhaal van de reis naar O. Indië onder leiding van Admiraal VAN NECK 1601. (*Spreker laat eene foto van den gevel van „het Schotsche huis” te Vere zien*).

Deze vondst gaf hem aanleiding na te gaan, wat in de 16de en 17de eeuw over den Dodo geschreven, geteekend en geschilderd werd. Hij stuitte daarbij telkens op feiten, die veronachtzaamd zijn; ook kon hij uit bekende feiten besluiten trekken, die op allerlei gebied een nieuw licht verspreiden. De Redactie van *Ardea* verzocht hem April 1916 zijne Dodo-Studiën voor genoemd tijdschrift af te staan. Gevleid gaf hij aan de uitnoodiging gehoor, maar helaas de onkosten voor de publicatie gingen boven de finantieele krachten der Nederlandsche Ornithologische Vereeniging. Inmiddels deed Spreker nog meer ontdekkingen op allerlei gebied en ontving einde Mei 1916 eene uitnoodiging van de Redactie der Zoölogische Mededeelingen, haar zijne Dodo-Studiën toe te vertrouwen. Maar de vooruitzichten, dat deze zeer waarschijnlijk over drie à vier afleveringen verdeeld zouden worden en wellicht niet voor Maart 1917 zouden beginnen te verschijnen, brachten hem ertoe, der Redactie te verzoeken, hem toe te staan, elders zijn fortuin te beproeven. Grootmoedig gaf zij aan zijne bede gehoor.

Inmiddels werden nog meer feiten aan de reeds bestaande toegevoegd en deed Spreker den stouten stap zijne Dodo-Studiën aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam aan te bieden. Dit rijke lichaam veroorloofde hem zelfs den tekst en de platen nog meer uit te breiden; zoodat het werk thans den omvang van ruim 9 vel groot-octavo heeft en door 15 Platen met 41 figuren toegelicht wordt.

Het zij hem vergund, der Nederlandsche Ornithologische Vereniging den primeur te geven van hetgeen binnen kort publiek eigendom zal worden. Hij is echter genoodzaakt, uit de massa materiaal slechts eenige grepen te doen.

Allereerst dan vond KILLERMANN in 1912 in eenen fraaien perkamenten Codex te Florence een Dodo-figuur, die zooveel overeenkomst vertoont met die van onzen gevelsteen, dat Spreker daaruit besluit, dat ieder der vervaardigers ervan een vogel vóór zich had van dezelfde soort, van dezelfde sexe, in hetzelfde stadium van ontwikkeling en in denzelfden gemoedstoestand. (*Drie foto's worden vertoond*).

Verder vindt men op de titelplaat van DE BRUJ, *Variorum Navigationes*, Frankfurt 1601, een Dodo-afbeelding, die blijkbaar vervaardigd werd naar een oorspronkelijke teekening naar het leven; soezend loopt de Dodo langzaam daarheen. Het origineel moet aanwezig geweest zijn (en is het vermoedelijk nog) in een der journalen van de reis naar Oost-Indië onder leiding van Admiraal VAN NECK 1598—1600. — Vermoedelijk bevindt zich dit journaal thans te Florence; want in 1912 vond KILLERMANN aldaar in bovengemelden perkamenten Codex een Dodo-afbeelding, die naar Sprekers oordeel met absolute zekerheid naar hetzelfde origineel vervaardigd is geworden. (*Spreker vertoont van beide teekeningen foto's*).

MILLIES ontdekte in 1864 in de Universiteits-Bibliotheek te Utrecht een penttekening van VAN DE VENNE van 1626. Te Berlijn bevindt zich in de verzameling van Prof. STUMPF een schilderij van GUSEBERT DE HONDECOETER, waarop een Dodo voorkomt, pas in 1910 bekend geworden. Beide afbeeldingen zijn zoo volmaakt dezelfde, dat zij beslist naar hetzelfde individu te Amsterdam vervaardigd zijn. De HONDECOETER leefde tot 1627 te Amsterdam. (*Drie foto's gaan ter vergelijking rond*).

WILLEM VAN WEST-ZANEN's verhaal 1648 wordt begeleid door een plaat, verdeeld in drie horizontale vakken; in het middelvak ziet men zeelieden bezig met het doodslaan van pinguïns. In het verhaal wordt ook gewag gemaakt van het doodslaan van Dodo's en komt de zin voor: „haar afbeeltsel is in de vorige Plaat”. Zoowel STRICKLAND 1848 als MILLIES 1868 maken de opmerking, dat men op de plaat pinguïns in plaats van Dodo's heeft afgebeeld. Niet alleen deze twee, maar ook alle vroegere en latere dodologen hebben over het hoofd gezien, dat in den linker benedenhoek wel

degeelijk eene voorstelling van het doodslaan van Dodo's te vinden is. Ze is klein, en daardoor tot dusver aan de aandacht ontsnapt. (*Eene 2 maal vergrootte foto gaat rond.*)

Er bestaat eene mededeeling in DE BRIJ, Frankfurt 1601, dat de Hollanders een Dodo levend mede naar Holland brachten. Later werd dit verhaal betwijfeld. VON FRAUENFELD vond echter te Weenen in eene verzameling schilderstukken op perkament, een Dodo-afbeelding, toegeschreven aan JORIS (GEORGE) HOEFNAGEL. De datum wordt door sommigen op $\pm$ 1610, door NOLL 1889 en ROTHSCHILD 1907 zelfs op 1626 geschat. HOEFNAGEL overleed echter in Augustus 1600 te Praag, waar hij aan het Hof van RUDOLPH II werkte. De Dodo is dus aldaar tusschen Juli 1599 (aankomst der 5 schepen te Amsterdam) en Augustus 1600 geschilderd. Te Praag bevindt zich nog een groot gedeelte van den schedel, blijkbaar een overblijfsel van een opgezette vogel.

ROELANDT SAVERY heeft minstens 8 verschillende Dodo's op zijne schilderijen vereeuwigd. Zij zijn over heel Europa verspreid. Waar heeft hij ze vervaardigd; waar leefden die Dodo's? Men vindt in de literatuur zelfs stoutweg beweerd (o. a. door NOLL 1889), dat ze alle te Weenen vervaardigd zijn, naar één aldaar geleefd hebbenden Dodo! Eilacy, SAVERY's schilderijen (met Dodo!) zijn, voor zoover na te gaan is, na 1626 vervaardigd. Nu leefde SAVERY van 1619 tot aan zijn dood, 1639, te Utrecht. Derhalve werden deze schilderijen te Utrecht, of, zoo niet te Utrecht, dan toch in Nederland vervaardigd en wel naar minstens 8 verschillende in Nederland geleefde hebbende Dodo's!

CAUCHE beschreef in 1651 een Dodo onder den naam van Oiseau de Nazaret. Het eiland van dien naam is echter sedert eeuwen zoek. Spreker vond het op oude Portugeesche kaarten ten Noorden van Zwaan-eiland. Vermoedelijk heeft dus nog een vierde soort van Dodo bestaan en op het eiland Nazaret (tegenwoordig „Tromelin") geleefd.

In zijn werk heeft hij ook opgenomen eene lijst van door hem gevonden en volgens anderen nog bestaande Dodo-figuren, in het geheel 125; van allen ging hij den oorsprong na. Daarbij stuitte hij soms op merkwaardigheden. Een paar voorbeelden: Van de afbeelding op de schilderij van FRANZ FRANCKEN (1581—1642) (Kön. Gemäldegalerie te Dresden) kon hij vaststellen, dat zij na diens dood, in of na 1666 erop geschilderd is. — Zoowel BLUMENBACH 1799 als BRANDT 1847 geven „eigen ontwerpen" van den Dodo naar oudere

afbeeldingen, bovendien „nach einem Gypsabgusse des Oxforder Kopfes verbessert”. Ongelukkig ontbreken daaraan de zoo karakteristieke hoornscheden! — Von HAYEK geeft in zijn *Handbuch der Zoologie* eene afbeelding van den Dodo. In den linkerbenedenhoek vindt men een gefingeerd monogram van ROELANDT SAVERY: R en S elkander kruisend. Het onderschrift luidt: „Nach Savery's Bild in Wien”. Een en ander is eene mystificatie: de figuur is grootendeels eene kopie naar Brandt 1847, maar de vleugel, de aarsstreek en de staart zijn verbeterd naar de schilderij van ROELANDT SAVERY in het Britsch Museum!

Het is Spreker gelukt aan te toonen, dat de ♂♂ en de ♀♀ van den **Gewonen Dodo** in kleur en in ornamentatie verschilden. De ♂♂ zijn lichtblauwgrijs met een pluimstaart, die in een rijken dos van onderstaartdek- en circumanaalveeren overgaat. De ♀♀ zijn zwartbruin met bruine borst, met een bijna bolvormigen staart van struisveeren. (*Drie gekleurde afbeeldingen*).

Spreker kon vaststellen, dat de Dodo's van ± Maart tot ± September in bovenbeschreven bruiloftskleed prijken en wanstaltig vet waren, terwijl zij van ± September tot ± Maart meer de gedaante hadden van dien op den gevelsteen, mager, hoog op de pooten, met gestreken hals, stoer, pedant.

De afbeelding van CLUSIUS stelt den vogel gedurende den rui voor. (*Foto*). Tusschen deze drie vormen vindt men allerlei overgangen afgebeeld. Spreker bezit thans 85 afbeeldingen naar 38 origineelen!

De hooge vervettingsgraad werkte verlammend op de spieren, die den vleugel ophouden, zoodat wij bij de afbeeldingen van vette Dodo's hangende vleugels vinden; eveneens werd de staart erdoor dorsaal omgeslagen.

Betrekkelijk jonge Dodo's hebben een korten snavel zonder dwarslijsten; hoe ouder de vogel, des te meer (tot 4) dwarslijsten en des te langer snavel. (*Plaat met Dodo-koppen*.)

Minstens 15 Dodo's bereikten levend Europa, waarvan negen Nederland, drie Engeland, vermoedelijk één België, vermoedelijk één Italië.

Op het eiland Mascarenhas (Bourbon) leefde de **Witte Dodo**. Ook hiervan is het Spreker gelukt, vast te stellen, dat de ♂♂ en de ♀♀ in kleur en in ornamenten verschilden. De ♂♂ zijn aan de haakvormig gebogen snavelspits zwart, aan de gele hoornscheede zwart dwarsgestreept, aan het overige gedeelte van den snavel wit, aan kop en hals roodbruin, verder geelachtig. Zij hadden twee

naar boven en naar achteren gerichte lappen aan den achterrand der hoornscheede, weerbarstige donsveertjes aan den kop, een dodvormigen staart van struisveeren, die in een rijken dos van onderstaartdek- en circumanaalveeren overgingen. — De ♀♀ waren aan den vrijwel haakloozen snavel grijsachtig of licht reebruin, overigens wit met goudgele vleugels. Hun staart bestond uit minstens 6 witte veeren, die meer geleken op die van den zilverfazant. (*Twee foto's en een gekleurde plaat*).

Verder verloren zij na den paartijd, dus gedurende September tot Maart genoemde ornamenten en waren dan geelachtig, of wit, daarbij mager, hoog op de pooten, met gestrekten hals, stoer, pedant. (*Foto van Killermann*).

Ook hier werkte de hooge vervettingsgraad verlamdend op de spieren, die den vleugel ophouden, zoodat deze bij vette exemplaren hing.

Betrekkelijk jonge witte Dodo's hebben een korten, oudere een langeren snavel.

Van de prent, die den pronkenden manlijken Witten Dodo voorstelt (en die zooeven rondging) waren drie edities bekend. Het is Spreker gelukt, nog 4 andere edities op te diepen.

In het Museum Boymans te Rotterdam bevindt zich een aquarel van SAFTLEVEN, den kop van een ouderen manlijken Witten Dodo voorstellend. (*Foto*).

Door deze vondst kwam meteen aan het licht, dat de Dodo van GOEIMARE, in het bezit van den Hertog van Northumberland, een manlijken Witten Dodo voorstelt. (*Foto*).

En aangezien deze volgens OWEN dezelfde kleuren heeft als de 1,20 M. hooge van JAN SAVERY te Oxford, zoo is ook deze een manlijke Witte Dodo.

De Witte Dodo onderscheidt zich van den Gewonen Dodo o. a. ook door lange, slappe slagpennen. Daarom verklaart Spreker den jongen Dodo met snavelhaak van HOEFNAGEL voor een jongen manlijken Witten Dodo. (*Foto*).

Zooeven liet Spreker rondgaan twee reeds lang bekende afbeeldingen van den ♀ Witten Dodo. Het is hem gelukt, nog twee andere aquarellen op te sporen en wel van HOLSTEYN. (*Twee gekleurde afbeeldingen*).

Bekend is, dat op het eiland Rodriguez eene derde soort van Dodo leefde. Deze had geen staart en is algemeen bekend onder den naam van **Solitaire**.

Het is Spreker gelukt aan te toonen, dat deze drie Dodosoorten zeer vele, zoowel uitwendige als karakter- en ethologische eigenschappen met elkander gemeen hebben, eene bijzondere groep vormen met reptilische kenmerken. Ook vond hij eene kleine genealogische verhouding.

Zijn werk heeft, zooals reeds boven medegedeeld werd, den omvang van ruim 9 vel groot octavo-formaat en wordt begeleid door 15 platen met 41 figuren. De uitvoering, vooral der platen mag luxueus genoemd worden. Spreker heeft zich voor dit werk groote onkosten moeten getroosten, die hij nu gedeeltelijk wenscht te dekken door enkele separata (overdrukken) ad f 5 per stuk aan belangstellenden toe te zenden.

Het volgende is iets nieuws. TH. VON HEUGLIN ontdekte 1876 bij Dr. OTTO SEYFFER te Stuttgart eene ROELANDT SAVERY met een Dodo (zie titelplaat in G. HARTLAUB, die Vögel Madagascars &c., Halle 1877). Die Dodo is een ♂ Witte Dodo! Hij heeft, evenals de ♂ Witte Dodo van SALOMON SAVERY (zie mijne Dodo-Studien fig. 13—20) en de ♂ Witte Dodo van NICOLAS VISSCHER (± 1665, zie Naturw. Woch. v. 20, 1905, p. 154 fig.) volledige vliezen tusschen de voorteenen!

„(De overige mededeelingen, in de vergadering van 9 Juni j.l. gedaan, volgen in Afslevering 3. RED.).

Fig. 29.

Fig. 30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

SMITHSONIAN INSTITUTION LIBRARIES

3 9088 00260405 6

nhbird 057 A53X

Dodo-studi?en